

*МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНИХ НАУК
ЗАКАРПАТСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ*

**Микола ВЕГЕШ,
Маріан ТОКАР,
Михайло БАСАРАБ**

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Навчальний посібник

**Ужгород
«КАРПАТИ»
2008**

УДК 94 (477. 87) (075. 8)
ББК Т 3 (4 Укр – 4 Зак) я 73
В – 26

Вегеш М., Токар М., Басараб М.

Карпатська Україна в контексті українського державотворення. – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2008. – 256 с.

У навчально-методичному посібнику системно висвітлюються взаємопов'язані проблеми розвитку Карпатської України в контексті українського державотворення для широкого впровадження основних її компонентів у навчальному і виховному процесі педагогами й вихователями різноманітних навчально-виховних закладів. Матеріал дозволяє в доступній формі ввести тему Карпатської України до навчальних та виховних планів.

Посібник, який виходить у світ з нагоди 70-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України, стане в нагоді й кожному, хто цікавиться славетними й трагічними сторінками історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців.

Рецензенти:

Марчук Василь Васильович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Федака Сергій Дмитрович – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Ужгородського національного університету.

*Рекомендовано до друку
Вченою радою факультету суспільних наук
Ужгородського національного університету
23 квітня 2008 року (протокол № 8)
та Науково-методичною радою
Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти 25 червня
2008 року (протокол № 9)*

ISBN 978-966-332-051-9

© Вегеш М.М., Токар М.Ю., Басараб М.М.
Карпатська Україна в контексті
українського державотворення, 2008
© Видавництво «Карпати», 2008
© Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2008

ЗМІСТ

Карпатська Україна й українське державотворення.....6

Тема 1. Історико-політичні передумови Карпатської України

1. Нові реалії державотворення. 11
2. Хустський конгрес. 15
3. Гуцульська Республіка. 22
4. Утворення Центральної Руської Народної Ради. 28
5. Підсумок. 31

Тема 2. Міжнародний фактор і статус Закарпаття

1. Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословацької Республіки. 33
2. Українські партії та ідея державотворення 40
3. Мюнхенська змова. 44
4. Переговори в Комарно.....48
5. Віденський арбітраж.....50
6. Підсумок.....53

Тема 3. Боротьба за автономію і проголошення незалежності Карпатської України

1. Перший автономний уряд. 55
2. Другий автономний уряд.....59
3. Партійна монополія Українського національного об'єднання. 66
4. Вибори до Союму Карпатської України. 75
5. Проголошення незалежності Карпатської України. 80
6. Підсумок.....84

Тема 4. Організація народної оборони Карпатська Січ – збройні сили Карпатської України

1. Формування збройних сил. 86
2. Збройне повстання в Хусті.....89
3. Вторгнення гортіївських військ у Карпатську Україну.....91
4. Січовики на захисті незалежності.....93
5. Галичина і Карпатська Україна. 97
6. Підсумок.....101

Тема 5. Культура, освіта і релігія в Карпатській Україні

1. Освіта.....	103
2. Літературний процес.....	111
3. Театральне мистецтво.....	119
4. Релігійне питання в Карпатській Україні.....	111
5. Підсумок.....	124

Тема 6. Короткий життєпис Августина Волошина

1. Дитячі та юнацькі роки. Формування світогляду та професійної зрілості.	127
2. Педагог, учений, видавець.	138
3. Августин Волошин – політик: від керівника партії до президента Карпатської України.....	144
4. Останні роки життя.....	159

Тема 7. Будівничі Карпато-Української держави

1. Бабота Микола.....	166
2. Бандусяк Микола	166
3. Блестів Олександр	167
4. Бращайко Михайло	168
5. Бращайко Юлій	170
6. Ворон Андрій.....	172
7. Голота Яків	173
8. Гренджа-Донський Василь.....	174
9. Грига Іван	176
10. Долинай Микола	176
11. Желтвай Віктор	178
12. Заклинський Корнило.....	179
13. Климпуш Дмитро	180
14. Колодзінський Михайло.....	181
15. Коссак-Тарнавський Зенон	182
16. Кукуруза Павло	183
17. Лар Василь	184
18. Невицька Ірина.....	185
19. Невицький Омелян	187
20. Німчук Дмитро	188
21. Няраді Діонізій	189
22. Пазуханич Юрій	190
23. Ревай Федір.....	191

24. Ревай Юліан	192
25. Рогач Іван	193
26. Росоха Степан	195
27. Стерчо Петро	196
28. Тацінець Федір	198
29. Феделеш Кирило	198
30. Химинець Юліан	200
31. Хіра Олександр	201
32. Шандор Вікентій	202
33. Шерегій Юрій-Августин	203
34. Шпонтак Іван	204
35. Штефан Августин	205

Найважливіші дати в Карпато-Українській політичній історії.....	208
---	-----

Значення Карпатської України.....	211
-----------------------------------	-----

Указ Президента України «Про відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України»	216
---	-----

Додатки:

Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій (уривок)	218
---	-----

Волошин А. Педагогіка і дидактика для учительських семінарій (уривок)	238
---	-----

Рекомендована література	253
--------------------------------	-----

На компакт диску:

1. Документальний фільм «Трагедія Карпатської України» (1939 рік).
2. Портрети діячів Карпатської України.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА Й УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Утворення Карпато-Української держави стало результатом багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільно-політичного життя. Завдяки активній діяльності українських політичних партій, товариств, окремих громадсько-культурних діячів поступово зростала національна свідомість краян, які, фактично, пройшли своєрідну еволюцію від угорських русинів до закарпатських українців, через самоусвідомлення своєї ідентичності до ідеї політичної єдності з усім українським народом. Карпатська Україна отримала визнання української історії і сучасної політичної науки. Її героїчний виступ у 1939 році визнано одним із етапів українського державотворення, а лідер Карпато-Української держави – Августин Волошин – заслужено, хоча й посмертно, проголошений Героєм України.

До Карпатської України закарпатці йшли складним шляхом. Політичні перипетії початку ХХ століття певною мірою сприяли пробудженню свідомості місцевого населення, його елітних груп. Наслідки Першої світової війни надали нового дихання національно-визвольним потугам українців. Вони проявилися в спробах встановлення нових політичних відносин. Реалії Гуцульської Республіки, Хустського конгресу підтверджують прагнення закарпатців до державного життя. Після входження історичного Закарпаття, під назвою Підкарпатська Русь, до складу Чехословацької Республіки (1919 рік) на основі адаптації суспільства до демократичних реалій тогочасності розпочався новий етап політичної зрілості закарпатців. Упродовж 20 – 30-х років ХХ століття вони пройшли важкі випробування демократією, шукали можливості власного державотворення. Крім того, державна демократична система витворила нове явище суспільно-політичного життя – партійний плюралізм, що виражався в існуванні різних як за культурно-національним складом, так і за структурно-організаційною базою політичних партій.

Двадцятирічне перебування краю в складі демократичної Чехословацької Республіки створило оптимальні умови для різнобічного національно-культурного розвитку Закарпаття.

Ставлення урядовців Чехословаччини до Закарпаття й української проблеми загалом суттєво відрізнялося від політики щодо української ідеї інших країн Європи, перш за все Польщі. Цей факт, безперечно, сприяв у проведенні Августином Волошином чіткого українського курсу, хоча й з орієнтацією на заступництво Німеччини, а автономні уряди Закарпаття одержували всебічну підтримку з боку українців Східної Галичини, європейських країн, США і Канади, які бачили в автономній державі зародок майбутньої соборної України. З'ясування цієї проблеми має незаперечне науково-пізнавальне значення. Невелика гілка українського народу, одержавши матеріальну і моральну підтримку української еміграції, викликавши здивування в цілому світі, здобула можливість в певній мірі проводити власну внутрішню і зовнішню політику, наслідком якої була спроба формування української державності. Такої можливості не мали українці, які знаходилися під тоталітарним режимом в Союзі Радянських Соціалістичних Республік, у складі Польщі та Румунії.

У 1938 – 1939 роках український народ Закарпаття в черговий раз переконався, що тільки незалежна Україна може бути гарантом безпеки краю. Виходячи з цього, незаперечним буде твердження, що існування Карпатської України як автономної, а згодом і незалежної держави, прискорило процес возз'єднання всіх українських земель в єдиному державному механізмі.

Саме тому впровадження тематики Карпатської України в навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл та інших навчальних закладів носить не тільки пізнавальний, а й патріотично-виховний характер. Хронологічні межі власне Карпатської України охоплюють період від вересня – жовтня 1938 року, коли політичні сили Закарпаття активізували свою діяльність в боротьбі за автономні права і незабаром їх здобули, до кінця березня 1939 року – проголошення незалежності Карпатської України та початковий період окупації краю військами Угорщини. Для того, щоб простежити закономірність і систематичність тих чи інших процесів, робиться екскурс у минуле.

Пропоноване видання має на меті подати процес суспільно-політичного і національно-культурного розвитку Карпатської

України напередодні Другої світової війни. Розгляд подій хронологічно прослідковує послідовність і закономірність державотворчих змагань українців Закарпаття. Важливу роль у цих процесах відіграли представники політичної еліти. У яскравій когорті визначних людей Закарпаття вагоме місце посідає Августин Волошин (17 березня 1874 – 19 липня 1945 років). З його іменем пов'язане піднесення рівня національної свідомості закарпатців, самоусвідомлення себе, як складової частини великого українського народу. Як Олександр Духнович вважається великим будителем закарпатських українців у ХІХ столітті, так Августин Волошин – найвизначніша постать Срібної Землі ХХ століття.

З іменем Августина Волошина пов'язані найвизначніші політичні й культурні здобутки закарпатських українців у першій половині ХХ століття. Він спричинився до піднесення національно-визвольного руху в 1918 – 1919 роках, коли Всезакарпатський конгрес 21 січня 1919 року прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною. Протягом усього міжвоєнного періоду Августин Волошин відстоював інтереси закарпатців, на якій посаді б він не знаходився. З його іменем пов'язано утворення товариства «Просвіта», «Учительської Громади», «Педагогічного товариства», Закарпатського театру, політичних партій тощо. Августин Волошин був всесторонньо розвинутою особистістю, високоосвіченою людиною. Його внесок як педагога, теоретика й практика педагогічної думки, організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті, вченого, журналіста і, врешті-решт, визначного політичного діяча важко переоцінити, тому нема нічого дивного, що ще при житті Августина Волошина вийшла у світ велика кількість праць про нього. Вже тоді з'явилися перші книги, в яких аналізувалася його творчість. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною на тривалий проміжок часу поставило «табу» над дослідженням життя і діяльності Августина Волошина. Виняток становила зарубіжна історіографія. Починаючи з 1990 року, а особливо після проголошення незалежності України, вітчизняні дослідники все частіше зверталися до багатогранної творчої спадщини видатного педагога і мислителя, почали видавати змістовні праці

про Августина Волошина. На сьогоднішній день їх вже налічується більше 150-ти.

З іменем Августина Волошина пов'язана епоха боротьби місцевих жителів Закарпаття за свої політичні права і державне самовизначення. Він був депутатом чехословацького парламенту від Закарпаття, відстоював право на повну автономію краю, на всебічний розвиток економіки і культури. У жовтні 1938 року очолив уряд автономної Підкарпатської Русі, а в березні 1939 року став президентом Карпатської України і проявив себе як досвідчений державний діяч, захисник загальноукраїнських державних інтересів. Після окупації Закарпаття Угорщиною в березні 1939 року він переїхав до Праги, де продовжив державницьку і науково-педагогічну діяльність, обіймав посаду ректора Українського Вільного Університету. Августин Волошин одержав визнання і як релігійний діяч Закарпаття, який боровся за зміцнення Мукачівської греко-католицької єпархії, дбав про духовне виховання молоді, всього населення краю.

Історичне значення Карпатської України набуває особливого розуміння в контексті процесу українського державотворення. Адже впродовж ХХ століття після національно-визвольних змагань 1917 – 1918 років (зокрема становлення Української Народної Республіки і її возз'єднання з Західно-Українською Народною Республікою) проголошення незалежності Карпатської України стало наступним етапом державності українських земель, що визнано і в наші дні на офіційному рівні.

Наприкінці 30-х років ХХ століття Карпатська Україна виявилася єдиною державою, де невелика гілка українського народу проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державно-політичним життям. Такої можливості не мали українці, які проживали в межах інших іноземних держав. Однак, вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться спроба відновити українську державність. Виходячи з цього, необхідно розцінювати утворення Карпато-української держави як другий, після визвольних змагань 1918 – 1920-х років, етап у боротьбі за створення українського державного утворення на окремо взятій українській території. Більше того, можна сміливо навести прямий зв'язок між захисниками Карпатської України 1939 року й борцями за Незалежність України на

початку 90-х років минулого століття, зокрема в Закарпатській області. Більше того, деякі патріоти Карпато-Української держави стали активними учасниками новітніх національно-визвольних змагань на рубежі 80 – 90-х років. Серед них були і Микола Бандусяк, Олександр Пайкош та інші.

Важливим фактором є зв'язок поколінь у процесі державотворення. Тому й можна впевнено наводити певні аналогії у державному будівництві й із сьогоденням, адже у 2004 році, разом з перемогою Віктора Ющенка на президентських виборах, перемогу отримав і справді Український Народ, який у політичній історії своїй ніби хвилями напливу та відпливу формував доленосні підвалини державності. Віктор Ющенко, а разом із ним усі ті, хто його підтримував, перебороли страх, відстояли гідність і свою честь, довели справедливість своїх законних вимог на право жити у вільній, цивілізованій країні. І незважаючи на складності суспільно-політичного розвитку, дух революції, який витав на початку ХХ століття в Україні й отримав помаранчеве забарвлення, є духом нації, що не зникне у віках. Це відчули й закарпатці. Так було в історії, так, вочевидь, буде у майбутньому.

Пропоноване видання стане в пригоді педагогам і вихователям, котрі тематику Карпатської України впроваджуватимуть у навчально-виховному процесі навчальних закладів різних ступенів акредитації.

ТЕМА 1.

ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

- 1. Нові реалії державотворення.*
- 2. Хустський конгрес.*
- 3. Гуцульська Республіка.*
- 4. Утворення Центральної Руської Народної Ради.*
- 5. Підсумок.*

1. Нові реалії державотворення. Карпатська Україна виникла наприкінці 30-х років ХХ століття, однак українці Закарпаття впевнено йшли до неї впродовж усього міжвоєнного періоду. Про логічність і послідовність цього процесу говорить складність суспільно-політичного розвитку нашого краю в різноманітних умовах країн, до складу яких входило Закарпаття. Важливо усвідомити, що тільки впродовж ХХ століття Закарпаття пережило цілу низку політичних змін, які проявилися в процесі різнобічних елементів державотворення, становлення та занепаду різних політичних систем тощо. У цей час Закарпаття носило різні офіційні назви, що в тій чи іншій мірі відбивало специфіку політичного розвитку краю протягом століття: Руська Країна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Підкарпатська територія, Закарпатська Україна, Закарпатська область.

Міцні підвалини майбутньої державності були закладені на закарпатському ґрунті ще у пам'ятних 1918 – 1919 роках. Після розпаду Австро-Угорщини виникла сприятлива можливість для створення Соборної Української держави. Щоб урятувати монархію від остаточного розпаду, австрійський уряд 16 жовтня 1918 року в своєму маніфесті проголосив утворення федеративної держави, в якій «кожне плем'я на області, яку воно заселює, творить свій власний державний організм».

Ще задовго до розвалу монархії Габсбургів, у 1915 році, Августин Штефан за дорученням Августина Волошина поїхав до Відня і мав розмови з відомими українськими політичними

діячами Євгеном Петрушевичем, Кирилом Трильовським, Леонідом Бачинським, Степаном Смаль-Стоцьким.

Інформаційна довідка. Із розмови з К.Трильовським: «Ми хочемо обновити Галицько-Волинську державу під назвою Західно-Українська Республіка. До неї мають належати Галичина, Волинь, Буковина та Угорська Україна.

— А що з Києвом ?

— Само собою, ми хочемо з'єднання всіх українських земель, до матері, до Київської Русі в одну державу. Але в Київській Україні ситуація є непевна, і тому злуку треба відсунути на пізніше.

— Не думаю, що в Маромороші будуть любити Україну без Києва.

— Соборну Україну проголосимо, коли на те прийде час. А Ви в Угорській Україні говорите про Соборну країну, тобто відразу про Київ».

На початку 1918 року в багатьох містах і селах Закарпаття було помітне політичне піднесення. Відбувалися мітинги, збори селян, на яких люди обговорювали наболілі питання. Всі думали над тим, яка ж доля чекає їх у недалекому майбутньому. Серед активних діячів краю, борців за возз'єднання з Великою Україною виділявся Степан Клочурак — у майбутньому президент Гуцульської Республіки, міністр господарства і військових справ Карпатської України. Активно діяли Михайло і Юлій Брацайки та ряд інших. Делегати від Закарпаття не змогли прибути до Львова на засідання Української національної ради 19 жовтня 1918 року, але вислали привітання з нагоди цієї історичної події. Газета «Українське слово» повідомляла: «Відпоручники угорських Українців, не могучи прибути на наради, прислали письмо з привітом для Укр. Національної Ради та з бажанням щоби найблизша будучність принесла й угорським Українцям визволене з мадярської тюрми, в якій поруч інших народів стогне частина українського народу...». Це звернення закарпатців на Національних Зборах 19 жовтня було виголошене С.Бараном: «Ви, наші рідні браття повинні стати з нами і з'єднати

з собою. Наш нарід дожидає спасення, щоби раз вже висвободитися від ярма другого народа». В цьому документі вперше задекларовано єднання Закарпаття з іншими українськими територіями Австро-Угорщини.

Угорська влада обіцяла різним народностям найширші права, включаючи право на самостійність. З цією метою міністр закордонних справ Угорщини Оскар Ясій почав переговори з урядами Словаччини та Румунії, однак вони не увінчались успіхом. На території краю в листопаді 1918 року виникли три Народні Ради — Пряшівська, Хустська й Ужгородська. Спочатку вони були на різних позиціях: перші дві притримувались української орієнтації, Ужгородська Рада домогалася часткових поступок від Угорщини — введення в школах навчання українською мовою, заснування української кафедри в Будапештському університеті та інше. Угорський уряд, забувши колишнє принизливе ставлення до закарпатців і боячись ускладнень, почав виконувати свої обіцянки. Орест Сабов, Микола Кутка і Емілій Зомборський були призначені ужанським, березьким і марамороським жупанами.

26 грудня уряд Угорщини прийняв так званий «Закон про Руську Крайну», згідно з яким Закарпаттю надавалася автономія, яка була обмеженою, бо військова справа залишалася в компетенції угорських властей.

У цей час на Закарпатті відбувалися складні політичні процеси, йшла боротьба різних політичних сил, різних думок. Угорський уряд намагався утримати в своїх руках цю частину української землі, відірвану від Великої України. Утворення Руської Крайни як автономної частини «оновленої» Угорщини було підтвердженням такого плану. Однак місцеве населення, виснажене багатовіковим тягарем колоніального становища під угорською владою, вже недовіряло нововведенням, намагаючись вибороти для власної території кращі перспективи політичного розвитку.

Тоді виразниками мрій та сподівань закарпатців стали місцеві Народні Ради. У ці складні для Закарпаття часи, коли вирішувалася його доля, найбільш радикальною серед них була Хустська Рада. Саме вона встановила нові зв'язки з урядом Західно-Української Народної Ради (ЗУНР) і через своїх кур'єрів,

зокрема Дмитра Німчука, передавала інформацію до Станіслава. Відбувалися також відвідування представниками ЗУНРу Закарпаття.

***Інформаційна довідка. Західно-Української Народної Республіка (ЗУНР):** 9 листопада Українська Національна Рада у Львові оголосила про створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) на чолі з головою Секретаріату Костем Левицьким.*

13 листопада 1918 року Українська Національна Рада схвалила Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії, який являв собою тимчасову конституцію: «Держава, проголошена на підставі права самовизначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1918 року, обнимаюча весь простір бувшої Австро-Угорської монархії, заселений переважно українцями, має назву Західно-Українська Народна Республіка...

Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої Австро-Угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мармарош, — як вона означена на карті австрійської монархії Карла барона Черніга».

ЗУНР будувалась на загальнодемократичних принципах, які були взяті за основу розвитку західноєвропейських держав. За силою національного руху західні українці не поступалися цим державам. Вони зуміли створити працездатний управлінський апарат, славу Українську галицьку армію, яка за організованістю

та дисципліною не поступалась європейським арміям.

2. Хустський конгрес. У той же час в Закарпатті відбулася ще одна значна подія, котра знаково вказувала на бажання закарпатських українців творити Українську державу. Незважаючи на складність суспільно-політичної ситуації, на більшості території краю активно проходила підготовка до скликання з'їзду (конгресу) представників народних рад, на якому планувалося вирішити головне питання тогочасності – в межах якої країни продовжать своє життя місцеві жителі краю. Організатори підготували звернення до населення із закликом єдності українського народу. Обрання делегатів на конгрес здійснювалося шляхом виборів на місцевих зібраннях.

Таким чином, 21 січня 1919 року в Хусті було проведено засідання Всенародного конгресу українського населення Закарпаття, який обрав Михайла Брацайка своїм головою.

Інформаційна довідка. Із свідчень очевидців:
«Голова зборів д-р Михайло Брацайко... запитав народ: Куди ми хочемо прилучитися? До Угорщини? Чи, може, до Чехословаччини? Чи до України? — До України! — закричали делегати».

«Київ — святість, про яку не вільно було голосно говорити, хіба в чотири очі з Богом, Київ — це тайна, недосяжна, незрозуміла, але наша. Тайна, схована в глибині душі, щоб не знайшла її профанна цікавість. Ця тайна довго-довго дозрівала в душах. І коли дозріла — стала словом. Могутнім словом. Воно потрясло всією Карпатською Україною. Було це 21 січня 1919 року в Хусті».

«Ясно, що збори бажать злуку Угорської Русі з Українською Державою. Щоб було всім нам видно, що це воля більшості народу, прошу щоб той делегат, чи ті делегати, які мають іншу волю, голосилися до слова.

— Голосіться до слова,— кричали делегати,— ми вас вислухаємо чесно і без гніву. У залі було тихо.

Ніхто не голосився. Заговорив знову Михайло Брацайко: однозгідна воля всенародних зборів: з'єднати Угорську Русь з Соборною Україною.

— Слава! Слава! Слава! — вирвалося з уст делегатів. Усі встали і зачали співати «Вже воскресла Україна, і Слава і Воля...».

До участі в конгресі було залучено 420 делегатів та запрошено близько тисячі гостей. Регіони краю були представлені по різному. Зокрема, Мараморош надіслав делегатів із 80 населених пунктів, Берег – 57, Угоча – 29, а Ужанський комітат представляли жителі 9 населених пунктів. За підрахунками вчених, із 400 сіл і міст тогочасного Закарпаття у Хустському конгресі брали участь жителі 175 населених пунктів. Цей факт дав підстави деяким дослідникам піддати сумніву всезагальність крайового конгресу. Насправді ж, він дійсно був

Закарпатки на мітингу

форумом центральної та східної частини Закарпаття. Однак, значення його рішення через це аж ніяк не применшується. Бажання жити воедино з українцями по той бік Карпат висловили всі делегати конгресу.

Спільне рішення висловлювало думку краян співіснувати в єдиній Українській державі, але з надією автономного управління. Одночасно було категорично заявлено про небажання жити в Угорщині. Наступного дня, 22 січня 1919 року, це бажання було виголошено в Києві у день Злуки українських земель.

Інформаційна довідка. З оригіналу: «Протокол писаний 21-го януаря (січня) 1919 в Хусті на всенародніх зборах угро-руського народу, котрі відбулися в гімнастичній залі державної горожанської школи:

1. Всенародні Збори Угорських русинів-українців з дня 21-го януара 1919 року висказують з'єднати всіх

русинів-українців з комітатів Мараморош, Угоча, Берег, Земплин, Шарш, Спіш и Абауй-Торна і прилучення русинами-українцями заселених земель до Соборної України. Просячи, щоб нова держава при виконуванню (переведенню) сеї злуки узглядила особливе (окремішне) положення угорських русинів-українців. Для того Всенародні збори заявляють, що руський-український нарід Угорщини X (десятий) закон про руську країну даний в Будапешті з року 1918-го не признають законом, бо повстав без його волі і без заступництва народу.

2. З огляду на повисше рішення постановляють збори, що руський народ не пішле послів своїх до угорського парламенту.

3. Всенародні збори просять, щоби українські війська засіли землі, заселені русинами-українцями на Угорщині, і щоби засмотрили населення, живуче серед тяжких харчових відносин, поживою.

4. Всенародні збори вітають всі визволені народи австро-угорської монархії: Чехословаків, Югославян, Румунів, Поляків і Німців.

5. Дальше вітають збори мадярське народне правительство на демократичних основах, що признало право самоозначення (саморозпорядження) народів і не уживало ніяких насильств проти політичного організованя єго правдивої волі.

6. Дальше висказують збори подяку всім державам Антанти і її союзникам, що боронили демократичний їх рух і вибороли пригнобленим народам свободу і просять, щоби помогли здійснити ухвалу (поставу) всенародних зборів.

7. Народні збори вибирають для ведення справ русько-українську народню Центральну Раду із сто членів і уповномочують її заступати русинів на Угорщині все і всюди де сього потрібно проти інших народів і зробити все, що кожного часу в інтересі русько-українського народу уважає за потрібне.

...Із комітетів Мараморош, Угоча, Берез і Унг по постановленню легітимаційної комісії в'єдне (разом) 420 правильно і достовірно легітимованих (оправданих) послів явилися. А понеже вибори відбулися так, що від кождих 1000 душ вибрано одного посла, на зборах 420.000 жителів — отже абсолютна більшість угорських українців була заступлена.

... Президія і члени Центральної Народної Ради зложили під русько-українськими прапорами отсю божбу (присягу): «Божуся одному живому і Всемогущему Богу, що права русько-українського народа боронити, нарід заступати і волю його сповнити буду. Так ми Боже помагай».

По сему одноголосно вибрано Центральну Народну Раду. Председатель: Др. Михайло Брацайко. Заступники пред. Ємеліян Невицький, духовник з Уяку (Шаріш), Євген Пуза, сотник із Ізи і Іван Волощук, господар з Нанкова».

Реальність бажання місцевих жителів підтверджувалася реакцією українців інших земель. У тимчасовій Конституції Західно-Української Народної Республіки (прийнята 13 листопада 1918 року) Закарпаття було проголошено складовою частиною цієї держави. На зборах в Хусті була вибрана делегація, яка повинна була поїхати в Київ і передати рішення про возз'єднання Закарпаття з рештою України. Закарпатська делегація у складі Євгена Пузи, Івана Климпуша і Степана Клочурака побувала у місті Станіслав й була прийнята Головою Національної Ради Євгеном Петрушевичем. Через деякий час перед присутніми виступив Степан Клочурак з такими словами: «Ми діти одного українського народу, після майже тисячолітнього розмежування зійшлись на нинішніх зборах, щоб в братерській згоді вирішити долю нашого народу. Нас не розмежували ні ріки, ні високі гори, ані далекі простори... Я щасливий, що мені... припала велика честь, від імені угорських українців я можу передати вам їхню тверду волю, приєднати до

України землю, на якій вони споконвіку живуть, як невід'ємну частину України».

В Універсалі Директорії Української Народної Республіки про об'єднання земель українських говорилося: «Однині воєдино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України — Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України...».

30 січня 1919 року часопис «Закон і право» опублікував історичні документи свята злуки (об'єднання) УНР і ЗУНР. На сьогоднішній день вони становлять собою бібліографічну рідкість. В часописі вміщені Грамота Української Національної Ради про об'єднання ЗУНР з Великою Україною від 16 січня, Універсал Директорії від 22 січня, а також резолюція, декларація й універсал Трудового Конгресу України від 28 січня. У всіх цих документах Угорська Україна вважається складовою частиною Соборної Української держави. Представник від Закарпаття, згідно з Універсалом Трудового Конгресу, мав входити до складу Директорії — найвищого органу УНР.

Інформаційна довідка. Із звернення Трудового Конгресу України до народів усього світу: «Український сорокамільйоновий народ хоче вільним увійти в сім'ю народів світу й стати нарівні... Український народ не допустить, щоб хтось інший накладав йому свою волю. Ні силою міжнародних комбінацій, ні силою заліза ніхто не зможе примусити його зріктися своєї суверенності й свого права самому завести лад на своїй землі згідно з власним бажанням».

Тим часом більшовики захопили Київ, що ставило під сумнів існування соборної України. Змінилася обстановка і на Закарпатті. На початку 1919 року делегація в складі А.Волошина, П.Легези і М.Кондратовича приїхала в Будапешт до представника чехословацького посольства Мілана Годжі, щоб обговорити питання про приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Тепер,

коли виникла небезпека для Закарпаття бути поділеним між окремими державами, цей крок слід вважати виправданим. Августин Волошин рішуче просив чехословацький уряд захистити край від територіальних окупаційних зазіхань ряду держав, зокрема Румунії. Згода була дана, а вже 12 січня в Ужгороді з'явився чехословацький легіон. Зайняли вони і Пряшівщину.

Ще в липні 1918 року «Американська Руська Народна Рада», яку очолював Микола Чопей, вимагала самостійності для окремих українських жуп, а 23 жовтня українці Закарпаття були прийняті до Середньоевропейського демократичного об'єднання (СЄДО), в складі якого знаходилися чехи, словаки, поляки, українці, румуни, югослави та інші народи. Представником від Закарпаття в Філадельфії був Григорій Жаткович. Включення до СЄДО було першим кроком Закарпаття до своєї державності. Ставши членом Унії, закарпатці набули наче юридичного права самовизначення. Конвенцію про приєднання Закарпаття до Чехословаччини підписав президент Томаш Масарик, як голова Унії і представник Чехословаччини.

Він добре розумів, що голосів закарпатських емігрантів явно недостатньо. 31 січня 1919 року до Ужгороду прибув посол Томаша Масарика Фердинанд Писецький, який ознайомив членів Ужгородської Ради з меморандумом американських українців про приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини. Не припинялися стосунки з урядом УНР. 29 – 30 квітня – 1 травня 1919 року в Станіславові проходив з'їзд угорських українців. Резолюція, ухвалена одноголосно була підписана М.Брацайком та І.Волощуком від Закарпаття та К.Кисілевським і І.Ставинським від Галичини.

Інформаційна довідка. З оригіналу Резолюції: «І. З'їзд закарпатських українців в Станіславові дня 29 – 30 цвітня – 1 мая 1919 р. шле Українській Армії на руки Головного Отамана Симона Петлюри привіт і щиру подяку за геройську оборону самостійности Української Народної Республіки.

II. 1. З'їзд закарпатських українців згідно з постановою Всенародних Зборів Закарпатських

українців в Хусті з 21 січня 1919 р. обстоює з'єдинення усіх українських земель в одну державу в формі Народної Республіки і протестує рішучо проти наїзду чужинців на територію Закарпатської України.

2. З'їзд звертається до провідників Соборної України, щоб вона внесла протест проти цього наїзду до Держав Порозуміння.

3. З'їзд взиває усіх Українців Закарпаття, щоб спільно боролися за самостійність Української Держави та за дійсне прилучення своєї області до тої Держави.

4. З'їзд звертається до всіх Українців Придніпрянини, Галичини і Буковини з зазивом допомогти Закарпатській Україні в її боротьбі за визволення з ворожого ярма.

5. З'їзд звертається з проханням до Високої Директорії, Міністерії Української Народної Республіки та Секретаріату Західної Облaсті У.Н. Республіки поспішити якнайскоріше з видатною помочією в організації Закарпатської України та з харчами для голодуючого населення.

6. З'їзд домагається, щоби допустити до місії на Паризьку конференцію двох заступників закарпатських українців і уможливити їм якнайскоріше виїзд до Парижу.

III. 7. З'їзд стверджує конечність організації кооператив на Закарпатській Україні та просить Дніпро-Союз, як централю споживчих товариств, обняти своєю діяльністю Закарпатську Україну.

IV. 8. З'їзд просить Високу Директорію, зглядно Міністерство Народної Освіти заопікуватися народною освітою в Закарпатській області, а саме:

а) призначити на народну освіту в Закарпатській Україні відповідний фонд;

б) подбати о відповідну шкільну книгу, як також о книжочки загальноосвітнього змісту та часописів для народа;

в) установити стипендії для образования учнів кандидатів із Закарпатської області.

9. З'їзд висказує подяку Молодій Громаді і її угро-українській секції за дотеперішню хосенну діяльність в організації культурно-освітнього життя на Закарпаттю та просить Секцію:

а) щоби дала почин до створення окремої інституції, яка би зайнялася організацією закарпатських Українців в ширшій розумінні;

б) щоби припильнувала ухвал з 'їзду».

Відлуння возз'єднавчих процесів дало можливість українцям Закарпаття надіятися на чимскоріше вирішення питання приналежності краю до Української держави.

3. Гуцульська Республіка. Капітуляція Австро-Угорщини в Першій світовій війні, розпад її як єдиного державного організму створили сприятливі умови для активізації національно-визвольних змагань закарпатських українців. На народних маніфестаціях місцеві жителі рішуче вимагали возз'єднання із своїми одноплемінниками по той бік Карпат у єдиній незалежній національній державі. Особливої інтенсивності цей рух набув у 1918 році в гірському селі Ясіня (Рахівщина), де утворилась Гуцульська Народна Рада, яка незабаром проголосила республіку.

Хоча Гуцульська Республіка проіснувала недовго, та й кінець її був трагічним, однак, саме вона стала предтечею Карпатської України кінця 30-х років. Під час революційних боїв 1918 – 1919 років формувалася свідомість закарпатських українців, яка досягла своєї кульмінації напередодні Другої світової війни. На Гуцульщині, у найбільш революційному куточку нашого краю, найсвідоміша частина карпатських русинів недвозначно заявила, що хоче жити разом із усім українським народом у єдиній Українській Соборній державі.

Ідея створення республіки виникла стихійно. Після повернення до Ясіня колишніх вояків австро-угорської армії почали створюватися загони міліції. Очолити їх довірили колишньому офіцеру Степанові Ключураку, який мав неабиякий

авторитет серед своїх краян. Ясінянські патріоти після обговорення ситуації (а вона була незрозумілою), вирішили роззброїти місцеву угорську жандармерію, а на місце угорського старости призначити українця Дмитра Іванюка. Роззброєним угорцям дозволили вільно від'їхати з Ясіня. Вже на перших порах свого повстання ясінянці, очолювані Степаном Клочураком, виявилися дисциплінованими: було взято під охорону все майно, гроші, які зберігалися в сільській касі тощо.

8 листопада 1918 року, у день святого Дмитра, відбулися збори всього населення Ясіня. Відкрив збори і привітав присутніх Дмитро Іванюк, попросивши керувати ними Степана Клочурака. Виступ його був надзвичайно емоційним, патріотичним й діловим. Жодного голосу проти не було. Перед присутніми також виступили місцеві активісти Василь Климпуш, Дмитро Іванюк, Кирило Рищук. Іван Марусяк запропонував прийняти рішення про відокремлення від Угорщини і об'єднання з Галичиною. Результатом зборів стало обрання місцевої ради із 42-х членів. За пропозицією Степана Клочурака щойно створена

організація дістала назву «Українська Народна Рада в Ясіню».

Після виборів Рада зібралася на перше засідання, під час якого були обрані люди на ряд важливих посад: Микола Сабатюк — секретар Ради, Дмитро Іванюк — староста, Юрій Кабалюк — заступник старости, Степан Клочурак (молодший), Микола Сабатюк, Юрій Падотяк, Степан Клочурак

Гуцули в святковому одязі

(старший), Іван Дактовецький, Василь Климпуш, Іван Марусяк, Юрій Кабалюк, Іван Тимчук, Кирило Рищук, Степан Бондарюк — члени Головної управи. Ці 12 осіб і були фактичними керівниками громадсько-політичного життя в Ясіню. На засіданні Ради було вирішено доручити Степанові Клочуракові передати урядові ЗУНР рішення ясінянських гуцулів про возз'єднання з

Україною. Народна Рада створила ряд комісій, голови яких були зобов'язані звітуватися перед Головною управою. Ось їх склад: Іван Пасулько — шкільна комісія, Іван Тимчук — лісова, Степан Колочурак (батько) — лісових робіт, Василь Климпуш — торгівельна, Юрій Кабалюк — харчова, Дмитро Іванюк — адміністративна, голова ради, військова.

Збройні сили склали міліція та прикордонники, що мали відзнаки української армії. Навчання у школах та діловодство велося українською мовою.

***Інформаційна довідка. З виступу Степана Ключурака:** «...Я впевнений, що між членами ради не буде опору, у всіх нас є одна мета, одна ціль — з'єднатися зі своїми кровними братами українцями, з'єднатися з Україною. Але щоб ніхто не сумнівався у цьому, я ставлю це питання на голосування: «Хто за з'єднання з Україною, хай піднесе руку!».*

Між Народною Радою Ясіня і урядом ЗУНР встановилися тісні стосунки, які ні на мить не припинялися. Необхідно відзначити, що один із членів делегації — Євген Пуза, був старшиною армії ЗУНР. Він попросив у секретаря Народної оборони Західної України полковника Дмитра Вітовського військової допомоги. Той заявив, що ЗУНР готова допомогти, але тільки тоді, коли гуцули сформують власні військові частини. Євген Пуза запропонував створити Гуцульську народну оборону. Однак, для того, щоб це здійснити, належало ліквідувати угорську військову частину в Ясіня. За порадою Дмитра Вітовського, делегати із Ясіня зустрілися з окружним комендантом Коломиї, від якого довідалися, що планується військова експедиція на Закарпаття. Військові відділи Української галицької армії повинні були вирушити зі Станіслава на Стрий, а далі — на Мукачево. Домовилися, що друга група буде організована в Коломиї і саме її направлять через Ворохту на Ясіня. Тим часом румунські військові частини вже рухалися у напрямку Мараморош-Сигета. І їх належало випередити. Саме з цим і пов'язане прискорення походу галицьких січовиків.

6 січня 1919 року в окружній команді в Коломиї, за цілковитої таємниці, було організовано відділ (до групи увійшли поручик Петро Зволинський, чотарі Євген Лоповецький, Юрій Циганко, Степан Забачинський). Відправлення групи призначили на 7 січня — перший день Різдва Христового. В завдання групи входило: зайнявши Ясіня, сформувати відділ добровольців-гуцулів і рушити на Мараморош-Сигет, захопити його, об'єднатися зі Станіславівською групою військ, яка мала вийти на Мукачево. Всі червоні угорські загони на лінії Ясіня-Сигет потрібно ліквідувати.

За домовленістю з ясінянською делегацією і військовими з Коломиї, повстання було призначено в ніч із 7 на 8 січня. 7 січня — в перший день Різдва — ясінянці, як годиться, колядували. Переходячи від однієї хати до іншої, група колядників остаточно узгоджувала організаційні моменти. Приблизно в той же час група, що приїхала з Коломиї, роззброїла прикордонників у Лазенщині — за 7 км від Ясіня. Залишивши там невелику залого, решта групи вирушила до Ясіня. Об'єднавшись, обидві групи напали і обеззброїли угорських солдатів, що охороняли залізничну станцію та інші об'єкти. Повстанці захопили казарму і заарештували солдатів, що були в ній. Відразу після захоплення повстанцями Ясіня — 8 січня 1919 року було оголошено про збройний наступ проти угорців із метою звільнення території Потисся аж до Сигету.

Народна рада в Ясіня проголосила самостійну і незалежну Гуцульську Республіку і стала її законодавчим та виконавчим органом. Степан Ключурак був обраний на посаду прем'єра, військового команданта і голови ради. Фактично він почав виконувати функції президента республіки.

Організацію добровільних частин узяв на себе Іван Климпуш. Того ж дня прибуває поручик Петро Зволинський, якого зустрічають із військовими почестями. Далі події розгорталися так: 9-го січня з Косова прибуває сотня галицьких стрільців з двома кулеметами під командуванням поручика Миколи Сасвича та чота (група) з Коломиї під проводом хорунжого Білецького.

Війська виступили 14 січня. Після короткочасних сутичок захопили ряд населених пунктів, у тому числі й Рахів. Того ж дня до вже визволеного Рахова прибув із Коломиї ешелон із двома

польовими гарматами під командуванням поручика Ярослава Гафтуняка. В Рахові залишено невелику військову залогу під командуванням підхорунжого А.Перги, а основні війська рушили далі. 15 січня було захоплено Требушани (нині Ділове) і Великий Бичків. Українське військо наблизилося до Мараморош-Сигета. Відзначимо, що населення цього регіону привітно зустріло повстанське військо. Зокрема, біля села Вільховатого передовий відділ зустрів групу місцевих жителів на чолі з священником, які рухалися їм назустріч. Значна частина місцевих приєдналася до повстанців, за що священник їх благословив.

Після звільнення Великої Бичкова там відразу почали формуватися добровільні гуцульські частини, які мали вирушити у напрямку на Хуст. Однак, до цього справа не дійшла: завадили трагічні події 17 січня. Місто Мараморош-Сигет було, практично, здано українським військам без бою. На залізничному вокзалі гурт студентів-українців зустрів повстанські війська піснею «Ми, гайдамаки». Під звуки військової сурми піднісся на вокзалі український прапор, гарне жовто-блакитне полотно, що його подарувала група коломийської інтелігенції. Провід війська перебирає поручик Денис Маєр-Михальський. Він намагається піти на дипломатичне зближення з румунами. Для цього вступили в телефонні переговори. Поручик Гран, ад'ютант командуючого румунської бригади, повідомив, що 17 січня румуни вишлють парламентаріїв для порозуміння в справі Сигета і взагалі відносно взаємин між румунськими і українськими військами. Саме тому українським воякам було дано наказ не стріляти при наближенні парламентаріїв.

Проте, в ніч на 17 січня, двотисячне румунське військо напало на наполовину менше українське, яке, до того ж, не було готовим до бою. Ці події призвели до значних людських втрат і моральної поразки, відступу в гірські райони.

Поряд з цим, 21 січня 1919 року делегація Гуцульської Республіки взяла участь у Хустському конгресі, висловивши цим самим волю гуцулів до єдності з Україною.

Незважаючи на короткочасність свого існування, у діяльності Гуцульської Республіки простежуються окремі елементи державотворення. З ініціативи Степана Ключурака та його соратників у Ясіня і околицях організовується адміністрація, яка

бере на себе контроль і керівництво 20 тисячами населення. Гуцульська Республіка стала маленькою самостійною одиницею зі своєрідним парламентом — Гуцульською Народною Радою. Всі справи республіки обговорювали на засіданнях Ради, які були відкритими.

Інформаційна довідка. Структура гуцульської влади: Владу Гуцульської Республіки було поділено на чотири секції:

— секція військових і зовнішніх зв'язків (голова — Степан Клочурак заступники — Василь Климпуш і Дмитро Німчук);

— секція внутрішня (М.Іванюк, комендант міліції М.Могарнюк);

— секція господарська (Тимчук, підсекція лісова — Степан Клочурак-батько);

— секція харчова (Юрій Кабалюк).

Військовим комендантом і головою Гуцульської Народної Ради був Степан Клочурак. Військо мало відзнаки української армії. У ньому існувала досить сувора дисципліна, а тому грабунки не зафіксовані. Василь Гренджа-Донський писав, що за дрібні конфлікти, сварки, пиятику тощо судили винуватців на кількагодинну чи кількаденну примусову суспільно-корисну працю. Внутрішня секція піклувалася також про культурно-освітні проблеми гуцулів. У школах навчання велося українською мовою, було організовано хор, який виступав на вечорах. Найважливішим завданням господарської, лісової та харчової секцій було накормити близько 20 тисяч населення. Лісова секція видавала дозвіл на рубку лісів.

Гуцульська Республіка проіснувала до 11 червня 1919 року, тобто до тих пір, коли румунські війська увійшли до Ясіня. Багатьох членів Ради заарештували. Така доля спіткала і Степана Клочурака. Та, незважаючи на окупацію румунами Гуцульщини, місцеве населення продовжувало боротьбу в партизанських загонах. Чимало гуцулів вступили до Української галицької армії та в її рядах брали участь у національно-визвольних змаганнях

українського народу. У 1939 році гуцули прийняли рішення щороку увіковічнювати і урочисто відзначати день проголошення Гуцульської Республіки, без існування якої не могло бути і Карпатської України. Загальновідомим є і той факт, що уряд Августина Волошина, за заслуги гуцулів у боротьбі за незалежність краю, дозволив скликати Сойм у Рахові і тільки в силу об'єктивних обставин цього не сталося. Немає сумніву, що Гуцульська Республіка залишила помітний слід в історії визвольної боротьби закарпатських українців.

4. Утворення Центральної Руської Народної Ради.

Центральна Руська Народна Рада як надпартійний представницький орган в Закарпатті була створена 8 травня 1919 року в Ужгороді, об'єднавши всі народні ради краю, з метою вирішення державно-територіальної приналежності краю. Серед місцевих рад найбільшою активністю й чіткою позицією виділялися Ужгородська, Хустська і Пряшівська народні ради. Спочатку Центральна Руська Народна Рада об'єднувала як українофільських, так і русофільських діячів. Її головою був обраний Антоній Бескид, а його заступниками Августин Волошин, Михайло Стрипський, Михайло Брацайко.

Саме ці та інші представники взяли на себе роль провідників (політичної еліти) закарпатської спільноти, якій судилося прийняти значної ваги рішення – добровільне входження краю до складу новоствореної держави Чехословацької Республіки. Це рішення далось не просто, оскільки більшість населення все ж тяготила до возз'єднання краю з іншими українськими землями. Однак, внаслідок надзвичайно несприятливих політичних умов це бажання не було реалізоване (УНР потерпало від наступу більшовицьких, а ЗУНР – польських військ). До того ж, утворення соборної України (великої географічно й політично) не було вигідним для багатьох тогочасних її сусідів. У такій ситуації єдиним вірним рішенням, що давало прогресивні перспективи розвитку краю, стало приєднання до слов'янської демократичної країни – Чехословаччини. Це сталося у травні 1919 року, коли Центральна Руська Народна Рада ухвалила рішення об'єднатися «з Чехословацьким народом на основі повної національною

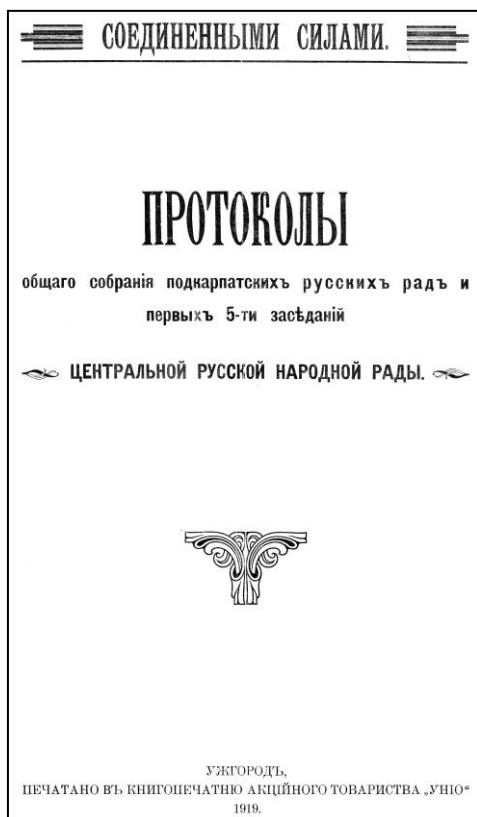

Члени Центральної Руської Народної Ради в 1919 році

автономії». Виступаючи на засіданні Ради, Михайло Брацайко недвозначно заявив, що «420 делегатів із всіх частин Карпатської України вирішили приєднати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій. Але це серце і душу народу не змінить». Більшість політичних діячів Закарпаття, як і весь народ, розцінювали включення краю до Чехословаччини, як тимчасове явище.

Таким чином, тільки неможливість воз'єднати Закарпаття з Україною привела до того, що стало можливим включення краю до Чехословацької Республіки. Це рішення сточленна делегація на чолі з Августином Волошином передала президенту Чехословаччини Томашу Масарику. Дане питання обговорювалося на Паризькій мирній конференції. Однак, численні спроби української делегації не принесли успіху, бо Верховна Рада вже 16 серпня категорично вирішила — Закарпаття опиниться в межах Чехословаччини. 10 листопада 1919 року на конференції в Сен-Жермені під Парижем це питання було вирішено остаточно.

До другої половини 20-х років Центральна Руська Народна Рада залишалася єдиним політичним органом, який виражав політичну волю і думку українського громадянства. Після виникнення в Закарпатті перших політичних партій її роль почала занепадати, а діяльність була паралізована.

Пожвавлення суспільно-політичного життя в Закарпатті у другій половині 30-х років зумовило необхідність відродження Центральної Руської Народної Ради, однак внаслідок існування чіткої національно-політичної двоблокової (українофільська і русофільська) багатопартійної системи у краї виникли дві народні ради. Якщо русофільські партії та їх лідери об'єдналися в Центральній Руській Народній Раді, яку очолив Андрій

Бродій, то українські політики Закарпаття, вважаючи себе її правонаступниками зразка 1919 – 1920 років, назвали своє об'єднання Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада (ПР(У)ЦНР). До неї ввійшли представники політичних партій, товариств і організацій українського напрямку Закарпаття. Коли роль політичних партій у краї почала занепадати (1937 – 1938 роки), саме ПР(У)ЦНР стала виразником політичної волі місцевого населення. Обидві народні ради прийшли до консенсусу 8 жовтня 1938 року, коли утворили перший автономний уряд Підкарпатської Русі.

21 жовтня 1938 року ПР(У)ЦНР опублікувала Маніфест «Громадяни і громадянки!» з вимогами до державної влади про забезпечення політичної та економічної самостійності краю. Його підписали 54 активісти Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради, серед яких були Августин Волошин, Августин Штефан, Михайло Брацайко. Степан Клочурак, Федір Ревай, Юрій Брацайко, Андрій Ворон, Дмитро Німчук, Василь Гренджа-Донський, Ірина Невицька та ін. 26 жовтня 1938 року

автономний уряд очолив голова ПР(У)ЦНР Августин Волошин. З цього часу розстановка політичних сил остаточно перемінилася на користь українців. Після заборони діяльності політичних партій у краї (29 жовтня 1938 року) русофільська ЦРНР фактично перестала діяти. У свою чергу ПР(У)ЦНР, або як ще її називали Українська Національна Рада, існувала і надалі як надпартійний представницький національний форум, вирішуючи найсуттєвіші соціально-політичні та культурні проблеми краю. Після 2 листопада 1938 року і до 15 березня 1939 року резиденція ПР(У)ЦНР знаходилася в місті Хуст. Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада припинила своє існування внаслідок окупації Закарпаття угорськими військами (17 березня 1939 року).

5. Підсумок. Отже, після розвалу Австро-Угорської монархії, на Закарпатті посилювався рух за возз'єднання з Україною. Однак, необхідно визнати, що спочатку на цих позиціях стояли тільки представники Хустської народної ради на чолі з Михайлом Брацкайком та найбільш революційного куточку на Закарпатті – Гуцульщини. Поряд з українською мали місце проугорська та прочехословацька орієнтації, остання з яких виявилася реалізованою через складну суспільно-політичну ситуацію на Україні. Внаслідок цього Закарпаття увійшло до складу Чехословацької Республіки на добровільній основі.

Необхідно відзначити, що значний вплив на формування національної свідомості закарпатських українців робили галичани. Є всі підстави стверджувати, що перебування на території краю військ українського січового стрілецтва, а згодом Української галицької армії в роки Першої світової війни, привертало увагу закарпатців до загальноукраїнських проблем, формувало більш чітке ставлення до Соборної України, ідея якої викристалізувалася в 1918 – 1919 роках.

Українська ідея на Закарпатті швидко прогресувала, що й вилилось у вікопомні рішення 21 січня 1919 року, коли 420 делегатів від усіх куточків Закарпаття прийняли на Всекарпатському конгресі в Хусті рішення про возз'єднання з Україною. Особливо послідовними в проукраїнській орієнтації були тогочасні лідери українства в Закарпатті брати Михайло і

Юлій Брацайки та голова Ясінянської народної ради Степан Клочурак. Послідовність української орієнтації на Закарпатті підтверджується і фігуруванням назви краю у всіх основних документах ЗУНРу, у Конституції УНР.

Згадані події засвідчили намагання українців Закарпаття до державного будівництва й стали цінним досвідом реалізації державотворчих надій, предтечею незалежності Карпатської України.

ТЕМА 2.

МІЖНАРОДНИЙ ФАКТОР І СТАТУС ЗАКАРПАТТЯ

- 1. Державно–правовий статус Закарпаття у складі Чехословацької Республіки.*
- 2. Українські партії та ідея державотворення.*
- 3. Мюнхенська змова.*
- 4. Переговори в Комарно.*
- 5. Віденський арбітраж.*
- 6. Підсушок.*

1. Державно–правовий статус Закарпаття у складі Чехословацької Республіки. Після поразки національно-визвольних змагань у 1918 – 1919 роках державно-правовий статус Закарпаття пройшов своєрідну еволюцію, основними етапами якої були: а) автономія в складі Угорщини згідно з законом №10 «Руська Крайна» від 26 грудня 1918 року; б) рішення Всекарпатських Народних зборів від 21 січня 1919 року про возз'єднання краю з Українською Народною Республікою; в) автономія в складі Чехословацької Республіки згідно з рішеннями Сен-Жерменського мирного договору від 10 вересня 1919 року.

Перше рішення не сприймалося місцевим населенням через недовіру до обіцянок угорської влади й безперспективність суспільно-політичного розвитку в запропонованих умовах.

Передостаннє рішення не було реалізоване (хоча волевиявлення було прихильним до нього) через надзвичайно несприятливу ситуацію в українських землях спричинену польським і російським вторгненням відповідно в ЗУНР та УНР.

Третій варіант розглядався як альтернативний і на той час виявився найбільш сприйнятним. 8 травня 1919 року Центральна Руська Народна Рада прийняла в Ужгороді рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Цим актом була виконана вимога американських русинів, які 18 листопада 1918 року на своїх зборах у Скрентоні висловились за включення краю до складу Чехословацької Республіки. 18 листопада 1919 року Ян Брейха був призначений тимчасовим

адміністратором Закарпаття. Згідно з «Генеральним Статутом» чехословацький уряд зобов'язувався надати Підкарпатській Русі, як тоді називали наш край, найширші автономні права.

Проте питання приналежності Підкарпатської Русі до Чехословаччини остаточно врегулював мирний трактат в Сен-Жермені. Державно-правовий статус Закарпаття визначався статтями 10 – 13 названого договору.

***Інформаційна довідка. З оригіналу:** «Стаття 10: Чехословаччина зобов'язується, що зорганізує територію південнокарпатських русинів в кордонах, визначених Головними союзними і об'єднаними державами в межах чехословацької держави як адміністративну одиницю, якій буде надано найширше самоуправління, сумісне з цілісністю чехословацької держави.*

Стаття 11: Територія південнокарпатських русинів буде мати сейм самоуправління. Цей сейм буде мати законодавчу владу у справах мовних, шкільних та релігійних, а також в питаннях місцевого самоуправління та у всіх інших питаннях, який буде наділений законами чехословацької держави. Губернатор русинської території буде призначений президентом Чехословацької Республіки і буде відповідальний русинському сейму.

Стаття 12: Чехословаччина погоджується, щоб службовці на русинській території призначались, по можливості, з-поміж населення цієї території.

Стаття 13: Чехословаччина гарантує території русинів справедливе представництво в Законодавчих зборах Чехословацької республіки, до яких ця територія буде посылати депутатів, обраних на підставі конституції Чехословацької Республіки. Ці депутати, однак, в сеймі Чехословаччини не будуть мати права голосу в жодних законодавчих питаннях, які віднесені до компетенції русинського сейму».

Уряд Чехословаччини, виконуючи рішення Сен-Жерменського договору, ввів основні положення у 10 – 13 статтях до Конституції Чехословацької Республіки, прийнятої 29 лютого 1920 року. Ця Конституція юридично закріплювала державно-правове становище Закарпаття в рамках Чехословаччини. За цим документом владне керівництво в Підкарпатській Русі належить губернатору, котрого призначав президент Чехословацької Республіки за поданням уряду. Першим губернатором краю став Григорій Жаткович. 20 квітня 1920 року цивільну владу в Підкарпатській Русі було передано віце-губернатору, що переконало Григорія Жатковича у фікції його губернаторської посади і змусило емігрувати до Сполучених Штатів Америки. Причому посаду віце-губернатора посів чех Ян Брейха.

Інформаційна довідка. Із біографії першого губернатора краю Григорія Жатковича (02.12.1886 –

*Губернатор
Григорій Жаткович*

1967): Відомий громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в селі Голубине Березького комітату (Свалявський район Закарпатської області) в сім'ї сільського нотаря. Його батьки переїхали до США, де обрали місцем проживання м. Пассайк (штат Нью-Джерсі). Після закінчення початкової і середньої школи в Нью-Йорку, навчався у коледжах св.Вікентія (Нью-Йорк) та св.Духа (Піттсбург), а згодом студіював право в Пенсільванському університеті (Філадельфія). Деякий час працював юридичним консультантом фірми

«Дженерал Моторс», а з літа 1918 року почав активно займатися політичною діяльністю. Вступивши до «Американської ради угро-русинів», він досить швидко став лідером цієї організації, а згодом очолив делегацію американських русинів на Середньоевропейському конгресі у Філадельфії (листопад 1918 року), де

закарпатців визнали окремим народом і включили до Середньоєвропейського Державного Об'єднання. Притримуючись прочехословацької орієнтації, Григорій Жаткович виступив ініціатором скликання Національної ради русинів у Скрентоні, а згодом проведення плебісциту (грудень 1918 року). Згідно з результатами голосування 67 відсотків опитаних виявили бажання жити в складі Чехословацької Республіки на правах автономії. У лютому 1919 року очолив американську делегацію на Закарпаття, виступив співорганізатором утворення «Руського клубу» в Ужгороді (17 квітня 1919 рік), сприяв об'єднанню народних рад в Ужгороді, Хусті та Пряшеві в єдину Центральну Руську Народну Раду (8 травня 1919 року), яка прийняла рішення про входження Підкарпатської Русі до Чехословаччини на правах автономії. Разом із Антонієм Бескидом і Августиним Волошином входив до делегації, яка 23 травня 1919 року була прийнята президентом Чехословацької Республіки Томашем Масариком і ознайомила з рішеннями ЦРНР щодо представлення інтересів закарпатців на Паризькій мирній конференції. Після входження Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини Григорій Жаткович був призначений головою Руської автономної Директорії, а згодом першим губернатором краю (квітень 1920 року). Він вимагав від Праги негайного проведення виборів до чехословацького парламенту, приєднання Пряшівщини до Підкарпатської Русі та практичне вирішення проблеми автономії. Коли ці його вимоги були відкинуті Тамашем Масариком, Григорій Жаткович 17 березня 1921 року подав у відставку, яку президент Чехословацької Республіки задовольнив 13 травня 1921 року. Свою короткочасну діяльність на посаді голови Директорії і губернатора краю детально описав у книзі «Открытие-Экспозе бывшего губернатора Подкарпатской Руси» (1921 рік). Емігрувавши до США, Григорій Жаткович працював юрисконсультантом Піттсбурзької греко-католицької єпархії, ста головою Американської Руської Народної

Ради, деякий час редагував журнал «Карпатець» (1941 – 1943 роки), на сторінках якого інформував читачів про політичне і культурне життя Закарпаття. Спочатку піддавав різкій критиці чехословацький уряд, звинувачуючи його у невиконанні взятих на себе зобов'язань, а згодом, навпаки, проводив прочехословацьку політику. Знаходячись на еміграції, підтримував близькі відносини з Августином Волошином, Августином Штефаном, братами Брацайкама та іншими провідними діячами краю.

Згідно зі статтею 3 Конституції Чехословаччини віце-губернатор спільно з губернатором підписував усі урядові акти. Отже, фактично, в його руках була зосереджена вся повнота влади на Підкарпатській Русі. Губерніальна рада складалася з губернатора, віце-губернатора, 10 обраних членів і 4 членів, призначених урядом Чехословаччини за пропозицією губернатора. Генеральна рада розглядала всі питання, які стосувалися Підкарпатської Русі. Із вищесказаного видно, що державно-правові акти, хоч на словах і гарантували автономію для Закарпаття, на ділі ж були законодавчими актами, які замість

Печатка
губернатора

того, щоб забезпечити автономію краю, тут же обмежували її. Ці положення Конституції діяли до 22 листопада 1938 року. Того дня чехословацький парламент змінив Конституцію, доповнивши її постановами про федеративний устрій. Тоді ж була прийнята окрема Конституційна грамота Підкарпатської Русі, згідно з якою край вважався федеративною частиною оновленої Чехо-Словацької (так тоді почали писати назву) Республіки. Завдяки прийняттю цього Закону, юридичний статус Закарпаття далеко переходив рамки автономії, визначеної в Сен-Жерменському договорі та чехословацькій Конституції 1920 року.

Щодо губернаторської посади в Закарпатті, то його функції залишалися незмінними впродовж усього міжвоєнного періоду. Влада губернатора була надто символічною, а ніж реальною у вирішенні багатьох суспільно-політичних питань. Незважаючи на

це, для Закарпаття існування такого політичного інституту як губернаторська влада було значним кроком уперед на шляху політичної автономії.

**Інформаційна довідка. Губернатори краю: Бескид
Антоній (1855 – 1933) – громадсько-політичний діяч**

Губернатор
Антоній Бескид

Закарпаття, другий губернатор краю. Народився в селі Ганігівці Шаришського комітату на Словаччині у родині священика. Закінчив Ужгородську гімназію та Будапештський університет. Активно займався адвокатською практикою в Будапешті (1883 – 1885 роки), Кежмарку (1885 – 1906 роки), Пряшеві (1906 – 1910 роки). В останньому місті працював юрисконсультком Пряшівської греко-католицької єпархії. Впродовж 1910 – 1918 років Антоній Бескид був депутатом угорського парламенту. В листопаді 1918 року очолив Пряшівську народну раду. 3 січня 1919 року був делегатом Паризької мирної конференції. В травні 1919 року був обраний головою Центральної Руської Народної Ради в Ужгороді, а після її розколу в жовтні 1919 року очолив русофільську фракцію. У 1920 році став одним із ініціаторів в Ужгороді, а після її розколу в жовтні 1919 року заснування Руського народного банку. Посаду губернатора займав з 1923 року до своєї смерті.

Губернатор
Костянтин Грабар

Грабар Костянтин (15.8.1877 – 1938) – громадсько-політичний діяч Закарпаття, третій губернатор краю. Народився в селі Дубрівка Ужгородського району в сім'ї священика. Закінчив Ужгородську гімназію і богословську семінарію в Естергомі та економічні курси в Будапешті (Угорщина). Був активним учасником акції добровільного входження краю до складу Чехословацької Республіки (1919 рік). Виступав за надання широких автономних прав карпатському

регіону. Займав високі посади, зокрема директора Підкарпатського банку в Ужгороді (з 1921 року), посадика (високий ранг службовця) Ужгорода (1928 – 1935 роки), віце-президента Торгової палати в Кошицях. Губернатором краю був у 1935 – 1938 роках. Після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року відійшов від активної політичної діяльності. Оселився в селі Чертіжне в Східній Словаччині, де невдовзі помер.

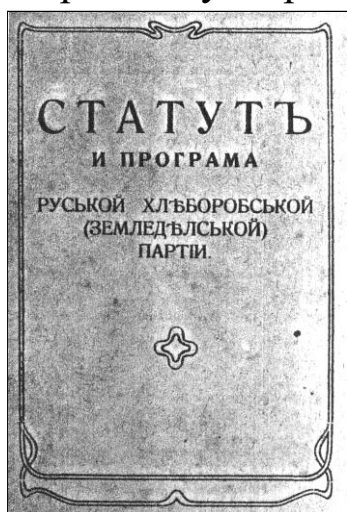

Губернатор
Іван Парканій

Парканій Іван (01.01.1896 – 06.01.1997) – громадсько-політичний діяч Закарпаття, четвертий губернатор краю. Народився в селі Тарасівка Марамороського комітату (Тячівський район Закарпатської області) в багатодітній сім'ї учителя церковної школи. Навчався у Берегівській та Мукачівській гімназіях, а згодом на юридичному факультеті Будапештського університету. У 1918 році отримав диплом доктора права. Після закінчення університету працював службовцем Мараморош-Сигетської жупи, а потім в Хусті (1918 – 1920 роки) і Мукачеві (1920 – 1921 роки). Пропрацювавши деякий час начальником канцелярії в Іршавському окрузі (1921 – 1924 роки), його призначили в канцелярію президента Чехословацької Республіки референтом у справах Підкарпатської Русі, а згодом головним радником президента (1924 – 1939 роки). Після відставки губернатора Підкарпатської Русі Костянтина Бескида (жовтень 1938 року) Івану Парканію запропонували його замінити. Новопризначений губернатор 16 жовтня 1938 року видав в Ужгороді «Маніфест», в якому закликав громадян до спокою, праці, злагоди та вірності Чехословаччині. Однак події розгорталися так швидко, що уряд губернатора не відповідав вимогам часу. Депутати чехословацького парламенту від Карпатської України саме в той час вимагали створення власного автономного уряду. 4 листопада 1938 року Іван Парканій склав повноваження губернатора, залишившись працювати в канцелярії президента. В

період Другої світової війни проживав у Празі, але з окупантами не співпрацював. Після звільнення Чехословаччини аж до виходу на пенсію (1948 – 1952 роки) працював у канцелярії президента Едварда Бенеша. Помер Іван Парканій на 101-му році життя і похований у кафедральному соборі св. Климента у Празі.

2. Українські партії та ідея державотворення. Ідеї української державності та возз'єднання українських земель по обидві сторони Карпат не були новими в міжвоєнний період. Тому наприкінці Першої світової війни реально розглядалася ідея створення єдиної національної держави в етнографічних межах. Проте зовнішньополітичні чинники цьому завадили. Новоутворена Чехословацька Республіка, яка відразу ж розпочала широкомасштабну розбудову демократичних засад, серед яких було й становлення багатопартійної системи, дала можливість вільно провадити політичні ідеї різних орієнтацій у життя. Головний тягар щодо реалізації возз'єднавчих процесів взяли на себе окремі політичні партії. Більшість із них стали предтечею єдиної партії Українського національного об'єднання, котра реалізувала мету державотворення в Закарпатті – незалежну Карпатську Україну.

Український політичний напрям у Підкарпатській Русі (Закарпатті) упродовж міжвоєнного двадцятиліття представляли Руська хліборобська (земледільська) партія (РХ(З)П) (1920 — 1924 роки), Християнсько-народна партія (ХНП) (1924 — 1938 роки) (обидві мали статус автономних політичних організацій) та філії загальнодержавних партій — Закарпатський крайовий комітет Комуністичної партії Чехословаччини (крайком КПЧ) (1921 — 1938 роки) і Соціал-демократична партія Підкарпатської Русі (СДПР) (1920 — 1938 роки).

Вже до середини 30-х років вибір політичних партій українського спрямування був зроблений остаточно — політичний розвиток, еволюційна діяльність проукраїнських

партій була можлива лише в умовах вільного демократичного простору, яким наповнювала державний організм Чехословацька Республіка. З іншого боку, визначеність із прихильністю до уряду й своєю політико-національною орієнтацією не мала закінченого вигляду. У програмах політичних партій, які визнавали себе українськими, лише поступово починали звучати вимоги про приєднання Закарпаття до України як кінцевої мети. Але вони були досить замасковані, оскільки граничили б на рівні сепаратизму. Складним було становище в мовній культурі, яка лише із часом еволюціонізувала в конкретно визначені форми традиційного українства. Так само проходила еволюція радикалізації програм українських партій Закарпаття у 20 — 30-х роках ХХ століття.

У 1934 році формується організаційно-структурна база нової партії — Української селянської партії (УСП) та української фракції Аграрної партії. Роль лідера взяла на себе активний член «Просвіти» й лідер карпатоукраїнського жіноцтва Ірина Невицька. Найактивнішими членами організаційної групи були також Іван Гриць, Михайло Тулек, Іван Боднар та ін. Установчі збори партії відбулися 7 квітня 1935 року в Ужгороді. Основне завдання партії її керівники вбачали у створенні на базі УСП об'єднавчого ядра всіх українських громадсько-політичних сил. Однак тільки з 1937 року УСП почала відстоювати більш радикально-націоналістичні позиції. Про це свідчать резолюції II з'їзду УСП. Незважаючи на сміливість радикальних політичних положень, партія не зуміла виробити цілісну програму організації. Головні завдання і напрямки діяльності партії корегувалися лише внаслідок політичних змін у краї (або їх відсутності) і закріплювалися на нарадах та з'їздах. Це впливало і на ставлення населення до УСП, хоча сам факт її існування у тих умовах можна визнати позитивним. Пріоритетним завданням партії все-таки залишалася боротьба за національну автономію Закарпаття.

Інформаційна довідка. З партійної відозви: «Отже, всі українці, під синьо-жовтий прапор, під яким ми стояли в 1918 році! Мусимо боротись за ідею українського автономного Підкарпаття!».

Існування УСП хоч і мало позитивний момент у згуртуванні українських сил Закарпаття, її організаційно-структурний рівень значно поступався іншій українській політичній організації — ХНП. Упродовж 1938 року УСП активної політичної діяльності не проводила. Вона не мала широко розгалуженої мережі осередків подібно ХНП. А відсутність чіткої програми партії говорить про слабу організаційно-політичну культуру, яка аж ніяк не могла личити політичній партії на кшталт УСП у другій половині 30-х років. Та все ж, політичні лідери згаданих партій не намагалися протистояти один одному, а навпаки — співпрацювали між собою. Така ситуація, безперечно мала позитивний момент у процесі консолідації організацій проукраїнського спрямування у питанні возз'єднання процесів української нації..

Незважаючи на відверте русофільство лідерів Аграрної партії, серед її рядових членів була велика кількість проукраїнськи налаштованого населення. Це змушувало найактивніших представників українських аграрників боротися за рівноправ'я в середині політичної організації і відстоювати проукраїнські політичні і національно-культурні позиції. Починаючи з 1934 року у Аграрній партії постала потужна українська фракція. Серед її членів громадсько-політичною активністю виділялися Степан Ключурак (фактичний лідер фракції), Василь Курах, Василь Приймак, Августин Штефан, Юрій Перевузок та ін.

Українська фракція Аграрної партії була змушена вести постійну боротьбу з русофілами-аграрниками. Незважаючи на це, вона зробила добрий внесок у розвиток українського національного руху в краї. Такі члени партії, як Степан Ключурак, Августин Штефан, Юрій Перевузок та інші брали активну участь у просвітницькій роботі, тісно співпрацюючи з крайовою «Просвітою». Неодноразово українські аграрники виступали у масових акціях протесту спільно з місцевими комуністами й соціал-демократами. Незважаючи на це Аграрна партія постійно проводила й антикомуністичну пропаганду.

Чітка позиція української фракції Аграрної партії змусила рахуватися з нею центральне керівництво в Празі. Незважаючи на її авторитет в різних куточках краю, русофільська частина

аграрників намагалася не допустити українців до парламентських виборів у 1935 році. Більше того, центральне керівництво партії підтримало склад кандидатського листа аграрників від Закарпаття, куди не ввійшло жодного українського представника. Це призвело до глибокої партійної кризи влітку 1938 року. Українська фракція аграрників постійно боролася за рівноправ'я у партії, однак політика її центрального проводу незмінно базувалася на ставленні до українців із «точки зору інтересів партії», що ніяк не могло привести до «замирення між українцями та русофілами».

В окремих національно-культурних і політичних положеннях проукраїнські партії Закарпаття сходилися. По-перше, як ліві, так і праві партії бажали об'єднати українців Закарпаття з українським народом по той бік Карпат. Єдина відмінність полягала в тому, що одні (крайком КПЧ) вбачали цей союз у складі Радянської України, а інші (ХНП, УСП, СДП, українські аграрники) — в некомуністичній Соборній Українській державі. По-друге, згадані політичні організації бачили в тогочасній Угорщині та автономних політичних діячах, які потурали її реваншистським ідеям, найнебезпечнішого ворога.

У цілому як комуністи, так і місцеві соціал-демократи виношували ідею возз'єднання краю з Україною, проте цілі досягнення цієї мети були в них різними, так само як і змістовне наповнення майбутнього державного організму. А вимоги розширення політичних прав і свобод, виступи проти фашизації, чехізації та усунення із службових посад українців знаходили своє відображення у спільних із комуністами акціях протесту.

Ідею державного будівництва і далі найпоспідовніше відстоювала ХНП, яка залишалася ядром автономної політики краю. Її лідери, відстоюючи ідеї політичної та економічної самостійності Закарпаття, пам'ятали й про споконвічні інтеграційні мотиви української нації.. Передову роль вони відігравали і в надпартійному представницькому органі — Першій Руській (Українській) Центральній Народній Раді. Їхньою культурно-національною опорою було товариство «Просвіта», яке в 1937 році об'єднало всі прогресивні національні сили, незалежно від їх партійної приналежності. У 1938 році ХНП закликала всіх політичних діячів краю прилучитися до боротьби

за автономію. І хоча вона не була серед наймасовіших політичних організацій, але своїм бажанням вирішити найголовніше питання тогочасності безперечно займала передове місце в політичній історії краю.

3. Мюнхенська змова. Наприкінці 30-х років у Центральній Європі виникла гостра міжнародна криза. Фашистські Німеччина та Італія готувалися до нового поділу світу. Над Європою нависла небезпека виникнення Другої світової війни. У складному становищі опинилася Чехословаччина, до складу якої входило Закарпаття. З другої половини 30-х років відбувався прискорений процес мілітаризації Угорщини. Ця країна, що межувала із Закарпаттям, постійно висувала агресивні плани щодо краю. Отже, внаслідок суспільно-політичних обставин склалось так, що Закарпаття, яке знаходилося в центрі Європи, незмінно входило у сферу інтересів різних держав.

29 – 30 вересня 1938 року в Мюнхені проходила конференція за участю Німеччини, Італії, Франції та Великобританії, яка своєю безсоромністю перевершила все, що мало місце після Першої світової війни. На ній вирішувалась доля Чехословацької Республіки, хоча представників цієї країни на конференцію не допустили.

Адольф Гітлер намагався приховати свою кінцеву мету відносно Чехословаччини, заявляючи, що він хоче тільки визволити судетських німців, яких, ніби-то, в Чехословацькій Республіці дискримінують. Для припинення цього він вимагав від Великобританії і Франції «натиснути» на Чехословаччину. Остання повинна була відмовитись від території, на якій проживає німецьке населення. Обстановку в Судетах загострювала фашистська «п'ята колона», яка систематично організовувала різноманітні інциденти. Події розгорталися з калейдоскопічною швидкістю. 18 вересня 1938 року Великобританія і Франція підготували ультиматум Чехословаччині, 19 вересня його вручили, а коли її уряд 20 вересня його відхилив, то 21 вересня послідував другий ультиматум.

Президент Чехословаччини Едвард Бенеш опинився у складному становищі. З одного боку, Великобританія і Франція

наполягали на обов'язковому прийнятті ультиматуму, а з другого, власний народ вимагав покласти надії на своїх союзників, які були закріплені договорами. В той же час лорд Е.Галіфакс був переконаний в протилежному: «В даний час ніякі європейські комбінації не можуть відвернути подавлення Чехословаччини». Звичайно, це було сказано тільки у вузькому колі. Чехословаччину далі переконували, що Судети – це останнє, на що претендує Адольф Гітлер.

Конференція в Мюнхені, як писав радянський посол у Великобританії І.Майський, проходила «з швидкістю кулеметної черги: вона почалася в першій годині дня і закінчилася в 2 години 45 хвилин 30 вересня, включаючи час на сніданок, обід і інші необхідні перерви. Раніше ніж в 13 годин доля Чехословаччини була вирішена. І не тільки доля Чехословаччини».

Ця конференція була першим етапом того, про що говорив Адольф Гітлер ще 28 травня 1937 року на надзвичайній нараді всіх вищих керівників своєї імперії: «Моє незмінне рішення – стерти Чехословаччину з карти». Представникам Чехословацької Республіки оголосили результати конференції як вирок, який не підлягає обговоренню.

Мюнхенська конференція завдала дійсно жорстокого удару по Чехословаччині. Остання втратила половину важкої промисловості, 66 відсотків кам'яного вугілля, 70 відсотків електроенергії, 70 відсотків чорної металургії, 86 відсотків хімічної промисловості, 80 відсотків текстильної промисловості. Фактично те, що залишилось від роздавленої і розколотої країни, лежало тепер біля ніг Адольфа Гітлера. Згідно з офіційною статистикою, «Чехословаччина мала 140.400 квадратних кілометрів і 15.3 мільйонів громадян. З того відступила Німеччині 28.200 км. кв. і 3.6 млн. жителів». Мало того, що Чехословаччина втратила п'яту частину свого територіального простору і майже четверту частину населення, але загрозуючою була і та обставина, що Прага знаходилася в 40 км від німецького кордону. Мюнхенська конференція завдала сильного удару по обороноздатності Чехословаччини. Цим актом Великобританія і Франція позбулися сильного союзника, бо Чехословаччина мала 45 дивізій, 1582 літаки, 469 танків, 5700 гармат. Німці це добре розуміли, і коли розробляли план «Грюн», то планували

направити на Чехословаччину 39 дивізій. Франція забула про свою особисту безпеку, що в 1940 році вміло використав Адольф Гітлер, захопивши її за декілька днів. У разі анексії фашистською Німеччиною Чехословаччини, перед Третім Рейхом відкривалася пряма дорога на Польщу, яка могла стати плацдармом для нападу на Радянський Союз. Це було на руку Великобританії і Франції. Зрозуміло, що Радянський Союз не міг цього допустити, добре розуміючи, чим може для нього обернутися ліквідація Чехословаччини, а тому все робив для того, щоб допомогти їй. Можливо, що ця допомога не була щирою, а звичайною спробою вижити у вкрай складних міжнародних умовах. За десять днів до Мюнхенської конференції Едвард Бенеш звернувся до уряду СРСР з листом, в якому просив відповісти на питання, чи буде СРСР дотримуватись своїх союзницьких обов'язків. Вже 20 вересня радянський уряд дав позитивну відповідь. Якщо раніше СРСР заявляв, що надасть допомогу Чехословаччині тільки при тій умові, коли це зробить і Франція, то тепер він пішов на поступки.

Керівництво Чехословаччини добре усвідомлювало весь трагізм свого становища. Під час вручення Мюнхенських вимог німецьким повіреним у справах в Празі А.Генке, чехословацький міністр закордонних справ К.Крофта заявив, що для Чехословаччини «це катастрофа, яку ми не заслужили. Ми підпорядковуємось і будемо прагнути забезпечити своєму народові спокійне життя. Не знаю, чи одержать ваші країни користь від цього рішення, прийнятого в Мюнхені, але ми у всякому випадку не останні. Після нас така ж доля чекає інших». Чехословацький дипломат Г.Масарик підсумував, що «Чехословацька Республіка в кордонах 1918 року перестала існувати».

З 1 жовтня 1938 року державним комісаром територій, які відійшли до Німеччини, був призначений Конрад Генлейн. Того ж дня на засіданні уряду Чехословаччини була розглянута нота польського уряду від 30 вересня 1938 року, яка в ультимативній формі вимагала «відступлення частини Тешинської області. Розваживши всесторонньо польські домагання, чехословацький уряд не міг інакше поступити, як прийняти польські пропозиції з

огляду на важке міжнародне становище Чехословаччини, створене Мюнхенським договором».

Хоч у Мюнхені і не розглядали питання про Підкарпатську Русь, але його рішення дуже негативно вплинули на долю краю. 29 вересня 1938 року було прийнято «Доповнення до угоди, підписаної в Мюнхені між Німеччиною, Великобританією, Францією і Італією», в якому констатовалося, що «як тільки буде врегульоване питання про польську і угорську меншини в Чехословаччині, Німеччина і Італія зі свого боку нададуть Чехословаччині гарантію». При умові, «якщо протягом найближчих трьох місяців проблема польської і угорської національних меншин в Чехословаччині не буде врегульована між зацікавленими урядами шляхом угоди, то ця проблема стане предметом подальшого обговорення наступної наради голів урядів чотирьох держав, які присутні тут». Рішення Мюнхенської конференції означало першу серйозну перемогу угорської дипломатії в боротьбі за ревізію кордонів, що безпосередньо стосувалося і долі Закарпаття. 1 жовтня 1938 року регент Угорщини Міклош Горті писав Адольфу Гітлеру про відчуття щирого задоволення з приводу того, що в Мюнхені «досягнуто мирну угоду з питань, які мають вирішальне значення, і що законні вибори Угорщини в принципі будуть визнанні обґрунтованими».

Угорська дипломатія провела значну роботу напередодні Мюнхена. Начальник канцелярії міністерства закордонних справ Угорщини І.Чакі під час телефонної розмови 15 вересня 1938 року давав інструкції угорському послові в Німеччині Д.Стояї: «Якщо при ліквідації Чехословацької справи буде допущена дискримінація на шкоду Угорщині, то угорський уряд буде готовий на все, і в цьому випадку він розраховує на підтримку Німецької імперії». 17 вересня Д.Стояї в листі до міністра закордонних справ Угорщини К.Кані передав пропозиції Г.Герінга. Згідно з ним, Угорщина повинна «офіційно вимагати права самовизначення для угорської меншини в Чехословаччині, звернутися до чеського уряду і відповідним іншим урядам із зверненням, подібним тому, яке зробив Конрад Генлейн, провокувати збройні сутички, страйки, відмови від явки на призовні пункти, бо тільки серйозні інциденти можуть

привернути увагу західних держав до угорських вимог, зробити все, щоб зарубіжна преса більше займалась угорським питанням».

Інформаційна довідка. Зі слів угорського посла в Польщі А.Хорі щодо території Закараття: «Угорщина у випадку розпаду Чехословаччини претендує на історичні кордони. Мій уряд вважає це питання справою вирішеною».

29 вересня 1938 року, тобто перед самим початком конференції в Мюнхені, італійський державний лідер Беніто Муссоліні заявив, що «сьогодні для Угорщини буде вдалий день. Як тільки ми покінчимо з питанням про судетських німців.., я негайно поставлю на порядок денний угорські і польські претензії, вимагаючи їх негайного задоволення на тій же основі, як це буде зроблено у відношенні німецьких претензій».

Отже, Угорщину активно підтримувала в її домаганнях Італія. Це не могло не вплинути на А.Гітлера, який у розмові з прем'єр-міністром Великобританії Н.Чемберленом 22 вересня 1938 року заявив, що від Угорщини свого часу була відібрана велика територія, в результаті чого майже один мільйон угорців проти своєї волі живуть в Чехословаччині. 1 жовтня 1938 року представник СРСР в Чехословаччині С.Александровський повідомляв, що «в Мюнхенській угоді Гітлер підписався під рішенням дати три місяці для врегулювання питання про польську і угорську меншини і зробити його предметом обговорення чотирьох держав, якщо не буде досягнуто чесько-польську угоду».

4. Переговори в Комарно. Виконуючи рішення Мюнхенської конференції, міністр закордонних справ Чехословаччини К.Крофта 1 жовтня 1938 року звернувся до угорського посла в Празі Я.Ветштейна з нотою, в якій пропонував якнайскоріше створити спільну чехословацько-угорську комісію експертів для розгляду проблеми угорської меншини в Чехословаччині. Ця комісія мала б приготувити і внести проект щодо вирішення проблеми. 3 жовтня 1938 року

Угорщина підготувала ультимативні вимоги до уряду Чехословаччини, які останній мав прийняти: 1) негайно звільнити політичних в'язнів угорської національності; 2) негайно демобілізувати і відпустити додому воїнів угорської національності; 3) створити місцеві загони для охорони життя і майна населення. Командування загонів змішане; 4) передати Угорщині 2 – 3 чехословацькі прикордонні міста, які мають бути зайняті угорськими військами. На Заході такими містами мають бути Комарно, або Парканьана, або Упойшаг, або Чоп, або Берегово; 5) угорський уряд пропонував почати безпосередні угорсько-чехословацькі переговори в Комарно. Празький проект вирішення проблеми національних меншин полягав у тому, щоб чисто угорську етнічну територію віддати Угорщині, а що стосується плебісциту, то він «відкидається як нереальний і зайвий, бо на територіях, на яких за думкою малярської влади мав би бути проведений плебісцит, уже давно не має малярської більшості». Про проведення плебісциту в Ужгороді, Мукачеві і Севлюші (Виноградіві) не могло бути і мови.

На таких позиціях стояли урядові делегації Чехословаччини та Угорщини напередодні конференції в Комарно, яка проходила з 9 по 13 жовтня 1938 року. Угорська дипломатія, маючи підтримку фашистських держав на чолі з Німеччиною, висунула важкі для Чехословаччини умови: негайно повернути землі, заселені угорцями (брався за основу перепис 1910 року, коли кількість угорців значно перебільшувалася), провести плебісцит на територіях із змішаним населенням, надати право на самовизначення всім іншим народам.

Переговори в Комарно не принесли ніяких позитивних результатів. Вони були зірвані з вини Угорщини. Чехословаччина не могла прийняти угорські умови, бо під час перепису 1910 року «комісари малярської влади вписували до рубрики малярської народності усіх, що вміли говорити по малярськи, притім однак вписували й релігію». 14 жовтня 1938 року представники угорської делегації офіційно заявили, що Угорщина «переговори перериває, бо на основі чехословацьких передумов не може їх далі вести». Після зриву переговорів у Комарно настав новий етап у вирішенні чехословацької проблеми. Угорщина, звинувативши Чехословаччину у небажанні йти на поступки,

звернулася до Італії та Німеччини, щоб ці країни виступили арбітрами. Великобританія і Франція заявили про свою незацікавленість даною проблемою. Беніто Муссоліні порадив угорцям «негайною нотою вимагати термінового скликання конференції чотирьох великих держав, вказавши, що нема ні маленьких надій на відновлення безпосередніх двосторонніх переговорів, і підкресливши, що затримка з вирішенням питання створить загрозу миру». До цього Беніто Муссоліні додав, що «при першій же вимозі літаки будуть негайно перекинуті в Угорщину. Вони знаходяться в повній готовності, і до Будапешта їм потрібно півтори літніх години». У розмові з новим міністром закордонних справ Чехословаччини Ф.Хвалковським Адольф Гітлер «висловив свій жаль, що досі ще не було вирішено питання мадярської меншості в Чехословаччині». У розмові з послом Угорщини в Берліні Д.Стояї Г.Герінг намагався заспокоїти гортистів і «висловив впевненість, що Угорщина і без війни поверне свої території». Засідання арбітражної комісії було призначено на 2 листопада 1938 року.

5. Віденський арбітраж. Напередодні арбітражу Угорщина поклала великі надії на свого агента Андрія Бродія, який, очолюючи уряд Підкарпатської Русі, повинен був запросити угорські війська з метою окупації всього Закарпаття. Аналогічної точки зору притримувався польський уряд. Однак, чехословацька контррозвідка уважно стежила за кожним кроком прем'єр-міністра. 27 жовтня 1938 року Андрій Бродій був заарештований, а Августин Волошин, який очолив новий кабінет, чітко притримувався антиугорської орієнтації. Нове призначення Праги переконало Угорщину, що від Августин Волошина годі чекати жодних територіальних поступок, не говорячи вже про передачу всього Закарпаття. Августин Волошин прибув 2 листопада 1938 року до Відня, однак участі в роботі арбітражної комісії не приймав. При умові, якщо угорсько-чехословацька комісія не зможе вирішити спірні питання, то вони стануть предметом обговоренням Німеччини та Італії.

*Інформаційна довідка. 3 оригіналу
арбітражного рішення: «1. Області, які відходять*

від Чехословаччини до Угорщини, вказані на карті, яка додається. Встановлення кордону на місці повинна зробити угорсько-чехословацька комісія. 2. Евакуація відходящих областей Чехословаччини і їх передача починається з 5 листопада 1938 р. і повинна бути закінчена до 10 листопада 1938 р. Окремі етапи евакуації і передачі, як і інші формальності, повинні бути негайно визначені угорсько-чехословацькою комісією. 3. Чехословацький уряд повинен потурбуватися про те, щоб евакуйовані області були передані в повному порядку. 4. Окремі питання, які виникатимуть із територіального відступлення, особливо питання громадянства і оптації, повинні вирішуватися угорсько-чехословацькою комісією. 5. Угорсько-чехословацька комісія повинна також прийняти більш конкретні рішення про захист як осіб угорської національності, що залишаються на території Чехословаччини, так і осіб неугорського походження у відступлених областях... 6. Оскільки при передачі Угорщині може бути вчинена шкода і виникнуть труднощі економічного характеру і техніки зв'язку в областях, які залишилися за Чехословаччиною, угорський королівський уряд, зі свого боку, у домовленості з чехословацьким урядом зробить все можливе для усунення подібних труднощів».

Згідно з рішенням арбітражної комісії, новий угорсько-чехословацький кордон проходив по лінії населених пунктів Бовтрадь, Малий і Великий Гут, Яношово, Квасово, Оросієво, Керестури, Вілок, Берегово, Йовря (тепер – Сторожниця), Ужгород, Радванка, Дравці, Великі Геєвці, Холмець, Велика Добронь, Баркасово, Жнятино, Ключарки, Мукачево, Форнош, Нове село, Вишні Ремети, Шаланки, Матієво, Чома, Чорний Ардів. Територія Чехії зменшилася на 33 відсотки, Моравії на 36 відсотків, Словаччини на 21 відсоток, а територіальні втрати Закарпаття становили 12 відсотків. До Угорщини відійшло 171.711

населення, з яких 33.324 були українцями, 16.463 чехами і словаками, 82.179 угорцями.

Віденський арбітраж торкнувся п'яти закарпатських округів – ужгородського, мукачівського, берегівського, севлюшського та іршавського. Підкарпатська Русь втратила міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами. В ужгородському окрузі до Угорщини перейшло 22 населені пункти, в яких проживало 10.719 українців і 18.687 угорців, у мукачівському – 15 населених пунктів (12.153 українці і 12.253 угорці), у севлюшському – 18 сіл (3.471 українці і 8.752 угорці), у берегівському – 40 населених пунктів (6.343 українці і 40.962 угорці), в іршавському – єдиний населений пункт – село Шаланки, в якому проживало 648 українців і 1525 угорців.

Згідно з рішеннями Віденського арбітражу була створена спільна чехословацько-угорська демілітаційна комісія, при якій діяли 11 підкомісій. Вони вирішували проблеми загальнополітичні, військові, територіальні, етнографічні, фінансові, народногосподарські, торговельні, правові. До спільної чехословацько-угорської комісії були делеговані два українці, два словаки та один чех. Карпатську Україну представляли Юлій Бращайко і Микола Долинай. Функції експертів виконували Й.Ірковський, Л.Махачек і В.Примич. Між представниками Карпатської України та Угорщини була досягнута домовленість про перепусткову систему, вивіз майна з окупованої Угорщиною території. Комунікаційна лінія повинна була почати діяти 9 січня 1939 року. Евакуацією, яка завершилася 10 листопада 1938 року, керували Володимир Комаринський, Дмитро Німчук і Василь Гренджа-Донський.

Віденський арбітраж завдав відчутного удару по Чехословаччині та Карпатській Україні, хоча Угорщина так і не добилася повної окупації краю. Його наслідком було створення нового угорсько-чехословацького кордону. Карпатська Україна продовжувала залишатися у складі Чехословаччини, що перешкоджало утворенню спільного кордону між Угорщиною і Польщею. Це викликало в Будапешті явну прохолоду стосовно Берліну.

6. Підсумок. Важливим було визначення державно-політичного та юридичного статусу Закарпаття. Нормативно-правові документи міжнародних конференцій та форумів свідчили про особливу увагу щодо Закарпаття та його державних орієнтирів. І політичні партії краю українського спрямування упродовж двадцятилітньої міжвоєнної історії відшліфували свою національно-політичну платформу і на її основі пройшли кілька етапів розвитку. Безумовно цей розвиток був важким. Він наштотувався на різні кризові явища, які впливали як із внутрішньополітичних, так і зовнішньополітичних чинників. Але політично-національна стабільність, ідеологічна спрямованість проукраїнських політичних сил мала все-таки завершений вигляд і довела доцільність декларованих ними державотворчих процесів. Цей момент був головним у діяльності партій і залишив конкретний слід у політичній історії краю.

Наприкінці 30-х років ХХ століття у справі Закарпаття знову втрутилися міжнародні чинники. Мюнхенська змова і, особливо, Віденський арбітраж свідчив про поглиблення політичної кризи Чехословаччини, яка, фактично, опинилася перед державною катастрофою. Після 2 листопада 1938 року більш-менш визначилися у ставленні до неї окремі європейські країни. Угорщина і Польща почали ще більш інтенсивніше співпрацювати у напрямку створення спільного кордону, проводячи постійно

терористичні акції. Якщо Угорщина відкрито вимагала захоплення всього Закарпаття, то Польща і Румунія намагалися оволодіти окремими територіями в Словаччині та Карпатській Україні. Великобританія і Франція, які обіцяли Чехословаччині гарантію недоторканості її кордонів після Мюнхенської конференції, фактично, усунулися від чехословацької проблеми і займали нейтральну позицію. Було очевидним, що їх цікавить тільки єдине – спрямування фашистської агресії на Польщу і підготовка там плацдарму для нападу на СРСР. Аналогічну позицію займали США. Що стосується Німеччини та Італії – головних арбітрів у Європі, то ці країни розраховували притягти на свій бік нових союзників. Такими повинні були стати Угорщина і Румунія при умові, якщо будуть максимально задоволені їх вимоги.

ТЕМА 3.

БОРОТЬБА ЗА АВТОНОМІЮ І ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

- 1. Перший автономний уряд.*
- 2. Другий автономний уряд.*
- 3. Партійна монополія Українського національного об'єднання.*
- 4. Вибори до Союму Карпатської України.*
- 5. Проголошення незалежності Карпатської України.*
- 6. Підсумок.*

1. Перший автономний уряд. Празький уряд упродовж міжвоєнного періоду зволікав з виконанням своїх обіцянок щодо автономії краю, мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не готові до самостійного життя. Проте політична зрілість українців Закарпаття вже не викликала сумнівів у свідомих представників крайового політикуму. 1938 рік став роком кардинальних суспільно-політичних змін в історичному Закарпатті. Партійний розвиток 20 – 30-х років ХХ століття, в процесі якого викристалізувалися два партійні блоки, що дотримувалися українофільської та русофільської орієнтацій, теж перебував на порозі трансформації. Найбільший вплив на політичне життя краю мали у той час народні ради, зокрема Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада й Центральная Русская Народная Рада (русофільська), в середовищі котрих і координували дії представники крайової політичної еліти.

21 вересня 1938 року в Празі відбулися переговори, в яких взяли участь Едмунд Бачинський, Іван П'єщак, Петро Коссей, Степан Фенцик, Андрій Бродій, Юлій Фелдешій, Петро Жидовський, Юліан Ревай. Всі вони були депутатами чехословацького парламенту.

На початку жовтня 1938 року переговори між представниками двох напрямків були відновлені з метою створення автономного уряду Підкарпатської Русі. На засіданні 7 жовтня 1938 року була прийнята постанова про те, що членами

уряду можуть бути тільки депутати празького парламенту й сенату. Того ж дня представники русофільського блоку запропонували проект децентралізації державної і виконавчої влади. 8 жовтня в Ужгороді була створена Національна Рада Підкарпатської Русі, до якої ввійшли Йосип Камінський, Василь Гомічков, Михайло Демко (Центральна Руська Народна Рада), Августин Волошин, Юлій Брацайко, Дмитро Німчук (Перша Українська Народна Рада), Андрій Бродій, Юлій Фелдешій (Автономний-земледільський союз), Едмунд Бачинський, Петро Коссей (Республіканська землеробська партія), Степан Фенцик (Руська національно-автономна партія), Юліан Ревай (Соціал-демократична партія), Іван П'єщак (Автономний земледільський союз Пряшівщини), Петро Жидовський (Республіканська землеробська партія Пряшівщини). Отже, до складу Національної Ради Підкарпатської Русі ввійшли представники всіх основних політичних сил краю.

Перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 року. Це була перемога всіх політичних сил краю, як русофільського, так і українського напрямів, які протягом всього міжвоєнного періоду активно боролися за автономні права. 2 вересня 1938 року представники русофілів і народовців підписали декларацію, на яку чехословацький уряд не відреагував. Вимоги, які оголосив Едмунд Бачинський, передбачали приєднання Пряшівщини до Підкарпатської Русі, надання фінансової допомоги верховинським округам і персональну заміну представників в урядових установах. На першому засіданні Ради був прийнятий Меморандум, який закінчувався вимогою негайно прийняти закон про Підкарпатську Русь. 8 жовтня 1938 року прем'єр-міністр Чехословаччини Ян Сирови звільнив з посади губернатора краю Костянтина Грабаря і призначив Івана Парканія. Останній в черговий раз наголосив на головних вимогах Національної Ради Підкарпатської Русі. Тим часом представники двох напрямів обговорювали кандидатури на посади міністрів Підкарпатської Русі. Юліан Ревай запропонував запросити по троє членів з обох рад. Пропозицію прийняли. Українську делегацію очолив Августин Волошин, русофільську – Йосип Камінський.

Тільки внаслідок таких активних дій 11 жовтня 1938 року сформувався перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який

очолив Андрій Бродій – лідер русофільського напрямку в краї. Міністрами були призначені Едмунд Бачинський і Юліан Ревай. Слідом за ними міністерську посаду зайняв Степан Фенцик, а Августин Волошин та Іван П'єщак стали державними секретарями. До першого автономного уряду ввійшло четверо представників русофільського і двоє українського напрямку. Співвідношення два до одного на користь представників русофільства, реально відображало співвідношення між двома головними політичними силами в краї.

Прем'єр першого автономного уряду Андрій Бродій

Призначення Андрія Бродія прем'єр-міністром теж не стало несподіванкою, бо очолюваний ним напрям займав домінуюче становище в суспільно-політичному житті Закарпаття протягом усього міжвоєнного періоду. Необхідно також констатувати, що Автономний земледільський союз (АЗС), очолюваний Андрієм Бродієм, від початку свого утворення в 1923 році, постійно на перший план висував головне політичне завдання – здобуття автономії, що було чітко зафіксовано як в програмі, так і в назві партії.

Інформаційна довідка. З промови Андрія Бродія: *«Коротко скажу чого ми, автономісти, хочемо і за що боремось: Підкарпатська Русь в її етнографічних кордонах від Попраду до Тиси, як вказано в Сен-Жерменському мирному договорі і Конституції Чехословацької Республіки... Повинні ми знати те, що жити і утриматись в великій сім'ї народів вдасться нам тільки так, якщо в нашому краї, на своїй рідній землі володіти і господарювати будемо ми самі. За це ми боремось до цього дня. Сьогодні влада на нашій землі знаходиться не в наших руках, і ми бачимо і відчуваємо те, що наслідки нашої праці ми зберегти для себе не можемо. Тому ми боремось за автономію. Кожний знає, вже і відчуваєте, що так, як до цих пір було,*

далі бути не може ні по Божому, ні по-людському, ні по природньому праву».

Андрій Бродій користувався авторитетом навіть серед частини виключно українського населення гірських районів. Його автономний уряд провів три засідання (15, 18, 22 – 23 жовтня 1938 року). На першому засіданні 15 жовтня 1938 року були розглянуті і затверджені основні органи управління, які склалися з 9 міністерств. Прийнято до уваги низку економічно-господарських питань. На другому засіданні Степан Фенцик прозвітувався про пророблену роботу під час переговорів зі встановлення кордону зі Словаччиною, а Юліан Ревай доповів про заборону вивозу державного і приватного майна з території краю. Обговорювалися також питання надання амністії, співробітництва з Німеччиною тощо. В центрі уваги третього засідання була внутрішньо-політична ситуація в Закарпатті, зокрема, обговорювалося питання про виважену реакцію на угорський ультиматум щодо південних територій краю.

З ініціативи Андрія Бродія була створена спеціальна комісія, до якої ввійшли відомі закарпатські вчені П.Сова, Г.Геровський, М.Кондратович, М.Бескид та І.Панькевич. Перед ними ставилося завдання науково довести, що Закарпаття – руська земля і цим самим логічно відкинути закиди угорців. 23 жовтня 1938 року відбулося продовження третього засідання уряду Андрія Бродія, на якому прийняли рішення провести всенародний референдум з цього приводу.

Однак невдовзі з'ясувалося, що Андрій Бродій вже тривалий час працював на Угорщину під таємним прізвиськом «Берталон». Чехословацька контррозвідка уважно слідкувала за діяльністю Андрія Бродія і, врешті-решт чехословацький уряд звинуватив його в порушенні «Закону про охорону республіки» і його заарештували. Відставка і арешт Андрія Бродія викликали протести з боку його прихильників, які переросли у масові демонстрації. Що стосується соратника Андрія Бродія – Степана Фенцика, то йому вдалося втекти в розміщене неподалік польське посольство, а потім переїхати до Угорщини. Таким чином, Андрій Бродій, як і весь очолюваний ним напрямок, пройшов своєрідну еволюцію. Протягом 20 – 30-х років він був прогресивним явищем в суспільно-політичному житті краю, бо

відображав прагнення народу до рівності в складі Чехословаччини. Починаючи з кінця 30-х років, він займав чітку проугорську орієнтацію, хоча його лідери продовжували публічно виступати за єдність Чехословаччини.

2. Другий автономний уряд. Новим прем'єр-міністром Прага призначила Августина Волошина – лідера українського напрямку в краї. Все сталося так швидко, що він приймав призначення і присягав як прем'єр на вірність Чехословацькій Республіці по телефону в присутності міністра Едмунда Бачинського, чеського генерала О.Сватека і віце-губернатора краю Олександра Бескида. Постать Августина Волошина позитивно впливала на імідж політика, якому не була чуждою політична чесність і відвертість. Його характер толерантного й виваженого політичного діяча імпонував і багатьом чеським урядовцям. Незважаючи на те, що упродовж 30-х років Августин Волошин не проводив активної парламентської діяльності, владні структури продовжували слідкувати за його політичною кар'єрою. Тому місце в першому автономному уряді серед українських політичних діячів він зайняв без будь-яких застережень боку Праги, хоча формування його складу говорило про прихильність урядовців до русофільського руху, незважаючи на реальну співпрацю лідерів з антидержавними центрами.

***Інформаційна довідка. З промови Августина Волошина:** «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бесарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали. Ми віримо, що великий 50-мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги, наклали на нас пуга, знов садили нас в тюрми».*

Це звернення було розцінене українцями всього світу як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові,

Станіславі, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

Новий уряд був сформований 26 жовтня 1938 року і у своїй більшості складався із представників української орієнтації. Августин Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив Едмунд Бачинський. Це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як у краї, так і за його межами. Августин Волошин закликав до співробітництва представників русофільства, але його заклик мав декларативний зміст. Не маючи своїх людей у складі уряду, русофіли на запропоноване співробітництво не погодились.

Прем'єр
другого автономного
уряду Августин
Волошин

У виголошеній того ж дня промові Августин Волошин заявив, що забезпечить «народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної».

Інформаційна довідка. З архівного оригіналу: «Монсеньйор Августин Волошин, прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі, склав сьогодні до рук президента республіки присягу на конституції згідно з законом від 26 лютого 1920 №121 Збірки законів та розпоряджень українською мовою такими словами: «Обіцяю на свою честь і своє сумління, що буду совісно та несторонно виконувати свої обов'язки і буду додержувати конституційні та інші закони. Закінчено і підписано. Августин Волошин».

27 жовтня 1938 року Августин Волошин опублікував звернення, яке свідчило про чітку українську спрямованість його уряду: «Ми віримо, що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми». Це звернення було розцінено українцями як заклик до

допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславові, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

Розуміючи важливість стабілізації суспільно-політичного життя в краї, Августин Волошин разом із своїми соратниками

Августин Волошин та Іван Рогач працюють над урядовою програмою

адекватно реагував на позицію різних елітних груп. Так, на одному із перших засідань було прийнято рішення звернутися до населення краю з вимогою «найбільшої терпеливості в мовних і партійних боротьбах». Для запобігання вибуху політичної анархії Августин Волошин вважав доцільним на певний час припинити діяльність політичних партій. Таку ідею підтримував також інший відомий у краї український політик Юліан Ревай. Саме його прохання розглядав чехословацький уряд і

резонно погодився на відповідний крок, офіційно припинивши діяльність усіх політичних партій краю (29 жовтня 1938 року), а єдиною правомірною політичною організацією визнавши Першу Руську (Українську) Центральну Народну Раду. На перший погляд, ідея Августина Волошина щодо закриття політичних партій була не популярним кроком і йшла в розріз із загальноприйнятими в тогочасному демократичному суспільстві нормами. Однак з іншого боку, ліквідація політичних партій здійснювалася, у той момент, коли партійність втратила своє суспільно-організаційне значення і перетворилася на анархічного чинника. Загальнодержавні партії через свої егоїстичні інтереси не зуміли виробити здорові організаційні основи. Їхні партійні апарати довели неспроможність, а, можливо, й небажання принципово ставитися до вирішення суспільних проблем окремого регіону зокрема. Керівники ж проукраїнських партій до останнього вірили, що підтримують певну ідею, котру не зрадять заради чужих інтересів. Тому логічним, вважаємо, було рішення уряду, що відповідно чітко характеризує ставлення до даної проблеми й самого прем'єра: «шкідливе партійництво через

взаємну ворожнечу і заздрість дійшло до того, що то шкодило народові. Влада потребує спокійної атмосфери...». Натомість розпочалося державно-правове й урядове будівництво.

Значного удару по Карпатській Україні завдав Віденський арбітраж 2 листопада 1938 року, внаслідок якого від краю до Угорщини відійшла значна частина українських земель. 3 листопада Августин Волошин звернувся до населення з «Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України».

***Інформаційна довідка. З оригіналу «Маніфесту»:** «Відірвання споконвічних наших городів Ужгороду й Мукачева від Карпатської України – це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині пам'ятаймо те, що коштом тієї нашої ради здобуто українську державну самостійність. Це важкий удар, що стрінув нас, не захитає нашої волі сповнити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія... Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьогодні викликували між нами вороги нашого народу. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку народу. Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальних дій, які ми підприймемо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального опертя населення Карпатської України і всього українського народу. Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!».*

Уряду доводилося діяти в екстремальних умовах. Він повинен був як найшвидше провести евакуацію (державне майно, банки, господарські, культурні та інші установи), що блискуче вдалося зробити протягом одного тижня. До того ж, архівні джерела свідчать, що наприкінці 30-х років Карпатська Україна переживала глибоку економічну кризу. Її соціально-економічне становище особливо погіршилось після Віденського арбітражу. Промисловість Карпатської України була представлена такими

галузями, як лісова і солеварна. Були створені певні умови для розвитку хімічної промисловості, які представляли всього п'ять фабрик. У значно гіршому стані перебували залізничний і автомобільний транспорт, комунікації, телефонний і телеграфний зв'язок. Уряд Августина Волошина намагався провести реорганізацію лісової промисловості, радикальні реформи в електроенергетиці. Немаловажне значення приділялось залученню іноземного капіталу. Сільське господарство зазнало значних втрат. Країна переживала гостру продовольчу кризу, яку уряд не міг вирішити власними силами. Протягом всього періоду існування Карпатської України велася активна робота по заключенню торговельних угод з Румунією, Німеччиною та Угорщиною. З ініціативи уряду Августина Волошина було проведено кілька акцій допомоги населенню гірських районів краю.

Нарада уряду Карпатської України

Рівень життя переважної більшості населення країни був надзвичайно низьким. Упродовж усього періоду існування молоді автономної держави існувало безробіття, а також підвищення цін, спекуляція продуктами продовольства. Примітивним був розвиток медицини. Спроба уряду поліпшити соціальне становище місцевого населення до суттєвих змін не привела. Велика надія покладалася на матеріальну підтримку органі-

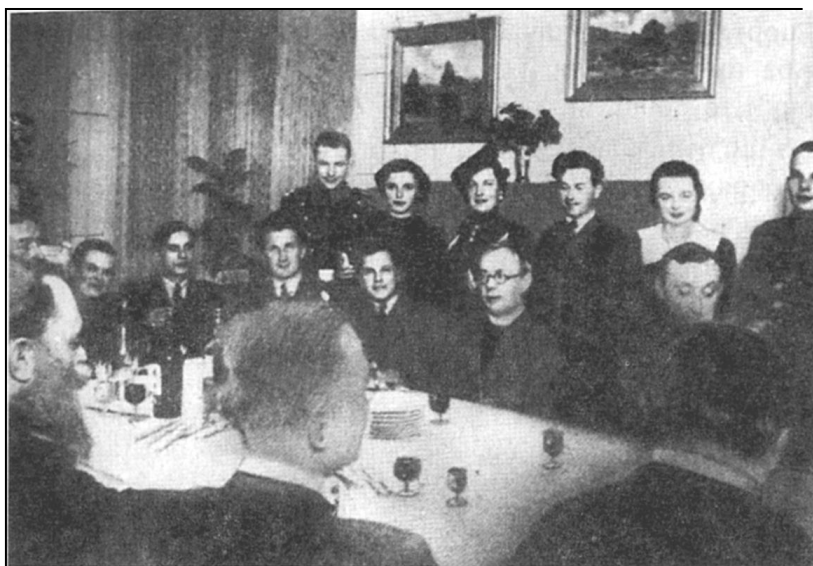
зацій української еміграції, яка постійно надходила з США, Канади, країн Європи і Далекого Сходу.

Не легшим було внутрішньополітичне становище Карпатської України. Уряду доводилось діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська і античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, а також численні конфлікти в самому

українському таборі. В 1938 – 1939 роках зіткнулись між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій і старші за віком помірковані політики, які при допомозі маневрувань намагалися зберегти автономний статус краю. Яскравим представником останніх був і Августин Волошин.

Протягом всього міжвоєнного періоду на території краю діяла угорська іредента, антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації в 1938 – 1939 роках. Закарпаття наповнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали списки неблагонадійних, організовували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Отже, ситуація була складною у всіх відношеннях.

Автономний уряд Карпатської України, який після рішень Віденського арбітражу перемістився до Хусту, складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ, шкільництва, справедливості (юстиції) і комунікацій.

Урочисте посвячення Дому американських українців у Хусті

Кожне окреме міністерство мало декілька ресортів (відділів). Міністерство юстиції очолював А.Дутка, шкільництва – Августин Штефан, комунікацій – Юліан Ревай (паралельно виконував обов'язки міністра внутрішніх справ).

Останнє відомство мало вісім ресортів: господарство, залізниця, пошта, телефон, телеграф, охорона здоров'я, торгівля і промисли, громадські роботи, соціальна опіка. Особистими секретарями Августина Волошина були призначені Степан Росоха та Іван Рогач. У грудні 1938 року секретарем прем'єр-міністра з політичних питань став Степан Клочурак, начальником департаменту персоналом надкомісар М.Лацанич, начальником відділу пропаганди Василь Комаринський, начальником

департаменту законодавства і застережних справ М.Кочерган, директором фінансів С.Єфремов.

14 листопада 1938 року рішенням Президії Ради Міністрів Підкарпатської Русі була створена служба безпеки, яка підпорядковувалася виключно голові уряду. 15 листопада Президія Поліційної Дирекції звернулася до Августина Волошина з приводу створення в Хусті Управління поліції. Прем'єр-міністр згоду дав, однак дещо обмежив її компетенцію, звівши діяльність поліції до «служби розвідчої, заділення поодиноких ресортів та інші праці, зв'язані з відкриттям уряду». Начальником поліції було призначено надпоручника Ю.Білея. Серед завдань, які поклалися на поліцію, були: 1) забезпечити публічний спокій строгим доглядом над особами, ворожими державі; 2) охорона публічного й приватного майна та публічної моральності переслідуванням всякого роду злочинних елементів; 3) щодо зовнішнього вигляду міста, боротьба проти бруду та інших безпорядків на вулицях і прилюдних місцях за згодою з іншими відповідними чинниками. Начальник поліції Ю.Білей наказав «надати містові український характер... і до 15 грудня 1938 р. всі вивіски та надписи в Хусті заготовити в українській мові».

Автономний уряд Августина Волошина намагався організувати судову систему та судочинство Карпатської України. Це питання висунулося на перший план після рішень арбітражної комісії у Відні. 9 листопада 1938 року Верховний суд почав діяти в Левочі, а Крайовий суд і Державна прокуратура перебралися з Ужгороду до Великого Березного. Реорганізація всієї судової системи повинна була завершитися до 1 січня 1939 року. 16 січня 1939 року автономний уряд Августина Волошина видав чотири розпорядження щодо організації в краї судової справи. Вони стосувалися процедури судочинства, створення Вищого суду і Державної Прокуратури, «Про становлення осідків і обводів судів та урядів публічної обвини» та нормативний акт, пов'язаний із виконанням у краї «Закону про охорону республіки». 21 лютого 1939 року Августин Волошин видав останнє розпорядження уряду щодо судочинства, згідно з яким деякі села з одного судового округу включалися до іншого.

Уже з перших днів свого прем'єрства Августин Волошин почав шукати захисту краю від зазіхань з боку Угорщини серед іноземних держав. Особливих сподівань викликали відносини між українцями і чехами, які залишалися добросусідськими. Перед Міністерством внутрішніх справ Карпатської України Августин Волошин поставив завдання, «щоби у найкоротшому

Одне з популярних гасел у Карпатській Україні

часі між українським народом і чеським урядництвом настали знову нормальні, приятельські відносини». Призначаючи Августина Волошина прем'єр-міністром, чехословацький уряд покладав на нього великі надії, як на поміркованого політичного діяча, сподіваючись на його нейтралітет у внутрішній політичній боротьбі, яка не припинялася в краї. Августин Волошин добре це усвідомлював, коли закликав місцеве населення виконувати

своє обов'язки в конституційному полі. Навіть у наказі про запровадження в краї української мови, пропонувалося також використовувати написи чеською або словацькою мовами. Отже, призначення Августина Волошина прем'єр-міністром не привело до радикальних змін в українсько-чеських відносинах.

3. Партійна монополія Українського національного об'єднання. Наприкінці 30-х років Чехословаччина була державою, в якій мали можливість вільно функціонувати понад тридцять різноманітних політичних партій та об'єднань. Всі вони представляли два основні напрями – русофільський і український. Однією з найбільш впливових була крайова організація Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ). Вона стояла на прорадянських позиціях. Близькою до неї була Соціал-демократична партія. На яскраво виражених русофільських і проугорських позиціях стояли партія Автономний

земледельський союз і Руська національно-автономна партія. На українських соборницьких позиціях перебували УЦНР, фракція аграрної партії, Християнсько-народна партія, Українська селянська партія, культурно-освітні організації «Просвіта», «Пласт» та інші.

На партійному мітингу

Такий стан справ існував до 25 жовтня 1938 року, коли празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій. Незважаючи на таке рішення чехословацького уряду, партії та об'єднання продовжували діяти. Фактично, найбільше від цього постраждали тільки закарпатські комуністи. 25 жовтня 1938 року віце-губернатор краю Антоній Бескид видав розпорядження про призупинення діяльності крайкому Комуністичної партії Чехословаччини.

Інформаційна довідка. Із указу Августина Волошина від 26 жовтня 1938 року про заборону діяльності

партій: «Виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих в Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена, загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили діяльність до появи вищенаведеного розпорядження чехословацького уряду. Наслідки розв'язання і розпущення політичних партій... наступають зараз після оголошення. Майно розв'язаних політичних партій, що становило їх фонд, буде ліквідовано, а залишок дістається державній скарбниці».

Кардинально змінилася ситуація в політичному житті краю з приходом до влади другого автономного уряду на чолі з лідером української орієнтації Августином Волошином. 29 жовтня 1938

року було видано декрет про припинення діяльності всіх політичних партій, що діяли до цього часу на території Закарпаття, і наказано «щоб органи безпеки негайно постаралися про запертя партійних приміщень та про конфіскацію актів і майна партійних організацій». Крок уряду про заборону партій було розцінено як вияв політичної мудрості. Єдиним надпартійним політичним органом стала Українська Центральна Народна Рада. Керівники проукраїнських партій до останнього вірили, що підтримують ідею, котру не зрадять заради чужих інтересів.

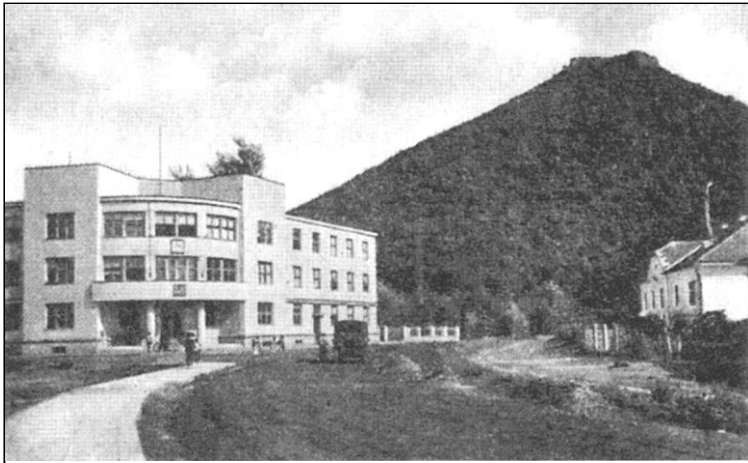
***Інформаційна довідка. Про заборону діяльності партій:** «Шкідливе партійництво через взаємну ворожнечу і заздрість дійшло до того, що то шкодило народові. Влада потребує спокійної атмосфери... Народ уже прозрів. Щоб не роз'єдинили його вороги, позбувся всякого партійництва».*

Подальші події показали, що проукраїнський уряд Августина Волошина віддав у жертву демократичність багатопартійної системи, пояснюючи це як вимушений політичний крок в тогочасних умовах. Після заборони діяльності всіх політичних організацій Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада монополізувала політичне життя краю, що повинно було пом'якшити становлення стабільної суспільно-політичної ситуації. 12 січня 1939 року, коли стало відомо, що вибори до крайового Сойму відбудуться через місяць, було ще раз оголошено про розпуск всіх політичних партій (тепер уже остаточно), в тому числі й українських.

Ліквідація партій ніякою мірою не впливала на доведення ідеї возз'єднання українських земель до логічного завершення. Навпаки, вважаємо, що політичною елітою було взято своєрідну перерву для вирішального кроку. Цей час було використано для організаційної роботи зі створення нової національної партії серед активних діячів Закарпаття, які входили до керівних органів проукраїнських товариств і партій — ХНП, УСП, філій Аграрної та Соціал-демократичної. Упродовж тижня було проведено кілька попередніх засідань, розроблявся статут партії, її

програма. Наслідком спільної роботи 18 — 20 січня 1939 року стало створення єдиної української політичної партії — Українське національне об'єднання (УНО). 20 січня 1939 року було видано розпорядження за №653/39 про дозвіл створення партії УНО, що означало право на її легітимивну діяльність. Тоді ж оголосили про участь УНО у виборах до Сойму. Таким чином, сповнилися мрії багатьох українських громадсько-культурних і політичних діячів краю про заснування й діяльність політичної організації, яка б об'єднала всі національно-свідомі сили і виступила єдиним фронтом на захист своїх прав і свобод. Одним із результатів виникнення партії УНО стало, без сумніву, порозуміння колишніх керівників і членів різних партій українського спрямування в необхідності виступу спільними силами на виборах і вироблення єдиного кандидатського списку.

24 січня 1939 року на установчих зборах партії УНО було обрано керівництво організації, сформовано його головний провід. Головував на зібранні прем'єр-міністр і голова Української Центральної Народної Ради Августин Волошин, який виголосив промову. Він прочитав і «видав декрети функціонерам», які «зложили присягу до рук президента Національної Ради, прем'єра Волошина». Після цього було обрано голову партії УНО, яким став Федір Ревай. Заступником голови обрали Михайла Тулика, а генеральним секретарем — Андрія Ворона. До складу керівного органу також увійшли: секретар Іван Рогач, редактор Василь Гренджа-Донський, референт пропаганди Володимир Комаринський, контролери Микола Бабота і Микола Бандусяк. Крім того, безпосередніми членами проводу партії УНО стали: Августин Штефан, Михайло Бращайко, Ірина Невицька, Степан Росоха, Юрій Пазуханич, Микола Долинай, Степан Клочурак, Василь Лар, Дмитро Німчук, Михайло Марущак, Дмитро Попович, Іван Климпуш, Микола Гупаловський. Почесним головою УНО був обраний Августин Волошин. Крайовий секретаріат, головний провід партії розташувався у місті Хуст, а офіційним друкованим органом організації проголосили газету «Нова Свобода», редагування якої доручили Василеві Гренджі-Донському.

Будинок Карпато-Українського уряду в Хусті

Поява на політичній арені партії УНО викликала швидку реакцію у місцевого населення. У перші два дні після створення партії до її лав залучилося близько п'яти тисяч чоловік. Структурно-організаційна основа УНО

базувалася на широко розгалуженій мережі своїх осередків, яких на території Закарпаття було більше двохсот. Програма партії УНО виражала спільну ідею домінуючої влади у майбутній державі. У цьому, на нашу думку, полягала основна своєрідність програмних положень. Вони друкувалися в партійній пресі як настанови та пропозиції щодо «правильного» життя пересічного громадянина і вірного підданого своєї національної країни. В основі програмних розділів були поняття «нація», «українська національна спільнота», «відповідальність та дієва жертвенність членів». Широко вживане гасло «Україна — понад усе!» пронизане патріотичним бажанням створити міцне національно-українське суспільство. Цим самим УНО найближче з усіх до цього часу існуючих партій в краї підійшло до реалізації державотворчих ідей. УНО стала єдиною продержавною партією, а наявність її членів серед уряду визначало і державницьку позицію правління.

Позитивно вплинув на позицію населення щодо УНО і той факт, що об'єднавши партійні інтереси християнських народників, селянської партії, аграрників і соціал-демократів, партія об'єднала і представників різних соціальних верств, які з надією чекали від них заступництва. Цим самим лідери УНО намагалися й виправити непорозуміння, які виникли після ліквідації всіх партій. Створивши нормальні організаційні умови на місцях, осередки відразу ж взялися за основне завдання того часу — проведення підготовки виборів до Сойму Карпатської України.

Український націоналізм УНО у 1939 році символізував авторитарний тип правління. Монополізація політичної влади здавалася найдосконалішим виходом із тієї ситуації, що склалася, хоча розбудова однонаціональної партійної проурядової організації сприймалася як ідеологія фюрерства (принаймні у партії). У газеті «Нова Свобода» читаємо: «У нас ще не з'явився ні український Муссоліні, ні український Гітлер». Така позиція носила відносно виправданий характер, а схиляння урядовців перед Німеччиною впливало із зовнішньполітичної ситуації на європейському континенті. Утворення єдиної продержавної партії УНО і наявність її членів серед уряду визначало і державницьку позицію правління, яка базувалася на авторитаризмі і націоналізмі, навіть незважаючи на демократичний зміст проголошених документів.

Інформаційна довідка. Із програми партії Українське національне об'єднання: «УНО вибере таку форму правління, яка найбільше відповідатиме інтересам української національної спільноти та стремлінням українського народу по всіх виявах свого національного, політичного, культурного і соціального життя».

Лідери партії пішли найрадикальнішим шляхом внаслідок внутрішніх та зовнішніх кризових обставин і таким чином намагалися призупинити політичний хаос у краї. Тому цей шлях був обраний як прийнятний в тогочасних умовах і мав вирішити два основні завдання. По-перше — згуртувати і об'єднати всі національно-українські політичні й культурні сили та єдиним фронтом виступити на захист своїх завоювань. По-друге, не давати можливості організувати потужну опозицію, яка б звела нанівець всі намагання українського об'єднання створити передумови побудови повної автономії Закарпаття.

В січні 1939 року празька влада запропонувала новий склад уряду Карпатської України. Замість Юліана Ревая до нього було введено Степана Клочурака, а третім міністром чеського генерала Людвіга Прхалу. 20 січня 1939 року Августин Волошин з приводу цього писав Людвігу Прхалі: «Я повідомив Вас, що

Ваше іменування міністром Карпатської України (Підкарпатської Русі) було переведено проти мого протесту та що Ваше іменування є порушенням конституції Карпатської України (Підкарпатської Русі) тому, що сталося без згоди карпато-української влади і без співпідпису декрету з боку прем'єра Карпатської України (Підкарпатської Русі). Незаконність Вашого іменування полягає також в тому, що членом краєвої влади були Ви іменовані по mimo того, що не маєте краєвої приналежності». 23 січня 1939 року Августин Волошин інформував президента Чехословаччини, що «іменування генерала армії Людвіга Прхали третім міністром Карпатської України вельми схвилювало політичне життя. Я це передбачав, тому що знав підгрунтя цієї акції, з якою пов'язані далекосяжні плани неприятелів нашого народу і всієї республіки». «При тому, – продовжував Августин Волошин, – іменування центральним урядом генерала Людвіга Прхали міністром є формально хибне, тому що порушує нашу конституцію». Справа завершилася тим, що Людвіга Прхала залишився в уряді, але виконував обов'язки міністра транспорту. З'явилися і деякі непорозуміння між керівництвом партії УНО й урядом Августина Волошина через послідовність останнього щодо ведення виваженої політики. Досить крикливо поводили себе провідники партії УНО, котрі як в усній формі, так і в публікаціях різних періодичних видань виступали з античеськими настроями всупереч твердій лояльності до Праги автономного уряду Августина Волошина. Здається, лише Августин Волошин та деякі члени його уряду розуміли, що Карпатська Україна ще залишалася складовою частиною Чехословаччини і такі націоналістичні закиди були антиморальними по відношенню до державницької ситуації.

Інформаційна довідка. З політичних поглядів Августина Волошина: «Ми є федеративною частиною Чехословацької республіки, і тим самим інтереси нашої держави є тісно зв'язані з інтересами нашої сфедеризованої цілості. Найбільшим бажанням нашої Карпатської України з черги є, щоби така сама згода, взаємне зрозуміння та співпраця, до якої ми сьогодні в нашому краю

між собою добилися, запанувала також між всіма сфедерованими державами республіки. Тільки тоді ми в такій атмосфері зрозуміння та взаємної допомоги будемо спільні, буде розвиватися і рости наша Карпатська Україна, а бажаємо, щоб розвивалися також і останні краї Чехо-Словацької республіки. Божа поміч та спільна любов всіх громадян допоможе нам і нашій республіці вийти напевно на твердий шлях щасливої будуччини».

Перемога кандидатського листа партії УНО на виборах до Сойму ще не означала остаточної перемоги в державотворенні Карпатської України. Почалася копітка робота по становленню державного життя. УНО, як єдина урядова партія, брала безпосередню участь у цьому процесі. Оскільки в уряді Августина Волошина працювали члени партії УНО, то зрозуміло, що між ними проводилися координаційні наради, на яких розглядалися найнеобхідніші тогочасні питання державно-політичного характеру. Згодом з'явилися деякі непорозуміння між керівництвом партії УНО й урядом Августина Волошина через послідовність останнього щодо ведення виваженої політики. Досить крикливо поводити себе провідники партії УНО, котрі як в усній формі, так і в публікаціях різних періодичних видань виступали з античеськими настроями всупереч твердій лояльності до Праги автономного уряду. Здається, лише Августин Волошин та деякі члени його уряду розуміли, що Карпатська Україна ще залишалася складовою частиною Чехословаччини і такі націоналістичні закиди були антиморальними по відношенню до державницької ситуації.

Після зняття чеською владою Юліан Ревая з посади міністра Карпатської України 6 березня 1939 року було скликано чергову нараду проведу УНО з представниками Першої Української Центральної Ради, які висловили свій протест проти його усунення. УНО опублікувала заяву, в якій виступило проти будь-якої реконструкції уряду Карпатської України. 8 березня 1939 року, на засіданні партії УНО було порушено питання про зазіхання Праги на права і здобуті свободи краю. В таких умовах було запропоновано, «щоб Сойм скликав голова Української Націо-

нальної Ради, нашого найвищого політичного форуму...», тобто Августин Волошин.

Втручання чеської державної влади у внутрішні справи Карпатської України набувало все більш рішучого характеру. У відповідь на це провід партії УНО протестував. Розуміючи свою беспорядність і невідступність проводу партії від своїх позицій, Прага пішла на досить радикальне рішення. Оскільки питання скликання крайового Союму було першочерговим, то чехи запропонували вирішити це питання при умові, що Федір Ревай буде позбавлений посади голови партії: «Поки прем'єр Волошин не відкличе Федора Ревая, до того часу президент Федерації Сейму не скличе». Також пропонувалося призначити на посаду голови партії УНО більш «поступливого» Юрій Перевузника. Таким чином, уряд і партія УНО опинилися перед фактом вибору. Уряд був змушений обговорити це питання і визначити, що є найголовнішим у даній ситуації — дозвіл на скликання крайового Союму чи захист чергового українського діяча, якого Прага намагалася скинути з політичної арени.

11 березня 1939 року було скликане спільне засідання послів до Союму з проводом партії УНО. Оскільки Федір Ревай відмовився залишити посаду голови партії УНО добровільно, Августин Волошин як уповноважена особа своїм декретом звільнив його із займаної посади. При цьому було акцентовано увагу на «повному узнанні його заслуг». Фактично Федір Ревай став жертвою політичної змови, сліди якої вели із Праги. Декрет про звільнення голови УНО на нараді зачитав секретар прем'єра і УНО Іван Рогач. Уряд автономії не стільки не хотів ризикувати, скільки не міг собі це дозволити в таких політичних умовах.

На цьому ж засіданні іншим декретом Августина Волошина було призначено нового керівника партії УНО. Ним став судовий радник і державний секретар Юрій Перевузник. Новообраний голова партії був більш поміркований у своїх поглядах і підтримував політику Августина Волошина щодо лояльності до чехословацької влади. У його поглядах не було «сліпого» радикалізму, яким були «наділені» деякі члени проводу партії УНО. Цим самим він влаштовував і центральну державну владу. Радикальна по відношенню до чехословацької влади змінилася ліберальною політикою, яка виражалася в лояльному ставленні

до Праги і йшла в ногу з політикою автономного уряду Августина Волошина. Наголосимо, що до цього спричинилися перш за все зовнішньополітичні чинники.

З початку свого заснування УНО почало видавати безліч закликів, які скоріше були наказами. 27 січня 1939 року центральний провід УНО сформував список кандидатів у послы до Сойму Карпатської України, до якого ввійшли 32 особи. Утворення УНО свідчило про те, що уряд Карпатської України не зміг повністю відмовитися від існування партій. По-друге, це свідчило про певну самостійність української влади, яка розпорядженням про утворення УНО порушувала попередні рішення празької влади.

В умовах розпочатої у березні 1939 року угорцями агресії проти Закарпаття і швидкоплинного перебігу подій політичне життя уряду і провідної партії УНО було паралізоване. В таких умовах багато провідних і рядових діячів УНО опинилися перед фактом фізичного знищення, про діяльність партії в краї не могло бути й мови. Із загибеллю Карпатської України перестала існувати й єдина національна українська політична партія.

4. Вибори до Сойму Карпатської України.

На 12 лютого 1939 року були призначені вибори до Сойму Карпатської України. Про це повідомило Міністерство внутрішніх справ Карпатської України 12 січня 1939 року. В оголошенні міністерства внутрішніх справ вказувалось, що «вибори відбудуться на основі частин I і III закону ч. 330 – 1920 Зб. з і р. по тексту закону ч. 126 – 927 Зб. з і р. Виборчі списки будуть, починаючи днем 19 січня 1939 року, впродовж 8 (восьми) днів виложені у всіх громадських урядах до прилюдного наглядання. Листа кандидатів має бути... подана партіями в двох примірниках найпізніше 21 дня перед днем виборів т.є. в неділю 22-го січня 1939 до 12 години в полудне предсідникові краєвої виборчої комісії в Хусті».

Першим «бойовим хрещенням» політичної партії УНО стала підготовка до виборів у крайовий Сойм. Згідно з урядовим положенням всі політичні партії, які бажали взяти участь у

виборах, повинні були зголоситися до 22 січня 1939 року, зареєструватися і подати свої кандидатські листи. Однак, передвиборча кампанія проходила в умовах однопартійності, що мало свої особливості. 27 січня було сформовано список послів до Союму Карпатської України. Список відкривав прем'єр-міністр Августин Волошин. Вибори до Союму були призначені на 12 лютого 1939 року. Ще 8 лютого Августин Волошин звернувся до всіх громадян Карпатської України: «Тепер, коли мільйони й мільйони наших братів та інших народів примушені жити під чужим пануванням, Боже провидіння дозволило нам, щоб ми, найменша частинка великого українського народу, на своїй прадідній землі самі собою управляли».

Депутати Союму Карпатської України

До кандидатського листа від УНО було внесено прізвища 32 кандидатів: Августин Волошин, Юліан Ревай, Юлій Бращайко, Михайло Бращайко, Іван Грига, Адальберт Довбак, Микола Долинай, Мілош Дрбах, Августин Дутка, Іван Ігнатко, Володимир Комаринський, Іван Качала, Василь Климпуш, Степан Клочурак, Василь Лацанич, Микола Мандзюк, Михайло Марущак, Леонід Романюк, Григорій Мойш, Дмитро Німчук,

Антон-Ернест Ольдофреді, Юрій Пазуханич, Іван Перевузнник, Петро Попович, Федір Ревай, Микола Різдорфер, Степан Росоха, Юрій Станинець, Василь Шобей, Августин Штефан, Кирило Феделеш, Михайло Тулик. Більшість із них уже встигли пройти партійну школу в різних політичних організаціях.

Уряд Карпатської України максимальну увагу приділяв пропагандистській роботі. Листівкова пропаганда особливо посилилась напередодні виборів до Сойму. Всі листівки закликали голосувати за партію УНО.

Інформаційна довідка. З оригіналу листівок: «Тату, не забудь, що 12 лютого (февруара) будемо голосувати... Скажи і мамі, щоб дала свій голос. Тату, не забудь, що листу веде прем'єр-міністр др. Августин Волошин і міністр Юліян Ревай. Уважаймо, щоб не запропастили Рідний Край і тяжко здобуту свободу».

«Громадяни! Українці – Українки! На чолі кандидатки стоять: Батько Прем'єр о.Августин Волошин та міністр Юліян Ревай. Ви вірите цим людям? Так! Кожний має це сказати у неділю 12 лютого 1939 р.».

Вибори до Сойму були призначенні на 12 лютого 1939 року. Голосування мало проходити на основі Виборчого Закону Чехословацької Республіки, який продовжував діяти на території краю. Результат виборів був надзвичайно успішний для українського народу та українців взагалі. З 92,5 відсотків, що взяли участь у виборах, 92,4 відсотки голосували за список партії УНО. Вибори пройшли на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними. Свідчення очевидців переконують у великому політичному піднесенні, яке було під час виборів. Жителі села Колочава, що на Міжгірщині, розповідали: «Колочава уся проголосувала за УНО. Стільки було людей, що їх ланцюг в одному кінці села починався, а в другому закінчувався. Все було покрите синьо-жовтими знаменами, і здавалося, що Колочава – одне велике синьо-жовте полотнище».

Необхідно відзначити, що цілий ряд населених пунктів віддали більшість голосів проти партії УНО. Зокрема, так зробили жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. Більше двох тисяч голосів проти партії УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України – Хусті. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку. В той же час воно доводить, що українська ідея встановлювалася в безкомпромісній боротьбі протилежних одна одній сил.

Докладені урядом зусилля, спрямовані на необхідність перемоги УНО, були винагороджені позитивним результатом. Із усіх голосуючих, які становили 92,5 відсотка населення, 92,4 відсотка віддали свої голоси на підтримку партії УНО. Такі результати були очікувані з огляду на проведену агітацію, афішну пропаганду, публічні зібрання та ін. Українці всього світу стежили за виборами до Сойму, чекаючи позитивних

результатів. Канадські українці в телеграмі на ім'я Августина Волошина писали: «Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 цього місяця очі 500 тисяч українців Канади звернені на Вас, брати і сестри з Карпатської України». Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України».

Інформаційна довідка. Із звернення Августина Волошина «Солодкий мій народе!»: «Твоя щира поведінка при виборах до першого Твого сойму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але й солідарність щирої любови один до одного, брата до брата, порозумів наші спільні інтереси...

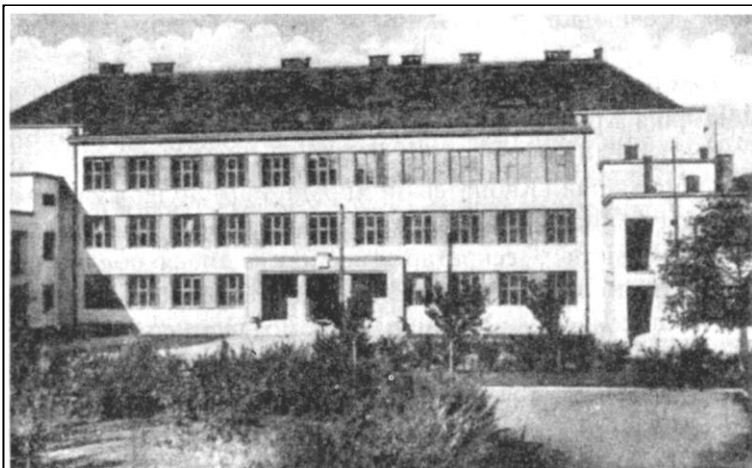
Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації...

Вже з перших вислідів голосування бачив я щирі прояви Твоєї любови до великої Нації, з котрої Ти

походиш. З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти не є вже тим приниженим рабом, тим нещасним рутеном, яким тебе колись з презирством називали чужі пани, але що Ти є сином великої Нації св. Володимира Великого і Ярослава Мудрого».

Вибори, що закінчилися повною перемогою представників українського напрямку, об'єднаних в партію УНО, дали право уряду Карпатської України скликати Сойм – перший український парламент в історії краю.

5. Проголошення незалежності Карпатської України. Згідно з Конституційним Законом № 328 від 22 листопада 1938 року, що узаконював автономний статус краю, передбачалося проведення виборів і Сойму Карпатської України. В ньому так визначалися хронологічні рамки проведення першого крайового

Будинок у Хусті, де було проголошено незалежність Карпатської України

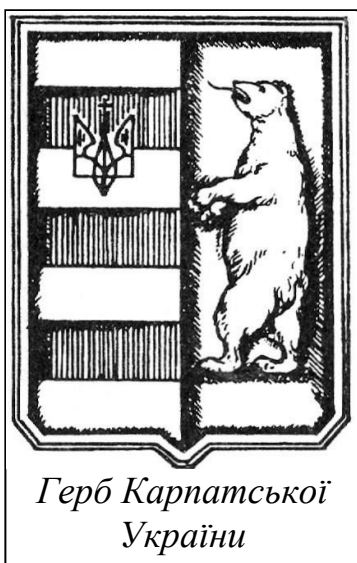
парламенту: «Сойм Карпатської України буде вибраний найпізніше в квітні 1939 року та скликаний в місяць по виборах президентом республіки до міста, яке означить карпато-українська влада». Уряд Августина Волошина планував відкриття Сойму провести в Рахові 2 березня 1939 року, однак президент Чехословаччини Е.Гаха сесії на той день не скликав. До цієї урочистої події була навіть випущена спеціальна поштова марка. Невдалою була також спроба провести відкриття Сойму 9 березня в Хусті. Е.Гаха дозволив скликати Сойм Карпатської України на 21 березня 1939 року, але на прохання Августина Волошина він змінив дату на 15 березня. Члени уряду Карпатської України, як правило, звинувачували Прагу у постійному відкладенні Сойму. Однак, необхідно відзначити, що згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 року з

боку чехословацьких властей юридичних правопорушень не було.

14 березня 1939 року на спільну нараду зібралися члени уряду, Української Народної Ради, послы Сойму і провід партії УНО. Після цього прем'єр-міністр Августин Волошин проголосив самостійність і суверенність Карпатської України. Він також призначив скликання Сойму на 15 березня 1939 року, який мав це рішення затвердити, що й відбулося. В цілому було проведено шість засідань Сойму, які прийняли рішення, що мали велику історичну вагу для становлення молодої Карпато-Української держави. Його засідання офіційно проголосили незалежність Карпатської України – республіки на чолі з президентом, яким одногосно Сойм обрав достойного українського патріота Августина Волошина.

***Інформаційна довідка. Зі спогадів Августина Штефана:** «Присутніх було 22, більше як кворум 2/3 вибраних послів до вибору президента. При виборах президента постало таке запитання: прем'єр Волошин до д-ра Юлія Брацайка і до мене (Августина Штефана): «Я не можу голосувати на себе». Ми обидва сказали: «Пане прем'єре, щоб кворум осягнути, ви мусите голосувати за себе». – «Як мушу, то буду». І так Президента Карпатської України обрано 22 голосами, кворум був 21 і 1/3».*

Це стало заслуженою вершиною політичної кар'єри політика. Вияв високої довіри був логічним і справедливим.

Рішення про проголошення незалежності було викликане різким погіршенням міжнародної обстановки і фактичним розпадом Чехословаччини. До остаточного рішення Сойму Карпатської України владу незалежної держави представляли: прем'єр-міністр Августин Волошин, Юліан Ревай (закордонні справи), Юрій Перевузок (внутрішні справи), Степан Ключурак

(господарство), Юлій Бращайко (фінанси і комунікація), Микола Долинай (здоров'я і соціальна опіка). 15 березня 1939 р. розпочав роботу Сойм Карпатської України. Головою було обрано Августина Штефана, заступниками голови Федора Ревая і Степана Росоху, секретарем М.Кочергана.

Обрання Августина Волошина президентом Карпатської України

Інформаційна довідка. Сойм Карпатської України прийняв Конституційний Закон Ч.1. З оригіналу Закону: «§1. Карпатська Україна є незалежна Держава.

§2. Назва держави є: Карпатська Україна.

§3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Соймом Карпатської України, на чолі.

§4. Державна мова Карпатської України є українська мова.

населення, згідно з правом на самовизначення, яке належить українському народові так, як і панівним державотворчим народам. Це стосується всіх українських земель і всього українського народу.

6. Підсумок. Таким чином, наприкінці 30-х років ХХ століття державно-правовий статус Карпатської України пройшов своєрідну еволюцію. До прийняття чехословацьким парламентом Конституційного Закону від 22 листопада 1938 року про федеративний устрій держави чехів, словаків і закарпатських українців, на території краю діяла Конституція Чехословаччини від 29 лютого 1920 року, в основі якої знаходились рішення Сен-Жерменського мирного договору. З проголошенням 14 березня 1939 року незалежності, а 15 березня ратифікації цього рішення Сеймом, Карпатська Україна перестала бути суб'єктом федерації, перетворившись у незалежну державу.

Політична еліта Карпатської України: Августин Штефан, Августин Волошин, Юліан Ревай

Внутрішньополітичне становище Карпатської України наприкінці 30-х років відзначалося своєю складністю та неоднозначністю. На деякий час зуміли об'єднати свої зусилля в боротьбі за автономні права представники українського і русофільського напрямів. Ця боротьба завершилася перемогою в жовтні 1938 року, коли празький уряд дав згоду на формування автономного кабінету Андрія Бродія. Однак, він проіснував

недовго через свою відкриту проугорську орієнтацію. Заміна уряду Андрія Бродія кабінетом Августина Волошина засвідчила кардинальну зміну політичної орієнтації. На відміну від свого попередника, Августин Волошин взяв курс на українізацію всього суспільно-політичного життя краю, однак в рамках федеративної Чехословаччини і сподіваючись на підтримку Німеччини. Особливо активізувалася діяльність уряду Карпатської України напередодні та під час виборів до Сойму. Вони принесли повну перемогу партії Українське національне об'єднання, дозволивши президенту Чехословаччини призначити засідання першого українського парламенту в історії краю.

На внутрішньополітичне становище Карпатської України негативно впливали цілий ряд внутрішніх і зовнішніх факторів, зокрема, антидержавна діяльність угорської іреденти, українсько-чехословацькі суперечності, численні конфлікти в українському таборі між «поміркованими» і «радикалами» тощо. Для захисту кордонів краю та внутрішнього спокою уряд Августина Волошина видав розпорядження про створення служби безпеки, поліції, державної прокуратури, власних збройних сил – Карпатської Січі. Проте, уряду Карпатської України так і не вдалося створити боєздатні збройні сили. Вони ні в кількісному, ні у військовому відношенні не виявилися здатними до відсічі агресора. Незважаючи на це, Карпатська Січ, в утворенні якої неабияке значення мала ОУН, відіграла важливу роль у захисті кордонів краю від постійних нападів об'єднаних сил угорських і польських терористів. Руйнівний вплив внутрішніх і зовнішніх факторів прискорив встановлення в краї авторитарного режиму, яке проявилось у забороні політичних партій, безальтернативних виборах до Сойму, закритті русофільських і проугорських друкованих органів, товариств та іншому. Разом з тим, деякі кроки уряду Августина Волошина виправдовувалися складною міжнародною і внутрішньополітичною ситуацією та зумовлювався необхідністю створення оптимальних умов для проведення соціально-економічних, політичних і культурних перетворень у Карпатській Україні.

ТЕМА 4.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАРОДНОЇ ОБОРОНИ КАРПАТСЬКА СІЧ – ЗБРОЙНІ СИЛИ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

1. *Формування збройних сил.*
2. *Збройне повстання в Хусті.*
3. *Вторгнення гортіївських військ у Карпатську Україну.*
4. *Січовики на захисті незалежності.*
5. *Галичина і Карпатська Україна.*
6. *Підсумок.*

1. Формування збройних сил. На листопад 1938 року припадає утворення Організації Народної Оборони Карпатська Січ (ОНОКС), хоча перші січові загони ще на початку 30-х років почав формувати Дмитро Климбуш з Ясіня. У міжвоєнній Чехословаччині не могло бути і мови про існування двох, паралельних одна одній армій, а тому, Січі були звичайними протипожежними і культурно-просвітніми товариствами. Необхідно також відзначити, що в 20 – 30-х роках не було і потреби створювати паралельні чехословацькій армії українські збройні сили, адже вона справедливо вважалася однією із наймодерніших і найбоєздатніших у Європі. Наприкінці 30-х років різко загострилася міжнародна ситуація. Безперервні

*Лідери Карпатської Січі
розглядають карту
Карпатської України*

напади угорських і польських терористів, бажання допомогти чехословацьким військам захищати територію краю, змусило уряд Августина Волошина прискорити процес створення місцевих збройних сил.

9 листопада 1938 року в Хусті відбулися установчі збори Карпатської Січі, на яких було прийнято Статут організації. В ньому так визначалася головна мета Карпатської Січі: «Оборона

державних і національних інтересів Підкарпатської Русі та плекання оборонного духа в українському громадянстві... краю, поборювання протидержавної пропаганди та всестороння підтримка правительства Підкарпатської Русі, зокрема для удержування ладу та безпеки». Керівництво січовими відділами здійснювала Головна Команда, що перебувала в Хусті. За пропозицією Степана Папа-Пугача командантом Карпатської Січі було обрано Дмитра Климпуша. До штабу організації крім нього ввійшли Іван Роман, Іван Рогач, Степан Росоха. Однак цей штаб був суто політичним, бо ще існував військовий, сформований з досвідчених військових фахівців. Рішення установчих зборів Карпатської Січі було затверджено міністром внутрішніх справ Карпатської України Юліаном Реваєм 10 листопада 1938 року.

Головними органами Карпатської Січі були Головна Команда і Рада у відповідності зі Статутом. Команду очолював командант, який мав двох заступників і двох членів команди. У компетенції вищих органів Карпатської

Січі було керівництво організацією та розпорядження її майном. Рада складалася із команди і референтів (керівників секцій). Існували референтури організації і зв'язку, пропаганди, преси та морального виховання, інструкторсько-оборонного навчання. При Головній Команді діяли

адміністративний секретаріат і ревізійна комісія.

Члени організації ділилися на: а) дійсні, які були прийняті командою в члени організації; б) благодійні, які надавали організації

Донесення керівництву Карпатської Січі

матеріальну або моральну підтримку; в) почесні, які мали заслуги перед українським народом. Благодійних і почесних членів назначала рада. Крім членів були і кандидати в члени організації. Члени Карпатської Січі мали право брати участь у всіх заходах, що проводилися організацією, користуватись активними і пасивними виборчими правами, а також носити формений одяг, знаки і зброю. Вони повинні були дотримуватись Статуту, беззаперечно виконувати накази команди і відбувати покарання. Низові організації Карпатської Січі поділялись на відділи. Кілька їх складала куш. За званнями керівний склад поділявся таким чином: старший січовик, десятник, сотник і атаман. Посади, які вони займали, були такими: гуртковий, провідник, кошовий, член ради і командант. Члени і посади позначались на рукавах і головних уборах форменого одягу. Керівний склад приймав присягу у присутності команданта.

Станом на 30 листопада 1938 року крім команди Карпатської Січі у Воловому, аналогічні підрозділи були засновані в Іршаві, Великому Березному, Перечині, Рахові, Середньому, Тячеві і Хусті. У кожному з названих округів до команд Карпатської Січі масово вливалася молодь, однак лише лічені одиниці пізніше взяли участь у боях з угорським військом. Кількість вишколених січовиків, або так званих дійсних членів Карпатської Січі, не перевищувала двох тисяч. Найбільш боєздатні військові частини Карпатської Січі знаходилися в Хусті.

Січовий готель у Хусті

Розбудова Карпатської Січі вимагала значних коштів, а їх уряд не мав. Августин Волошин звернувся з проханням про допомогу до громадян краю та української діаспори. Очікувана допомога незабаром

почала надходити.

Не кращим чином стояла справа з озброєнням. Керівники Карпатської Січі кілька разів зверталися до Августина Волошина

з проханням передати зброю «з засобів, які знаходяться при окружних урядах та окружних судах». Прем'єр-міністр, не маючи таких повноважень, дозволу не давав. Відсутність зброї й призвела до такої спроби захопити її силою, що вилилося в кровопролитні сутички 13 – 14 березня 1939 року між відділами Карпатської Січі та чехословацьким військом. Відсутність зброї стала трагічним розв'язком під час боїв з угорською армією.

2. Збройне повстання в Хусті. В ніч з 13 на 14 березня 1939 року в Карпатській Україні відбулися події, які зробили значний вплив на подальшу долю краю. Ці події свідчили про кульмінацію чехословацько-українських суперечностей, що вилилося в безглузде кровопролиття, яке зробило неможливим військове співробітництво збройних сил Чехословаччини і Карпатської України.

*Подвійний патруль:
поліцейський і січовик*

Цим скористався й уряд Угорщини, котрий ніколи не покидав думки про розширення своєї території за рахунок закарпатських земель. На середину березня 1939 року ці настрої стали особливо відчутними. Угорщина концентрує свої збройні сили на кордоні з Карпатською Україною, її війська готові до переходу кордонів краю. Відповідальність за територіальну цілісність Карпатської України несли чехословацькі війська, однак напередодні агресії вони почали втрачати до цього інтерес. Августин Волошин відчував, що роль Карпатської Січі як єдиної боєздатної одиниці зростає з кожним днем. Однак, ця, поки-що, напіввійськова організація потребувала зброї, якої в неї майже не було. Ввечері, 13 березня 1939 року відбулись дві наради керівництва Карпатської Січі, на яких обговорювалось питання озброєння. Внаслідок цих нарад Августин Волошин підписав наказ команді чеської жандармерії видати Січі зброю. Озброєні січові загони мали відійти на угорський кордон. Комендант жандармів підполковник Вака видав зброю (понад 40

рушниць та близько 90 револьверів). Проте Вака категорично відмовився видати решту частину зброї, незважаючи на наказ Августина Волошина. Хоча, необхідно відзначити, що він не підпорядковувався прем'єр-міністру Карпатської України.

Суперечка між січовиками і жандармами завершилася стріляниною. Чеські війська вступили в Хуст. Збройна боротьба тривала більше восьми годин. На вулицях Хуста з'явилися барикади, зав'язались вуличні бої. Августин Волошин всіляко намагався уладнати конфлікт, однак Прага не відповідала на численні телефони і телеграми української влади. Внаслідок боїв обидві сторони мали людські жертви, багато поранених. Збройні сутички мали місце не тільки в Хусті. Вирвавшись з оточення січовики розбили жандармів у Велятині та Буштині. Чеських вояків було роззброєно біля Іршави, Білок, Копані та Тячева. Аналогічні події відбулися на Міжгірщині (Волівщині).

Напад січовиків на чеське військо був тактичною помилкою.

Він співпав з вторгненням угорської армії в Карпатську Україну.

Кровопротитні сутички 13 – 14 березня 1939 року значно послабили Карпатську Січ і зробили неможливими її спільні дії з чеським військом проти агресора. Події першої половини березня 1939 р. прискорили трагічний кінець Карпатської України.

Фактором, який негативно впливав на політичну ситуацію в краї, були суперечності в самому українському таборі. Автономний уряд Августина Волошина постійно відчував опозицію з боку молодих і радикальних націоналістів, які перебували в керівництві Карпатської Січі і вимагали рішучих дій по відношенню до чехів. Опозицію по відношенню до Августина Волошина складали Іван Рогач, Іван Роман, Степан Росоха, Юліан Химинець та ін. Їх

Громадяни слухають промову лідерів Карпатської України

підтримували члени ОУН Євген Врецьона-Волянський, Юрій Лопатинський.

Незадоволені поміркованістю кабінету Августина Волошина, радикали з Карпатської Січі таємно збиралися на своїх нарадах. Степан Росоха, Іван Роман. Василь Галаган, Юліан Химинець, Юрій Лопатинський, Євген Врецьона виношували плани державної змови проти уряду Карпатської України. Відомо про декілька таких спроб, зокрема у жовтні 1938 року та лютому – березні 1939 року.

3. Вторгнення гортіївських військ у Карпатську Україну. 6 березня 1939 року Адольф Гітлер прийняв рішення остаточно ліквідувати Чехословаччину, а 12 березня Угорщина одержала згоду Берліну на окупацію всього Закарпаття. Державний лідер Угорщини Міклош Горті негайно вислав Адольфу Гітлеру привітальну телеграму, в якій дякував за подарунок. 14 березня Августин Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення міністерство закордонних справ Німеччини. На прийняття такого рішення вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, скупчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною і проголошення самостійності Словаччиною, що свідчило про державний розпад Чехословаччини.

Згідно з розробленим планом нападу, наступ угорських військ проходив у трьох напрямках. Група військ «Схід» наступала на Королево – Хуст – Рахів – Ясіня, група військ «Центр» – на Іршаву – Білки – Довге – Нересниця – Свалява – Нижні Верецькі, група «Захід» – на Перечин – Великий Березний – Ужок. Частина сил була перекинута в Турянську долину – Тур'я Ремети – Порошково. Завдяки оперативності угорської розвідки офіційний Будапешт мав досить чітку уяву про розташування чеських військових частин, технічних засобів і навіть гірських дивізій. Підготовкою і ходом військової операції в Карпатській Україні безпосередньо керував начальник гарнізону в Ужгороді генерал Олойош Билді під зверхністю командуючого 7-ої угорської армії генерал-лейтенанта Ференца Сомботчелі. Першим перейшов у наступ 14 березня 1939 року.

12-ий велосипедний батальйон, яким командував підполковник Онтол Бенді. Угорські війська перейшли в наступ по всій демаркаційній лінії. Незважаючи на високу дисципліну, яка панувала в чеських збройних силах, для цих загонів угорський напад був дещо несподіваним. Угорське вторгнення стільки разів відкладалось, що дещо несподіваним виявився наказ про наступ і для гортистської армії. Підполковник О.Бенді скаржився, що як можна переходити в наступ, коли 35 відсотків особового складу його батальйону мали тільки шеститижневий стаж військової підготовки. Довідавшись про початок угорського наступу, генерал 12-ої чехословацької дивізії Людвіг Прхала звернувся в Будапешт з вимогою про негайне призупинення просування угорських військ до Карпатської України. Уряд Угорщини відповів, що виконати цю вимогу технічно неможливо.

15 березня 1939 року о 14 годині угорські війська вступили в Нижні Ворота. Відбулося встановлення угорсько-польського кордону, якого так домагалися Будапешт і Варшава, хоч він і виявився недовготривалим. Зовсім інакше склалась ситуація на демаркаційній лінії Шаркадь – Лалово – Кольчино – Росвигово – Середнє – Доманинці. Ці рубежі захищали роти «Доманинці»,

*Будинок Головної Команди
Карпатської Січі*

«Ракошино», «Кольчино», взводи «Підмонастир–Монастир», «Лалово», «Залуж», «Макарьово», «Шаркадь», які були добре озброєні. Перші сутички з агресором свідчили про те, що чеські війська є цілком боєздатними і готові до відбиття ворожого нападу. Такий стан справ тривав до 17 години 30 хвилин. 14 березня, тобто до тих пір, коли генерал Людвіг Прхала оголосив наказ про «евакуацію чеських військових частин і державних службовців з Підкарпатської Русі». З цього часу чеські війська, фактично, припинили опір, залишаючи один населений пункт за іншим. Заради історичної правди необхідно відзначити, що їх відступ був вміло

організованим і дисциплінованим. Ситуацію ускладнив і той факт, що 15 березня о 17 годині надійшла звістка про вступ німецьких військових частин у Прагу. Це свідчило про те, що Чехословаччина як державний організм перестала існувати, тобто обороняти не було що. Воїни захисних рот і взводів відходили з Карпатської України трьома напрямками: більша частина через Словаччину, з польського кордону від Ужжа до Волівця – через Польщу, а частини розміщені на схід від Сваляви – через Хуст і Тячево – до Румунії. 14 березня 1939 року Августин Волошин вислав у Берлін три телеграми, в яких просив допомоги захистити Карпатську Україну. Жодних відповідей не послідувало. Того ж дня, біля 19 години, угорці вручили представнику Карпатської України в Празі Вікентію Шандору ультиматум, який уряд Августина Волошина відхилив. Прем'єр-міністр Карпатської України був переконаний, що угорці вторглись на територію краю без відома Німеччини. До речі, Прага теж відхилила угорський ультиматум, мотивуючи своє рішення тим, що Карпатська Україна 14 березня стала незалежною державою. 15 березня німецький консул Г.Гофман вручив Августину Волошину заяву міністерства закордонних справ Німеччини, в якій говорилося, що Берлін пропонує карпатським січовикам не чинити опору угорській армії. Наприкінці дня 15 березня Августин Волошин покинув Хуст, і, не давши наказу вести збройну боротьбу, емігрував за кордон. Він хотів розв'язати конфлікт шляхом переговорів. Саме цим диктувалися його телеграми урядам Німеччини, США, Румунії, звернення до всіх демократичних держав. Його спроби не увінчалися успіхом.

4. Січовики на захисті незалежності. Упродовж 15 – 16 березня 1939 року велися основні бої між захисниками української державності в Карпатах і її загарбниками. Особливої слави набув бій на Красному полі – рівнині, що простягається перед Хустом, столицею Карпатської України. Тут прийняли останній бій за свободу краю від гортіївських окупантів молоді патріоти, гімназисти-семінаристи, пластуни. Серед них: Іван Кость, Михайло Козичар, Іван Попович, Юрій Пекар, Осип Шкіряк, Іван Андрійчик, Емерих Юда, Михайло Тегза, Іван Рак,

Іван Галас, Василь Вайда, Іван Біловар, Василь Небола, Олександр Блистів та інші.

Все почалося з того, що 14 березня 1939 року в півшостої

*Монумент загиблим січовикам на
Красному полі*

ранку в Хусті чеське військо розпочало роззброювати карпатських січовиків. Цим скористалися угорські війська, котрі за мовчазної згоди гітлерівської Німеччини тоді ж розпочали окупацію території Карпатської України. Впродовж усього дня відбувалося протистояння чеських жандармів, військових з українськими січовими загонами з метою заволодіння збройних запасів. Чехи намагалися при відступі зберегти їх у сховищах або евакуювати. Натомість січовики пробували зберегти

зброю у своєму підпорядкуванні з метою її використання для захисту від іноземців.

15 березня угорські війська рухалися через кордон Карпатської України у трьох основних напрямках – на Хуст, Іршаву та Перечин. Коли чеські війська отримали наказ відступати, на захист виступили юні семінаристи севлюшської (виноградівської) горожанської школи та їх учителі, інша молодь. Відступаючи від Севлюша через Королево, Веряцю, аж до Красного поля вони на певний час стримували переважаючі їхні сили противника. На Красному полі бійцям вдається заволодіти ще восьма кулеметами, 120 рушницями й близько 50 тисячами набоїв. Звідси 50 озброєних пластунів під проводом Якова Голоти відправилися на захист Королева.

Інші залишилися на Красному полі як останньому захисному рубежі перед столицею для того, щоб дати можливість послам-депутатам Союму Карпатської України прийняти важливі політичні рішення стосовно незалежності краю.

Вранці 16 березня 1939 року Королево і Веряци були захоплені угорськими військами. На Красному полі бій затянувся. Тут вже були задіяні літаки угорської армії й легкі танкетки, котрі в декілька разів переважали військові потуги карпатських оборонців. 16 березня після Красного поля угорці зайняли Хуст, згодом Буштино, Нягово та інші населені пункти. Повсюдно розпочалися репресії.

Карпатські січовики вперше в історії захищали від поневолювачів рідну землю – Карпатську Україну, яка проголосила незалежність. Вони показали всьому світу, що в ім'я цієї незалежності готові обороняти її до останньої краплі крові. Вони не дали окупантам зайняти її парадним маршем і проявили при цьому мужність, хоробрість і відвагу. Зафіксовано немало конкретних фактів про сутички між січовиками і угорськими військами на всій території Карпатської України.

Хуст у святковому вбранні

18 березня 1939 року останні захисники Карпатської України припинили опір, однак окремі відділи Січі продовжували боротьбу в партизанських загонах. У горах між Великим Бичковом, Кобилецькою і Квасівською Полянками та Раховом діяли партизани, яких очолювали С.Росоха, М.Крупа, О.Ворохта. Поява кар-

патських січовиків у горах підбадьорила населення і піднесла їх дух. Зародилася надія на скоре визволення і краще майбутнє. Угорська влада кілька разів оголошувала амністію всім тим, хто припинить боротьбу, однак безуспішно. В травні 1939 року партизанів Карпатської Січі на Рахівщині очолив О.Ворохта.

Інформаційна довідка. Зі спогадів очевидців:
«Бойові акції партизанів... таки не дали мадярам спати. На початку травня мадяри видали для

населення відозву з останньою пригадкою, щоб здати всіляку зброю і негайно зголосити всіх підозрілих і чужих людей. З цією відозвою три дні і три ночі били по горах в надії, що вони розгромлять «січ-банду»... Ворохта тримав нас досить гостро, і ми також мусіли запрягтися до роботи і час до часу розвозили і розліплювали летючки з різними закличками до Рахова і Великого Бичкова. А коли більшовики зайняли Галичину, то багато з наших хлопців у добрій волі і надії на краще майбутнє перебралися за кордон і опинилися в Галичині».

Партизанський загін у Волівському окрузі очолювали Ф.Тацинець-Крот і О.Тарасюк. У його складі перебували жителі з різних верховинських сіл і галичани. Після оголошення амністії Федір Тацинець повернувся до рідного села Келечин, після чого був заарештований і розстріляний поблизу Волового. Їх діяльність була не стільки відчайдушною спробою несприйняття угорської окупації, як відповіддю на масові репресії і колонізаторську політику угорців. Перша військова адміністрація Закарпаття була сформована, фактично, ще напередодні окупації. Її очолив Б.Новакович, а членами були призначені тринадцять вищих офіцерів угорської армії

Генеральний штаб угорської армії в березні 1939 року прийняв рішення провести ряд бойових операцій з «очищення» Карпатської України «від чужих елементів, а про їх «очищення» доповідати кожні десять днів».

Для угорської військової адміністрації кожний закарпатський інтелігент вважався підозрілим і небезпечним. Жертвами репресій гортистів ставали різні категорії місцевого населення, однак найбільш жорстоко окупанти поводитись з членами Карпатської Січі. Розстріли і катування полонених стали звичайним явищем. Садистські методи катування практикувались гортистами і в каштелі «Ковнер». Жорстокі репресії гортистів стосовно карпатських січовиків були прикладом грубого порушення міжнародних угод відносно трактування військових полонених. Після підписання Степаном Клочураком наказу про призначення 15 березня 1939 року полковника С.Єфремова

командуючим Карпатською Січчю, уряд Карпатської України перетворив напіввійськову організацію у збройні сили краю. Виходячи з цього, Карпатська Січ ставилася під охорону постанов Женевської конвенції відносно ведення війни, охорони полонених тощо. Однак, для агресора цей факт не мав ніякого значення.

5. Галичина і Карпатська Україна. В Східній Галичині з великим захопленням сприйняли звістку про те, що Закарпаття стало автономним. Що стосується перших відгуків українських політичних організацій Галичини з приводу автономістичних домагань закарпатців, то вони почали з'являтися від середини вересня 1938 року.

Інформаційна довідка. 16 вересня 1938 року Провід українських націоналістів, який мав широку нелегальну мережу в Галичині, розповсюдив заклик: «Українське Закарпаття захищає в тій хвилині ідею незалежної Української Закарпатської держави, яка з хвилиною вибуху повстання на всіх українських землях проти всіх окупантів України стихійно об'єднається в єдину державу всіх українців».

25 вересня 1938 року у приміщенні українського товариства «Сокіл» у Львові відбулося зібрання, ініційоване лідером Фронту

Січовики отримують свіжу інформацію, переглядаючи газету «Нова свобода»

Національної Єдності Д.Паліївим з приводу закарпатських подій. За даними польської поліції у ньому взяло участь близько 200 чоловік. Після засідання відбулася демонстрація під гаслами «Хай живе Україна», «Хай живе Закарпатська Україна». 30 жовтня 1938 року місцевими оунівцями в

місті Буськ була організована маніфестація, ініціаторами якої виступили Д.Куп'як та Г.Пришляк. Вісті про надання

Підкарпатській Русі автономії швидко дійшли до Галичини. У краї прокотилася хвиля мітингів і демонстрацій. Ініціатором переважної більшості їх була ОУН.

Особливо активно діяв Роман Шухевич, який у жовтні 1938 року прибув до Львова. 11 жовтня 1938 року відбувся святковий молебень у греко-католицькому соборі м. Ярослава. 14 жовтня у Перемишлі мало місце святкове зібрання у церкві отців Василіян, ініціаторами якого виступили члени Українського націонал-демократичного об'єднання (УНДО), після чого відбулася демонстрація під гаслами «Хай живе Україна». Маніфестантів зупинив посилений відділ поліції. Своє привітання і найкращі побажання висловив також Галицький Митрополит і Архієпископ Львівський граф Андрей Шептицький. Протягом всього короткочасного існування Карпатської України закарпатці постійно відчували моральну підтримку, як з боку різноманітних організацій Галичини, так і окремих її громадян. Члени львівської Політичної Колегії, що зібрались в Данцігу, 19 листопада 1938 року теж обговорювали питання допомоги Карпатській Україні.

Інформаційна довідка. Із звернення Першої (Української) Центральної Народної Ради опублікуваного в «Новій свободі» у лютому 1939 року: «До всіх українців на рідних землях і в розсіяних суцях», у якому говорилося: «1. Просимо всіх українців, де б вони не жили, щоб кожний зложив на діло розбудови Карпатської України всенародний національний даток. 2. Беручи на увагу великі і пильні наші потреби, просимо, щоб цей даток, по змозі, був рівний 1/2% річного заробітку кожного, та був виплачений негайно по цій проголошенні. 3. Звертаємося із закликом до всіх головніших товариств українських у кожній державі та до всіх чільних діячів взяти на себе організацію всенародного національного датку на місцях, відповідно до місцевих обставин і можливостей».

Окремою заявою приєднав свій голос до прохання Першої (Української) Центральної Народної Ради і автономний уряд Карпатської України. Уже наприкінці 1938 року почалися масові

переходи польсько-чеського кордону, головна причина яких полягала в бажанні галицьких українців спричинитися до будівництва незалежної Карпатської України. Саме цього вони найбільше прагнули в Східній Галичині. Отже, елемент стихійності значно переважав над організаційним і дисциплінованим переходом польсько-чехословацького кордону. Багатьох із перебіжчиків кордону вдалося затримати польським прикордонникам і вони негайно опинялися перед судом. 25 квітня 1939 року польський суд в Самборі засудив Іванну Грициляк, селянку з села Барича, Перемишлянського повіту на строк позбавлення волі до одного року. Часто галицька молодь переходила кордон групами і не завжди успішно. Протягом трьох тижнів в Бережанах проходив судовий процес над 28-ма українцями Бобреччини і Ходорівщини, 16 з яких було засуджено на строки від 2 до 8 років тюремного ув'язнення. Необхідно додати, що особливо небезпечно було переходити кордон членам Організації українських націоналістів (ОУН). У даному випадку строк значно збільшувався.

В Галичині створювалися цілі групи членів ОУН, перед якими ставилося завдання вербувати добровольців і допомогти їм у переході через Карпати. Саме з цього приводу Станіславівський суд засудив В.Мельничука і П.Ксендзюка. В такому ж злочині були звинувачені Ю.Соловчук, Ю.Одоній, Д.Микетчук, С. і П.Вередюки. Існували численні випадки, коли крім одержаних «своїх» років чи місяців позбавлення волі, перебіжчики кордону позбавлялися ще і громадянських прав. Так, зокрема, стрийський суд розглянув праву Р.Кундрата, С.Завадки, В.Порика, Д.Головчана, Ф.Кіпаша, М.Спалина, Ю.Меленя, Д.Ковалева і І.Кіщука. Всі вони одержали від пів до двох років ув'язнення і позбавлялися громадянських прав від 3 до 5 років. 4 квітня 1939 року у Львові були засуджені Й.Кабаровський, Є.Литинський, Л.Клин відповідно на рік, півроку і півтора року ув'язнення за переховування і допомогу під час переходу польсько-чеського кордону українців 25 жовтня 1939 року. Для того, щоб уникнути нових судових процесів, уряд Августина Волошина ще в листопаді 1938 року видав відозву «Проти нерозважної еміграції», яку опублікували відразу всі українські газети. Однак нелегальні переходи кордону не припинялися. Одна за одною

з'являлися інші перестороги. Після створення Карпатської Січі багато галицьких перебіжчиків влилося в її ряди.

Польські власті неодноразово зверталися до чехословацького уряду з нотами протесту, в яких вимагали вплинути на уряд Карпатської України, який на їх думку, сприяв поширенню антипольської пропаганди. Хустська влада, як правило, це заперечувала. 29 листопада 1938 року до Праги надійшла нота протесту польського уряду, в якій вимагалось негайно повернути назад Костянтина Мельника, полковника Андрія Мельника, Михайла Бажазаславського, Євгена Кульчицького, Володимира Забавського і Степана Росоху. Названі особи, більшість з яких знайшла притулок у Карпатській Україні, розшукувалися польським урядом за участь у терористичному акті проти польського міністра внутрішніх справ Б.Перацького. В черговій ноті протесту польський уряд вимагав видати назад С.Юськіва, Т. Капустянського, А.Мельника і Г.Стефаніва. Щоб запобігти переходам кордону, в Галичині проводилися обшуки у громадян, які підозрювалися в агітації і допомозі перебіжчикам. Частіше вони приносили негативні результати, але все рівно до підозрілих застосовували попередній арешт. Так, у селі Великий Вилоч, що

у повіті Сянок, з приводу підозри у допомозі втікачам було проведено лише 15 січня 1939 року обшук в чотирьох українців. Обшук мав негативний результат. Затриманих направлено в розпорядження прокурора в Сянок. Такі акції проводились до середини березня 1939 року.

У Польщі була введена жорстока цензура на переписку з Карпатською Україною. За листами нерідко всановлювали місцезнаходження і діяльність того чи іншого втікача до Закарпаття. Переглядалися всі листи, які направляли галичанам у Карпатську Україну, при цьому в тексті викреслювалися фрази, які

*Пам'ятний знак січовикам
на Верецькому перевалі*

мали найменш політичний підтекст. Галичани взяли посильну участь в обороні Карпатської України. В боях загинули, або були закатовані Василь Бойчук, Тимко Проць, Василь Саблюк, Зенон Коссак (Тарнавський), Степан Фігура, Іван Михайлюк, Монюк, Дулка, Кушнір, Мелешко, Орлович та багато інших. Не легкою була доля і тих, хто опинився в концтаборі. Жахливі знущання, часті побої, придирки жандармів за будь-яку провину. Нелюдське ставлення доповнювалося ще одною бідою – голодом, який панував серед галичан. Вони знаходилися в угорському таборі до 7 червня 1939 року. Напередодні з'явилися представники Німеччини і Польщі. Ув'язненим було запропоновано зробити вибір – піти до Німеччини, або повернутися на батьківщину. Галичани від останньої пропозиції категорично відмовились. Документи, які зберігаються в фодах архівів Праги, дають можливість встановити кількість галицьких січовиків, які вирішили їхати до Німеччини. Чимало галичан були розстріляні поляками після поразки Карпатської України. Багато невідомих патріотів, прізвища яких досі не вдалося встановити, розстріляли на Верецькому перевалі.

6. Підсумок. Виникнувши в листопаді 1938 року як напівмілітарна організація, Карпатська Січ пройшла еволюцію до збройних сил Карпатської України в березні 1939 року. Її поява пов'язана з руйнівною дією міжнародних факторів (постійні напади угорських і польських терористів, антиукраїнська діяльність про угорських сил тощо). Збройні сили Карпатської України мали свою певну структуру, найвищим щаблем якої була Головна Команда. Незважаючи на спроби уряду Карпатської України та зусилля діаспори посилити боєздатність Карпатської Січі, вона ні в кількісному, ні у військовому відношенні не була здатною дати відсіч фашистській агресії. Проте вона відіграла позитивну роль у захисті кордонів краю від нападів терористів.

У керівництві Карпатської Січі стояли радикальні закарпатські націоналісти, які, фактично, спрямовували діяльність цієї організації. Нерідко вони допускалися тактичних помилок, зокрема, у ставленні до чехів. Численні конфлікти врешті-решт переросли в кровопролитні бої 13 – 14 березня 1939 року між січовим і чеським військом, в результаті яких

Карпатська Січ зазнала значних втрат і виявилася нездатною протистояти військам Угорщини. Відповідальність за цю трагедію несуть її керівники. Карпатська Січ нерідко йшла на конфронтацію по відношенню до власного уряду, часто виходячи з-під його контролю. Такого роду конфлікти вилились у кілька спроб скинути законний уряд Августина Волошина. Остання (в ніч з 13 на 14 березня 1939 року) була особливо небезпечною, бо співпала з вторгненням агресора.

Неабияку роль у формуванні Карпатської Січі відіграли і члени ОУН, хоча так і не змогли створити боєздатні збройні сили. Доказом цього є слабкий опір Карпатської Січі угорській армії. Завдяки членам ОУН були встановлені контакти Закарпаття із світовими українськими організаціями, які допомагали уряду Карпатської України у фінансовому відношенні. Використані джерельні матеріали дають можливість зробити висновок, що члени ОУН відіграли неоднозначну роль у розвитку політичних подій 1938 – 1939 років у Закарпатті. Карпатська Січ, незважаючи на малочисельність і слабке озброєння, на відміну від чеської армії, дала бій агресору. Опір Карпатської Січі угорським військам слід розцінювати як першу спробу опору фашизму в Європі.

ТЕМА 5.

КУЛЬТУРА, ОСВІТА І РЕЛІГІЯ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

1. Освіта.

2. Літературний процес.

3. Театральне мистецтво.

4. Релігійне питання в Карпатській Україні.

5. Підсумок.

1. Освіта. Справа культурного відродження українського народу Закарпаття була щільно пов'язана з боротьбою за утвердження його національної свідомості. Якщо в роки австро-угорського режиму українська культура була на стадії занепаду, то в 20 – 30-х роках минулого століття склалися сприятливі умови для її розвитку. Вхідження Закарпаття до складу Чехословаччини розширило можливості наукових контактів учених і культурних діячів краю з культурним колом країн Центральної і Західної Європи. Щоправда, існували й фактори, які гальмували культурний прогрес. По-перше, уряд Чехословаччини зволікав з наданням краю автономії, в межах якої були б створені кращі умови для культурно-національного та просвітницького життя. По-друге, для Закарпаття чеськими урядовцями відводилося менше коштів на культурну сферу, ніж для Чехії та Словаччини. А виділені кошти переважно витрачалися для потреб чеських шкіл і чеських громадських організацій.

Заважала нормальному розвитку культури і ситуація навколо мовного питання. Суперечки з приводу мови ускладнювали культурне життя, відволікали вчених, педагогів, творчу інтелігенцію від розв'язання життєво-важливих питань тогочасності.

За період з жовтня 1938 року до березня 1939 року культурне життя в Карпатській Україні не припинилося. В першу чергу це

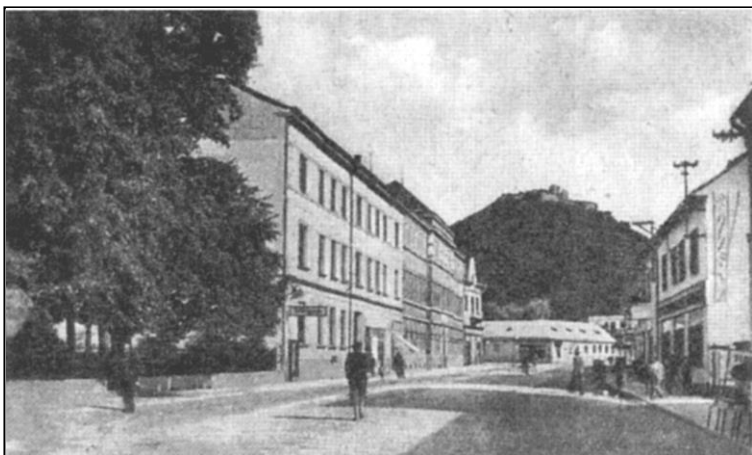
стосується освіти. У 1938 році в краї діяло 463 українські і 365 чеських початкових шкіл, 117 угорських, 24 німецькі і 4 румунські школи, 21 українська і 23 чеські горожанські школи, 5 українських і 3 чеські гімназії. Всього в 1938 році в Закарпатті працювали 803 школи. Що стосується педагогічних кадрів, то в українських школах їх нараховувалося 2 тисячі 622, а в чеських – 928. В українських школах навчалось 99 тисяч 731 дитина, а в чеських – 21 тисяча 325.

Становище різко погіршилося після того, як від Закарпаття до Угорщини в результаті Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року відійшли міста Ужгород, Мукачево, Берегово з прилеглими до них районами. Перед урядом Августина Волошина виникла проблема реорганізації шкільної освіти. Ще 28 жовтня 1938 року прем'єр-міністр своїм розпорядженням перейменував шкільний реферат на Міністерство шкільництва та народної освіти. Керівником вищеназваного міністерства був призначений Августин Штефан – відомий педагог, директор торговельної академії в Мукачеві. В листопаді Міністерство шкільництва та народної освіти було реорганізовано в Міністерство культу, шкіл і народної освіти.

Інформаційна довідка: Згідно з розпорядженням цього міністерства від 25 листопада 1938 року структура державного керівництва школами виглядала таким чином: «а) у школах середніх, торговельних та фахових – дирекція школи; б) у доповняючих школах (ремісничих) – інспекторат доповняючих шкіл; в) у школах народних (елементарних, горожанських і захоронок) та інших школах – державний шкільний інспекторат».

Відразу після появи цього розпорядження почалося призначення шкільних інспекторів. Ці важливі посади посіли: в Середньому – С.Федор, Завидові – І.Васько, Сваляві – М.Микита, В.Березному – І.Гриць, Рахові – В.Петрецький, Перечині – І.Гопко.

Центральна вулиця столиці Карпатської України – міста Хуст

Уряд Августина Волошина докладав максимум зусиль, щоб повністю перевести навчальний процес на українську мову. Хоча те, якою мовою навчатимуть у школах, мав остаточно вирішити майбутній парламент. Невдовзі виявилось, що «у

справах освіти і культури новий уряд вочевидь український». Вже 25 листопада 1938 року Августин Волошин видав розпорядження, згідно з яким «державною мовою в країні Підкарпатської Русі є мова українська (малоруська)». Що стосується осіб чеської, словацької й російської (руської, великоруської) народностей, то вони могли «вносити подання і в своїй материнській мові». Останній крок свідчить про демократичність уряду Августина Волошина у навчально-виховному процесі. Доповненням до цього документу було «Розпорядження міністерства культу, шкіл і народної освіти про мову (язик) навчання» від 25 листопада 1938 року.

Інформаційна довідка. З оригіналу:

«Кожний ученик має бути навчаний в своїй рідній мові, оскільки та мова вживається і в дотичній громаді.

В школах, основаних для дітей українських (руських, себто малоруських) мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі.

Там, де до великоруської мови навчання приголосять родичі (опікуни) українські (малоруські), або великоруської народності на приналежнім шкільнім уряді найменше 40 школоповинних дітей, може міністерство, на внесення приналежного шкільного уряду відкрити також класу з великоруською мовою навчання.

Коли число учеників у класі з мовою навчання великоруською упаде під число 30, то... шкільний уряд зарядить до 8 днів закриття такої класи і учеников приділить до класи з мовою навчання українською (малоруською).

Під мовою навчання у школах українських (малоруських) треба розуміти літературну мову українську (малоруську)...».

Уряд не тільки видавав розпорядження про державність української мови. Мова йшла про зменшення кількості чеських шкіл. Офіційний орган партії УНО газета «Нова свобода» повідомляла, що «на основі розпорядження влади Карпатської України, будуть чеські школи до кінця цього року зліквідовані. На цій території Карпатської України зістанеться 45 – 50 чеських вчителів у народних школах. Раніше було тут біля 700 чеських учителів. Всі добре знаємо, що були й такі села, де було 5 – 8 чеських учителів, а не було там ані одної чеської дитини».

Таким чином, українізація поступово пробивала собі шлях вперед. У своєму виступі перед інтелігенцією 20 жовтня 1938 року міністр внутрішніх справ Юліан Ревай відзначив, що «не дивлячись на гостру чехізацію нашого краю останніми роками, все-таки вдалося в нас вибудувати сітку наших шкіл, виросла у нас нова учительська генерація». Велика заслуга в цьому належала товариству «Учительська громада», почесним членом якого був обраний Августин Волошин (1930 – 1938 роки). Кількість членів товариства зростала з кожним роком. Приміром, якщо в 1930 році нараховувалось усього 220 членів, то в 1938 році їх було вже 1 тисяча 631 чоловік. Активістами «Учительської громади» зарекомендували себе учні Августина Волошина – досвідчені педагоги А.Штефан, Ю.Гуснай, В.Свереняк, О.Полянський, І.Васько, І.Міцола, О.Дірей та ін. Товариство видавало часописи «Учительський голос» та «Наша школа». Обидва видання залишили добрий слід у справі виховання закарпатської молоді. Останній конгрес «Учительської громади» відбувся в липні 1938 року, на якому Августин Волошин пристрасно закликав учителів до вдосконалення

самоосвіти та підвищення свідомості у ставленні до праці з представниками різних верств населення.

Інформаційна довідка. Із виступу Августина Волошина на конгресі: «Хоч наша організація є найбільшим товариством народної інтелігенції, у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, – тому закликаю всіх до праці над собою».

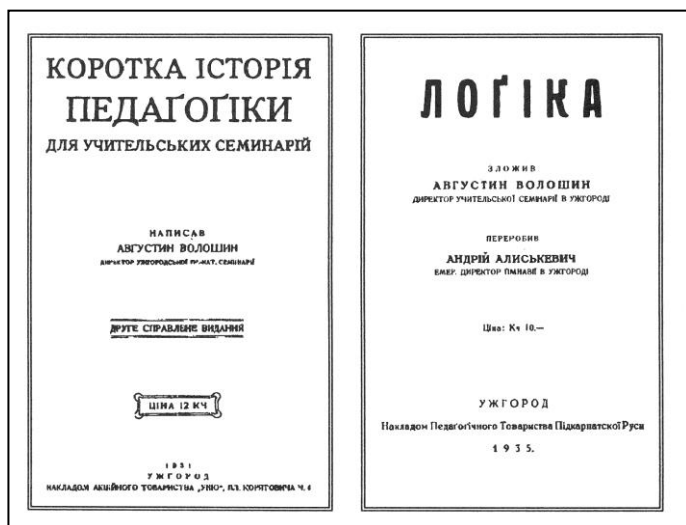
Після евакуації з зайнятого угорцями Ужгорода, до Великого Березного перемістилася Ужгородська торгівельна школа. 12 грудня 1938 року її перейменували в Експортну Академію. Ще раніше, 6 грудня, відновили свою роботу гімназія в Перечині, горожанські школи в Невицькому і Порошкові. Августин Волошин постійно проявляв велику турботу про розвиток шкільництва у віддалених гірських округах Закарпаття. З його ініціативи були відкриті школи у Волівському окрузі (нині – Міжгірський район), зокрема, в Колочаві–Горб, Прислопі, Синевирській Полянці.

Твердинею українських ідей залишалась Хустська гімназія. Наприкінці 30-х років у ній навчалося 600 – 650 учнів-українців та близько 200 в чеських паралельних класах. В останніх, крім чехів і словаків, були євреї. Однак існувала проблема з підручниками. Не легше у цьому плані було й учням Перечинської державної гімназії. Серед викладацько-професорського складу Хустської гімназії виділялися М.Гупаловський, К.Заклинський, К.Феделеш, М.Фушич, С.Ілляшевич, А.Артимович, Н.Балицька та ін. При гімназії діяв Пласт, із складу якого у 1938 – 1939 років формувалися січові загони захисників Карпатської України. Августин Волошин та його уряд надавав велику увагу розвитку шкільної освіти серед національних меншин краю.

Уряд Карпатської України надавав значної уваги забезпеченню закарпатських шкіл навчальними підручниками. Державне видавництво постійно повідомляло про вихід нових підручників. До вересня 1938 року побачили світ «Буквар», «Перша читанка», «Друга читанка», «Отчина», «Живе слово», «Світло», «Учебник горожанской науки й виховання», «Молодий

рахункар», «Рахункова книжка», «Пісні підкарпатських русинів», «Граматика руського язика» І.Панькевича, «Фізика», «Хімія», «Задачи з геометричного рисування», «Гражданин, його права і повинності», «Підкарпатські Казки» під редакцією Василя Гренджі-Донського, «Вибір чехословацьких і підкарпаторуських переказів» та інші.

Закарпатськими педагогами використовувалися також старі підручники, автором переважної більшості яких був Августин

Волошин. Мова йде, перш за все, про його праці «Фізика» (1921 рік), «Наука стилізації» (1923 рік), «Педагогіка й дидактика» (1923 рік), «Коротка історія педагогіки» (1923 рік), «Дидактика» (1923 рік), «Педагогічна психологія» (1935 рік), «Історія педагогіки» (1937 рік) та

інші. Всього Августин Волошин видав 42 книги. Окрім згаданих підручників він написав низку студій, які засвідчують, що в особі Августина Волошина маємо не тільки педагога-вченого, але й мовознавця, літературознавця, публіциста, соціолога, історика, політолога та, не в останню чергу, видатного представника богословської науки. Відзначимо, що до 1938 року Августин Волошин продовжував виконувати обов'язки директора Ужгородської вчительської семінарії – найпрестижнішого навчального закладу в краї. За великий вклад у розвиток педагогіки Августин Волошин був обраний почесним доктором Українського вільного університету в Празі. До речі, прем'єр-міністр Карпатської України був ініціатором переведення цього закладу в Карпатську Україну. Тільки окупація краю угорськими військами завадила йому це зробити.

В 20 – 30-х роках ХХ століття в Закарпатті діяло чимало культурно-просвітницьких організацій. Два товариства – українська «Просвіта» і русофільське «Общество ім. Олександра Духновича» – були найактивнішими й найпопулярнішими.

Прийшовши до влади, Августин Волошин розпустив переважну більшість «Обществ» і закрити чимало русофільських видань через їх занадту політизованість. Таким чином, у 1938 – 1939 роках у Карпатській Україні діяло тільки товариство «Просвіта». Виникнувши в 1920 році, товариство активно діяло до 1939 року, коли в нашому краї встановився режим гортіївської диктатури. «Просвіта» була наймасовішою і найпродуктивнішою культурно-освітньою організацією в краї наприкінці 30-х років. Вона нараховувала 10 філій, 235 читалень з 16 тисяч 550 членами. Значну роботу здійснила «Просвіта» в напрямку зібрання для національного музею пам'яток історії, культури і природи краю (всього було зібрано понад тисячу музейних предметів), в організації при Народному Домі в Ужгороді бібліотеки, фонд якої у 1938 році нараховував 8 тисяч книжок, а всього в читальнях «Просвіти» зберігалось близько 40 тисяч українських книжок. Наприкінці 30-х років на рахунку товариства було 150 виданих книг і брошур тиражем 450 тисяч примірників. Авторами цих видань були Олександр Олесь, Августин Волошин, Василь Гренджа-Донський, Олександр Маркуш, Лука Дем'ян, Ірина Невицька, Василь Пачовський, Кирило Феделеш та багато інших. Велику роль відіграла «Просвіта» в науковому вивченні історії Закарпаття. З 1922 по 1938 роки під редакцією Івана Панькевича, Василя Гаджеги, Августина Волошина, Володимира Бірчака було видано 14 випусків (у 12 томах) «Наукового збірника Товариства «Просвіта». До написання окремих статей з історії, етнології, культури Закарпаття до збірника залучалися видатні українські вчені Володимир Гнатюк, Степан Рудницький, Іван Панькевич, Олександр Мицюк, Микола Лелекач, Федір Потушняк та інші.

Інформаційна довідка. Товариство «Просвіта»:
Культурно-освітнє товариство, яке діяло у Закарпатті у міжвоєнний період (1920 – 1939 роки). Установчі збори «Просвіти» відбулися 9 травня 1920 року в Ужгороді у приміщенні міського жупанату. На них були присутні 119 делегатів – прихильників українського напрямку в краї. Головою товариства одноголосно було обрано Юлія Брацайка, який незмінно очолював «Просвіту». Його заступником

став Августин Волошин. До Головного Виділу ввійшли: Василь Гаджега, Віктор Желтвай, П.Медвідь, М.Стрипський, М.Творицло, Августин Штефан, Микола Долинай, Степан Клочурак, Василь Шуба, М.Полянський, І.Чуляк, Андрій Товт, Павло Яцко, Йосип Бокшай. Згідно зі Статутом, головна мета товариства полягала в «культурному і економічному піднесенні підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі». Головний Виділ створив цілий ряд комісій, які відповідали за різні ділянки роботи: організаційну, по спорудженні в Ужгороді Народного Дому, музейно-бібліотечну, аматорський драматичний гурток, видавничу, театральну,

Будинок «Просвіти» в Ужгороді,
побудований у 1928 році

музичну, літературно-науковий відділ, комісію у назвах місцевостей Підкарпатської Русі. Організаційні структури «Просвіти» постійно зміцнювались і на 1936 рік включали, крім централі (центрального органу), 13 філій і 234 читальні – всього 248 структурних одиниць, з них 9 структурних одиниць знаходились на терені Пряшівщини, у Празі, Братиславі та

інших місцевостях. При товаристві станом на 1937 рік діяло 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивно-молодіжні організації, 12 духових оркестрів. У роботі Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді (17 жовтня 1937 року) та в маніфестаційному поході взяло участь близько 15 тисяч закарпатських українців, які представляли понад 300 населених пунктів краю.

Товариство проводило змістовну просвітницьку діяльність через активну видавничу діяльність. Особливою популярністю серед народу користувалися щорічні календарі «Просвіти», часописи «Пчілка»,

«Просвіта», «Світло» та ін. При товаристві діяв «Руський театр товариства «Просвіта», який за неповні 10 років існування дав понад 1200 вистав, переважно української класики. Після захоплення Карпатської України військами гортистької Угорщини «Просвіта» була ліквідована, а активні просвітяни опинилися в угорських в'язницях і концентраційних таборах. Були розстріляні деякі керівники просвітянських осередків (С.Фігура, Я.Завальницький, І.Ващишин, І.Грига та інші). З приходом угорських військ почалися масові репресії проти його жителів, які в повному складі входили до «Просвіти».

Як в період угорської окупації краю, так і в часи панування комуністичної системи, про відродження товариства не могло бути і мови. Лише навесні 1990 року створюються перші осередки «Просвіти» в Ужгороді та Мукачеві, а в грудні 1990 року в Ужгороді відбулася конференція з відродження товариства, яке очолив кандидат історичних наук Павло Федака. На початку XXI століття «Просвіта» в Закарпатті мала осередки у всіх районах. Товариство відновило видання календарів «Просвіти» та «Наукового Збірника Товариства «Просвіта» в Ужгороді». За 10 років відроджене товариство видало понад 50 книг та брошур, провело десятки наукових конференцій, вечорів, днів пам'яті, присвячених визначним діячам України і Закарпаття.

2. Літературний процес. Упродовж двох міжвоєнних десятиліть на Закарпатті сформувалась досить чисельна група творчої інтелігенції, яка успішно працювала як в галузі поезії, прози, так і драматургії та літературної критики. Літературний процес в Закарпатті був тісно пов'язаний із загальним культурним прогресом Чехословаччини, але формувався і розвивався як складова частина культури всього українського народу. Значення 20 – 30-х років у розвитку літератури полягає у тому, що саме в той час в Закарпатті з'явився новий її напрямок – українська національна література. В середині 30-х років

письменники, що писали літературною українською мовою, заговорили на весь голос. На їх бік перейшли митці, які починали свою творчість як русинофіли. Це був об'єктивний закономірний процес. І велику роль в цьому зіграли галицькі емігранти, вигнані з свого краю поляками на початку 20-х років. Вони діяли спільно з українськими емігрантами з Наддніпрянської України і

Розповсюдження української літератури здійснювалось через книгарні «Січ»

створювали спільно українофільську течію в Закарпатті. Літературний процес наприкінці 30-х років розвивався під впливом української літератури.

Популярністю користувалася, особливо в центрах зосередження російської еміграції, також і російська класика.

Серед письменників Закарпаття кінця 30-х років особливе місце займає уродженець Волового (Міжгір'я), селянин за походженням Василь Гренджа-Донський, якого справедливо вважають основоположником новітньої української літератури. В 1938 році він уже був автором багатьох збірок поезій, історичних повістей і п'єс.

Наприкінці 30-х років вийшла його чергова збірка поезій «Тобі, рідний краю». В одноіменному вірші цієї збірки поет пише, що вірить, що настане час, коли «сонце свободи» буде світити з небес «на наші зелені Карпати». Василь Гренджа-Донський з великим захопленням зустрів звістку про проголошення незалежності краю і в 1939 році написав нову редакцію (перша – 1928 р.) вірша «Марш молоді Карпатської України». Куплет, яким завершується цей твір, ніби підсумовує багаторічну боротьбу закарпатців за свою свободу:

*«Повстав наш край із крові, із руїн,
Хай пропадуть роздори, ряд незгод,
Нехай живе Карпатська Україна,
Нехай живе вільно наш народ !».*

Упродовж 1938 – 1939 років Василь Гренджа-Донський опублікував поезії «Цей день для нас гіркий, нещасний...», «Мені в наруччі умираю», «В світ за очі», «Вістка з тюрми», «Думки за ґратами», «Моїй донечці», «Юнацькі могили», «Ой, похмуро небо», «Ходить стара ненька», «Ще б'ються хлопці...», «І доки ще?..», «Криваві квіти», «Смерти не боюся!», «Лиш смерть вирве з рук мій олівець», «Велика п'ятниця в тюрмі», «Христос воскрес...», «Остання куля», «Рідний вітре», «У прокурора» та ін. У них поет яскравими фарбами змалював героїчний опір захисників Карпатської України, її трагічний кінець у березні 1939 року.

У 1928 – 1939 роках уродженець села Великі Ком'яти на Виноградівщині, вихованець Мукачівської учительської семінарії Юрій Боршош-Кум'ятський пройшов еволюцію від русофільського до українського поета. Ще перед наданням краю автономних прав, у 1938 році, автор пророкував:

*«Ми діждемо днів великих,
Привітаєм слави час;
Ми з вогнистого насіння
І суворе серце в нас».*

Важливу роль в літературному житті Карпатської України займав уродженець Пряшева Степан Сабол (Зореслав), який виховувався в духовних навчальних закладах, у тому числі і в Григоріанському Католицькому університеті в Римі. Поет належав до українофільської течії. Через його твори проходить ідея єдності Підкарпаття з Україною. Він бачив «пророка» й «месію» на Сході, де Київ блукав співом осанни. Поет кликав «величну, святу авреолу Україну» повстати. Володимир Бірчак відзначав, що світогляд Зореслава динамічний, західноєвропейський. Він був духовною особою, але закликав до боротьби, вірив у її успіх. Він будить приспані сили, «підносить людям голови». Прикладом патріотичної лірики Зореслава є збірка поезій «Зі серцем у руках».

УКРАЇНСЬКЕ РІЗДВО

*Христос рождається в Карпатській Україні
У шумі пралісу старих мовчазних гір
І верховинські янголи — вітри стодзвінні
Співають «Слава в вишніх Богу» аж до зір.*

*Убогі пастирі припали до землиці
І дивляться на чудо вбогих полонин.
Заграли дзвони деревляної дзвіниці
І колядки летять у простір навздогін.*

*Приходять мудреці аж від Дніпра і Сяну
І моляться Дитині Божій в пеленках;
Лякається, трясеться Ірод окаянний
І весь синедріон вже обіймає жах.*

*З вертепом ходять козаки по Україні,
Залита колядками гомонить земля:
Вітай, Мессіє наш, на закарпатським сіні
І запануй на всю Вкраїну звідтіля!*

*А він, малий Ісус, підносить Божі руки
І простягає їх на весь широкий край:
Благословенна будь, країно сліз і муки,
Зродись-повстань наново й славою засяй!..*

Зореслав

Відомими прозаїками краю наприкінці 30-х років були Олександр Маркуш, Лука Дем'ян. У 1938 – 1939 роках Федір Потушняк видав поетичні збірки «Таємничі вечори» і «Можливості», оповідання «Смерть баби», «Своя хата», «Ворог», «Скарб», «Страх», «Міх», які були видані в 1938 році. В оповіданні «Земля» письменник малює образ бідняка Юри, який все своє життя, аж до якогось отупіння, копається на своєму клаптику поля. Страшна злість охоплює старого Юру, коли він дізнається, що корчмар Гершко привласнює його землю. Злоба і гнів заставляють його підняти руки на корчмаря і убити його, а совість чесної людини не витримує вбивства – Юра божеволіє, а

потім трагічно вмирає. Наприкінці 30-х років Федір Потушняк опублікував більше десяти статей з фольклорної тематики («Пісні про душогубцю», «Пісня про переміну людини в дерево», «Пісня про дітовбивцю»), які свідчать про етнографічні інтереси автора. Наприкінці 30-х років появилися твори Марка Бараболі, Федора Могіша (Боевіра), Миколи Рішка, Марійки Підгірянки, Марії Тилянської, Миколаї Божук, Петра Міговка, Андрія Ворона, Кирила Феделеша, Юрія Станиця, Дмитра Поповича, Олександра Сливки.

Російськомовна література була представлена іменами Дмитра Вакарова, Андрія Карабелеша, Андрія Патруса-Карпатського та ін. Андрій Патрус-Карпатський – один з небагатьох русофільських письменників, який почав писати в 30-х роках російською мовою, а згодом під впливом дальших подій перейшов на українську. Автор «Весняних квітів», «З мого руського краю» (1929 рік), збірки «Плетью по совести», в 1938 році, коли політичні сили краю вибороли автономні права, писав:

*«Ми всі одні, одні, одні,
в Карпатській Україні,
В Києві, в Буковині,
В Пряшеві, Галичині,
Ніхто не зможе нас
Розбити в грізний час».*

1938 – 1939 роки – яскрава сторінка в історії краю, яка привернула увагу як закарпатських, так і відомих українських письменників. Автор збірки «Голос Срібної землі» (1938 рік) поет Іван Ірлявський, після надання краю автономних прав, стає одним з його будівничих і захисників. У вищеназваній збірці був опублікований його вірш «На роздоріжжі», в якому автор поетично висловив свої сподівання на долю краю. У цьому ж збірнику були вміщені поезії Івана Ірлявського «Спомин» та «Великий чин». Іван Ірлявський познайомився у Карпатській Україні з відомим українським вченим, поетом і громадським діячем Олегом Ольжичем, який виконував обов'язки культурного референта ОУН при уряді Карпатської України.

КАРПАТСЬКА СІЧ

*Великий шлях, дорога превелика,
змагання героїчні до мети —
все це дав час цей передбурний, дикий,
час боїв наших молодих.*

*Лягли сліди, як іскри, у минулім,
по тих слідах в майбутнє нам іти!
Готуймося на перепони, бурні,
Всіх мужніх Лицарів — в ряди!*

*Завдання наше: праця муравлина,
а клич: із рук не випускати меча!
Хай дні бурхливі незбагнаних чинів
про нас признання б'ють печать;*

*нехай дзвенять про успіхи, про змоги, —
що наша міць гартується в серцях!
Ми не відступим, не зійдем з дороги,
бо наступ, пориви — борцям.*

*Отож летить слова у світ могутньо,
хай скаженіють вороги й падуть,
бо сталося те, чому для них не бути:
полки грізні звитязно йдуть!*

*Ідем у лавах непоборних, смілих
і знаємо — святою нам — борня!
На шляху ми — одно незломне тіло,
в майбутньому — Нова Сім'я.*

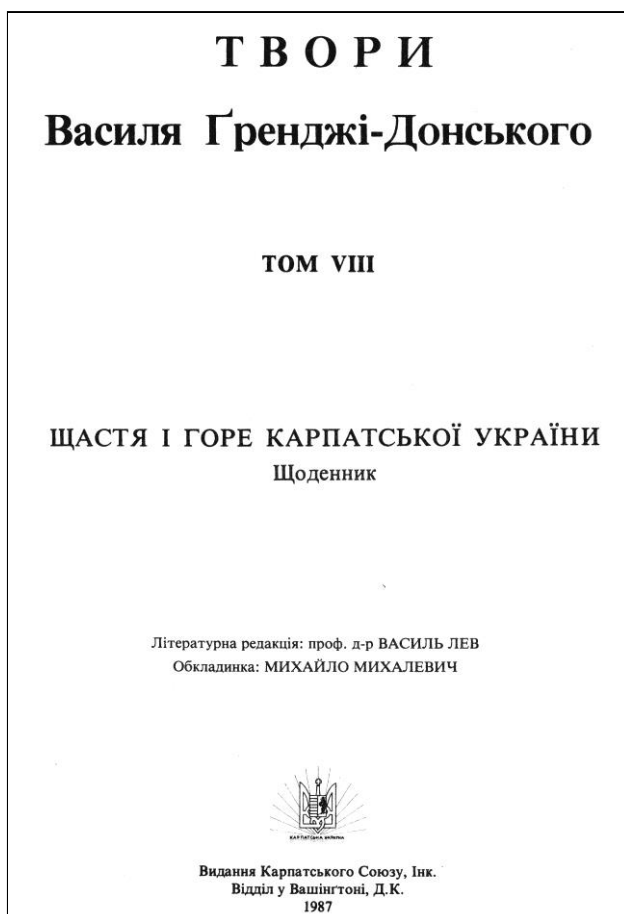
Іван Ірлявський

Бурхливі події в Карпатській Україні привернули увагу відомого українського поета Олександра Олеся (Кандибу). У 20 – 30-х роках він друкувався у закарпатських періодичних виданнях «Пчілка», «Наш рідний край», народних календарях. В журналі «Дозвілля» він опублікував драматичну поему «Ніч на полонині»,

наскрізь просякнуту гуцульськими мотивами. З січня 1939 року Олександр Олесь приїхав у Хуст. «Від імені українського громадянства, – писав Василь Гренджа-Донський, – привітав О.Олеся і я... В моїй промові я його вітав у нашій новій скромній столиці, від імені літераторів, акторів та від самого громадянства».

На честь приїзду Олександра Олеся хустський театр «Нова сцена» вирішив поставити його драматичну поему «Над Дніпром». Перебуваючи у цьому старовинному місті, Олександр Олесь написав поему «Цвіте трояндами», присвячену Закарпаттю, а також вірш «Хуст». Відвідали Карпатську Україну й відомі українські письменники Спиридон Черкасенко, Улас Самчук, Юрій Горліс-Горський, Євген Маланюк, Микола Аркас та інші культурні діячі.

Ще в жовтні 1938 року Василь Гренджа-Донський почав писати щоденник, присвячений Карпатській Україні. Тоді він не являв собою чогось єдиного, цілого, завершеного. Проживаючи в

Словаччині, складав до купи розрізнені записки і вирішив їх видати окремою книжкою під назвою «Мадярські звірства». Однак цього зробити не вдалося. Словаччина стала союзником Угорщини і Німеччини в роки війни і вихід у світ таких обвинувачувальних матеріалів міг, як вважали, зашкодити союзові угорців і словаків. Не вдалося видати цю книгу і пізніше. Після смерті батька його дочка Зірка Гренджа-Донська вирішила на свої кошти видати 12-томне зібрання його творів. У 8-му томі цього видання поміщено

щоденник Василя Гренджі-Донського «Щастя і горе Карпатської України».

Щоденник складається з двох великих за обсягом розділів, які доповнюють один одного. У першому – «З великих днів Карпатської України» – описані події з 7 жовтня 1938 року, коли політичні сили краю вибороли автономні права, до 15 березня 1939 року, коли закінчилося останнє засідання Сойму Карпатської України, на якому була проголошена незалежна держава і обрано президентом Августина Волошина. Автор у першому розділі щоденника детально описав прихід до влади Андрія Бродія, його арешт і призначення Прагою прем'єр-міністром Августина Волошина, соціально-економічну і політичну діяльність обох автономних урядів. На сторінках цього розділу читач знайде великий фактичний матеріал про напади угорських і польських терористів, антиукраїнську діяльність деяких організацій. Письменник не замовчує також конфлікти, які виникали в українському таборі. Василь Гренджа-Донський детально описав вибори і самі засідання Сойму Карпатської України. Він наводить наслідки голосування по всіх округах краю, не обминаючи жодного населеного пункту.

Інформаційна довідка. Історик Петро Стерчо про важливість щоденника: «Ці хронікерські записки мають більшу документальну важливість від якого-небудь старовинного літопису, що на нього історики покликаються з повагою і достовірністю, бо писані вони кожного дня, коли ті події відбувалися, тому і відображені в них безпосередні враження».

Перший розділ завершується вторгненням угорських гортистів у Карпатську Україну, коли «дикий азійт рішив брутально своїм брудним чоботом здавити вимріяну Волю». Другий розділ щоденника – «Під чоботом окупанта» – присвячений трагедії Карпатської України та її мужніх захисників. Його хронологічні рамки охоплюють період з 15 березня до кінця серпня 1939 року, коли Василь Гренджа-Донський емігрував до Словаччини. Цей розділ, фактично, обвинувачує у звірствах угорських гонведів та терористів над місцевим населенням. Знаходячись у тячівській тюрмі, а згодом у концтаборі Вор'юлопош, Василь Гренджа-Донський скрупульозно записував свідчення військовополонених, причому

робив це нелегально, ховаючись від адміністрації концтабору. У другому розділі поміщені матеріали, в реальності яких сучасний читач почне сумніватись. Однак, так воно було в дійсності. Неабияку цінність становить додаток до щоденника, в якому поміщено список загиблих січовиків. Він налічує 116 осіб.

3. Театральне мистецтво. Наприкінці 30-х років в Карпатській Україні продовжувало розвиватись театральне мистецтво. Провідними театрами в краї були Земський Підкарпатський Народний Театр (ЗПНТ) (виник у 1936 році) і театр «Нова сцена». Наприкінці серпня 1938 року розпочалися переговори представників ЗПНТ та «Нової сцени» про об'єднання в єдиний театральний колектив. На пропозицію керівництва ЗПНТ приєднатися акторам «Нової сцени» до нього, останні відповіли категоричною відмовою. Велика частина акторів з ЗПНТ перейшла до «Нової сцени», а ті, що залишилися, після проведення трьох останніх вистав, припинили своє існування. ЗПНТ саморозпустився. Незважаючи на яскраво виражений русофільський характер ЗПНТ, він, все-таки, зіграв певну роль у розвитку театрального мистецтва в Закарпатті. Не випадково, що його появу підтримали окремі відомі діячі краю українофільського напрямку, зокрема Августин Волошин.

У результаті Віденського арбітражу Ужгород опинився в руках угорців. Місто покидали різні установи і організації. Така доля спіткала і колектив «Нової сцени». Відомий закарпатський

Український театр «Нова сцена» у 1939 році

театр переїхав до Хуста. Останній склад «Нової сцени» був такий: директор, драматург і режисер – Августин Шерегій, шеф-режисер Микола Аркас, хореограф і балетмейстер В.Лібовицький, диригент Євген Шерегій, адміністратор М.Баланчук.

Відкриття театру «Нова сцена» в Хусті відбулося 26 листопада 1938 року. На виставі «Запорожець за Дунаєм» були

присутні Августин Волошин та представники його уряду. 27 листопада театр поставив п'єсу «Запорозький скарб». У грудні 1938 року актори знову поставили «Запорожець за Дунаєм», а також нову прем'єру – виставу Юрія Грома «Часи минають». 3 січня 1939 року на честь Олександра Олеся була поставлена драма «Над Дніпром». 8 березня 1939 року в Хусті театр поставив виставу «Сорочинський ярмарок», а 11 – 12 березня в Королеві – «Над Дніпром» і «Місяць і зорі». На 14 березня було вирішено поставити виставу «Гайдамаки», а вже 15 березня 1939 року театр «Нова сцена» припинив своє існування.

Після захоплення Карпатської України військами гортистської Угорщини, культурне життя, фактично, було паралізоване. Переслідували не тільки січовиків, які чинили опір агресору. Їхню долю розділили також просвітяни та відомі культурно-громадські діячі краю. Почалися масові репресії проти жителів, які входили до «Просвіти». Аналогічне творилося і в багатьох селах Карпатської України. Отже, гортисти добре усвідомлювали всю небезпеку з боку «Просвіти», яка за двадцять років діяльності високо підняла рівень національної свідомості краю. Протягом 1939 – 1941 років угорці закрили сотні українських шкіл. Були закриті переважна більшість українських шкіл у Пряшеві. З шкільних бібліотек вилучалися українські книги.

Інформаційна довідка. Із повідомлень преси:
«Цілий ряд горожанських шкіл закрито, наприклад, у Рахові, Нересниці, Тересві, Білках, Іршаві, – а в школах, що ще залишилися, заведені високі оплати, наслідком чого наша селянська бідна дітвора змушена покидати школи... Більше чим 60% предметів учать учителі виключно по мадярськи (історія, географія, фізика, природа, числення), а решту предметів неможливим мадярсько-руським язичієм. Ніяких книг в горожанських школах немає... З наших шкільних і учительських бібліотек були повикидувані всі книги українські й домашнього походження, що їх не видало общество Духновича, в тім числі і книги наукові й белетристику, навіть діточі казки й описи подорожні. В бібліотеках не

зісталося буквально нічого... Шкільний референт на початку року подав пропозицію, щоб перенести до Мадярици понад п'ятдесят учителів та професорів українців. В краю переміщено понад 800 учителів».

Отже, незважаючи на те, що культурне життя Карпатської України продовжувалось, відчувався значний спад порівняно з міжвоєнними роками. Вважаємо, що причиною цього була активна політична діяльність уряду Карпатської України, про яку мова йтиме нижче. Складна міжнародна обстановка, скрутне економічне становище та деякі інші вагомні чинники відсували на задній план політику уряду Карпатської України по відношенню до культури. Проте, незважаючи на труднощі, культура розвивалася. Її поступ був припинений тільки агресією гортистської Угорщини в березні 1939 року.

4. Релігійне питання в Карпатській Україні. Наприкінці 30-х років греко-католицька церква на території нерадянської України нараховувала 4.370.000 вірників, 3.040 парохій з 4.440 церквами. В п'ятох єпархіях з двома Апостольськими

Богослужіння веде о. Августин Волошин

адміністраторами діяли два єпископи та один митрополит. На території Закарпаття нараховувалось 410.000 греко-католиків. У 1936 році в краї було зареєстровано 140.000 чоловік православного віросповідання, їх обслуговувало 67 служителів культу (15 монахинь та 52 священники). Першим сербським єпископом на Закарпатті був Досифей, пізніше Владимир, якого угорці після окупації усунули.

Після Віденського арбітражу в Карпатській Україні залишилося 280 парафій, які не мали єпископа. Вже 3 листопада 1938 року від імені Мукачівської греко-католицької єпархії та ряду політичних партій і об'єднань, був складений меморандум, який передали урядам Чехословаччини, Англії, Франції, Німеччини, Італії, Польщі, Румунії, Угорщини та Югославії. В меморандумі вказувалося, що «віденський арбітраж відторгнув від Карпатської Русі головне місто Ужгород і промисловий центр Мукачево, без яких край з точки зору економічної, культурної та національної існувати не може. Тому заявляємо, що і після віденського арбітражу розглядаємо цю територію єдиною і неподільною». Цей меморандум не справив ніякого впливу на ініціаторів арбітражу у Відні, а тому мав символічне значення. Єпископ Олександр Стойка зробив спробу підпорядкувати собі греко-католицькі парафії Карпатської України. Він направив до Хуста наймолодшого каноніка Людовика Міня, щоб той управляв 280 парафіями. Ватикан, звісна річ, на такий крок не пішов.

Тогочасна Карпатська Україна ставала центром боротьби не тільки політичної, але і церковної. У ситуації, яка склалася, проявив ініціативу єпископ Крижевацької греко-католицької єпархії Діонізій Нярадї, який «подав меморандум на руки кардинала Євгена Тіссерана, секретаря Конгрегації Східної Церкви в Римі, інформуючи, що в Карпатській Україні понад 400.000 вірних залишається без єпископа». 14 листопада 1938 року Папа Пій XI прийняв на аудієнції Діонізій Нярадї, під час якої доручив йому «піклуватися найбільшим народом Підкарпаття, що лишився без пастиря й інших необхідних засобів». Уже з перших днів свого перебування в Карпатській Україні, Діонізій Нярадї зарекомендував себе відвертим прихильником української ідеї. Єпископ заснував «Товариство греко-католицьких священників», яке очолив Юрій Станинець, а

секретарем став Севаст'ян Сабол. Контакт з духовенством він підтримував при допомозі «Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці», перший номер якого побачив світ 1 січня 1939 року в Хусті. Всього вийшло п'ять номерів. У «Віснику» друкувалися звернення єпископа до священників та вірників, інформації про життя єпархії тощо. Севаст'ян Сабол видавав «Місійний календар». Ці видання друкувалися в приміщенні державної друкарні в Хусті.

Освячення прапора Карпатської України

Наприкінці 30-х років ХХ століття дві греко-католицькі вчительські семінарії значно розширили число учнів і щороку випускали по 200 – 250 випускників. Крім того, в Ужгороді успішно працювала греко-католицька семінарія, яка готувала священників. За порадою уряду Августина Волошина владика Діонізій Нярадї з 1 лютого 1939 року перенїс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. Її ректором було призначено монаха-василїана М.Калинця.

Під час виборів три священники були обрані послами Сойму Карпатської України – Кирило Феделеш, Адальберт Довбак і Юрій Станинець. 10 березня 1939 року Діонізій Нярадї видав розпорядження священникам про урочисте відзначення в церквах Сойму Карпатської України.

Інформаційна довідка. Із розпорядження: «В особливіший спосіб поручаю і заряджую, щоб у день отворення Союму – точна дата буде оголошена в радіо – у всіх парохіях нашої єпархії на автономній території Карпатської України всечестиві отці духовні відправили Службу Божу; наперед треба повідомити вірників і місцеві уряди. Рівно ж заряджаю, щоб із тої світлої нагоди всі дзвони по наших церквах дзвонили на навечеріє (в останній вечір перед днем відкриття Союму) й у самий день отворення Союму по Службі Божій – також через чверть години».

В Карпатській Україні існувало 140 православних парафій з 5 монастирями, з чого два були жіночі, а один на Пряшівщині. Всього в краї нараховувалось 155.000 православних. Православна церква на Карпатській Україні належала до юрисдикції Сербської православної церкви.

28 листопада 1938 року Августин Волошин прийняв нового єпископа православної церкви В.Раїча з Мукачева, а 21 грудня прем'єра відвідав сербський православний митрополит Йосиф у супроводі єпископа В.Раїча й архімандрита О.Кабалюка. Делегація передала привітання від патріарха православної церкви Гаврила. Митрополит Йосиф запевнив Августина Волошина, що православна церква буде лояльна до влади Карпатської України та не буде втручатися до національних справ. Таким чином, уряд Августина Волошина пішов на зближення з керівництвом православної церкви, яке почало приносити перші позитивні наслідки.

15 березня 1939 року угорські війська розпочали окупацію Карпатської України. Через деякий час почалися масові репресії, які не обминули і представників церкви, причому, не мало суттєвого значення до якої конфесії належав той чи інший священик.

5. Підсумок. Автономний уряд Карпатської України приділяли значну увагу розвитку освіти і культури в краї. Відновлювалися старі і відкривалися нові школи, гімназії,

вчительські семінарії. У Карпатській Україні склалися сприятливі умови для утворення різноманітних культурних товариств і організацій. 15 грудня 1938 року В.Горбачевський, М.Різдорфер, А.Бора, В.Сухомлинов-Золотницький, О.Приходько, О.Полянський, М.Литвицький запропонували створити організацію інтелектуалів-українців. 18 грудня 1938 року відбулися установчі збори Першого українського музичного товариства «Кобза». Велику просвітницьку роботу серед населення проводило товариство «Просвіта».

Поряд з ним виникали інші організації культурницького

Перше видання про героїзм і трагедію Карпатської України (Відень, 1939)

типу. В грудні 1938 року американські кінематографісти вирішили створити документальний фільм з історії визвольних змагань українського народу, в якому значне місце також відводилось Карпатській Україні. Тексти до нього мав підготувати Улас Самчук. 14 грудня 1938 року відбулися збори товариства «Українське фільмове мистецтво» під головуванням Степана Росохи. На зборах вибрано провід, до якого ввійшли Ф.Агій, І.Іванецький, Н.Балицька, М.Никоряк, А.Мальницький, С.Росоха, І.Роман, М.Чирський, М.Михалевич, Д.Левицький. У 1939 році Карпатську Україну відвідав Каленик Лисюк з США. Він мав намір створити документальний фільм про Карпатську Україну. Цей фільм під назвою «Трагедія Карпатської України» побачив світ вже після окупації краю військами гортистської Угорщини.

Важливу роль продовжувала відігравати преса, хоча у порівнянні з попередніми роками, вона значно збідніла. Фактично, масовим тиражем видавалась тільки щоденна газета, яку редагував Василь Гренджа-Донський. Очолювана ним «Нова свобода» перетворилася в орган партії УНО. Крім цього друкованого органу націоналістична молодь видавала газету «Наступ» (редактор – Степан Росоха), селяни мали свій орган –

«Карпатську Україну», а вірники – релігійний альманах «Благовісник (о. Севаст'ян Сабол (Зореслав))».

Розвивалися наука, література, мистецтво, стабілізувалася видавнича справа. Однак, у порівнянні з попередніми двадцятьма роками, культурний розвиток пішов на спад. Причина полягала в тому, що уряд Карпатської України постійно опинявся перед економічними, міжнародними проблемами, які вимагали негайного вирішення. Саме тому політика в галузі культури відсувалася на задній план. З окупацією краю військами Угорщини, розвиток освіти і культури був паралізований. В результаті Віденського арбітражу церква виявилася поділеною між Угорщиною і Чехословаччиною.

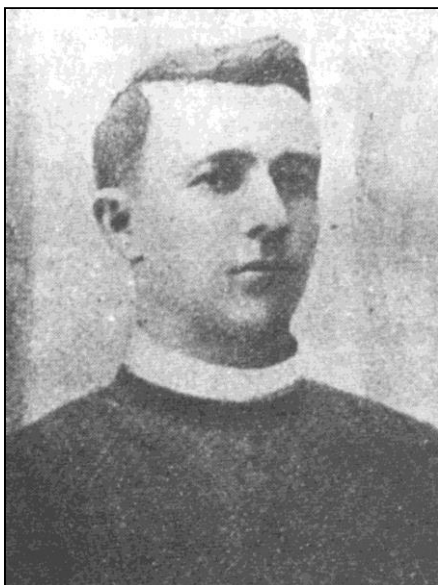
Переважає більшість населення Карпатської України була греко-католицького віросповідання. Із середини листопада 1938 року до середини березня 1939 року обов'язки апостольського адміністратора в краї виконував крижеватський єпископ Діонізій Нярадї, який відзначався своєю чіткою українською орієнтацією. Уряд Карпатської України все робив для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесій. Православна церква, що відносилася до Сербської Православної Митрополії, лояльно відносилася до уряду Августина Волошина.

ТЕМА 6.

КОРОТКИЙ ЖИТТЄПИС АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

- 1. Дитячі та юнацькі роки.
Формування світогляду та професійної зрілості.*
- 2. Педагог, учений, видавець.*
- 3. Августин Волошин – політик: від керівника партії
до президента Карпатської України.*
- 4. Останні роки життя.*

1. Дитячі та юнацькі роки. Формування світогляду та професійної зрілості. Волошинський рід бере свій початок від лібертинів, тобто чогось середнього між селянами-кметями і шляхтою. Дід Августина Іван Волошин у 1830 році служив священиком у селі Великі Лучки (Мукачівський район Закарпатської області). У 1867 році священиком стає батько Августина Іван. Одержавши цей сан, Іван, разом з своєю дружиною Емілією Зомборі, переїжджає до села Келечин, що на Мараморощині (тепер Міжгірський район), де до останніх днів свого життя служив справі Бога. Його не стало в 1892 році. Емілія Андріївна Зомборі теж народилася в сім'ї греко-католицького священика. Її життя обірвалося в 1928 році. Таким чином, батьки майбутнього президента були виховані у дусі християнської моралі, яку пізніше намагались прищепити своїм

дітям. Виховання в селянському оточенні, у національно-свідомій родині, де панували добрі народні звичаї і традиції, багатючий закарпатський фольклор, сформувало в талановитого хлопчика глибоко патріотичний світогляд.

17 березня 1874 року у подружжя Івана і Емілії Волошинів народився хлопчик, якому щасливі батьки дали ім'я Августин. Його сестри Ольга, Олена і Елеонора називали брата більш

спрощено – Густі. Дитячі роки Августина пройшли у мальовничому гірському селі Келечин. Сім'я відіграла важливу роль у вихованні Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько був високо інтелігентною людиною свого часу і розмовляв з сином тільки рідною мовою.

З 1883 року до 1892 року Августин Волошин навчався в ужгородській гімназії.

Інформаційна довідка. Ужгородська гімназія:
Перші офіційно зареєстровані освітні заклади в Ужгороді пов'язані з життям та діяльністю династії графів Другетів, котрі упродовж століть були власниками міста. Вже в 1384 році один із них

відкрив тут школу чернечого ордену святого Павла, яка проіснувала до 1430 року. В 1589 році місцеві протестанти заснували в місті приходську школу. Слід відмітити, що діяльність цих освітянських закладів була нестабільною, вони часто реформувалися,

реся, реорганізовувалися, закривалися, на їх місці, як правило, відкривалися інші освітні заклади.

Архівні матеріали свідчать, що в 1613 році з ініціативи графа Юрія Другета в місті Гуменному було відкрито гімназію, котру його син Ян у 1640 році перевів в Ужгород. Заклад готував кадри для римсько- і греко-католицьких церков. Першого року в гімназії вчилася 50 учнів, потім їх кількість поступово зросла до 170. Понад століття (1784-1894 роки) гімназія містилася у приміщенні нинішнього комерційного вузу по вул. Капітульній. У 1895 році гімназія отримала нове спеціально збудоване приміщення (з 1945 року тут

розташований хімічний факультет Ужгородського національного університету). В 1896 році в гімназії працювало 22 викладачі і вчилася 577 учнів. Про роль гімназії в житті міста свідчить і той факт, що в 1893 році уряд виділив гімназії майже сім гектарів землі в районі нинішніх ЗОШ I-III ступенів №10 і 11 для розбудови спортивної бази. В 1920 році гімназія отримала назву і статус Ужгородської державної реальної руської гімназії. З того часу і до її закриття (1945 р.) вона дала дорогу в життя 1122 учням. Серед її випускників багато відомих краян: губернатори краю – Антоній Бескид і Костянтин Грабар; єпископи – О.Стойка і С.Кубіні; науковці – С.Фодор, С.Штефуровський, С. і О.Кишки, В.Петрусь, П.Чучка; літератори – В.Гренджа-Донський, Ю.Качій, Д.Лазар, В.Діянич, Й.Архій; художники – Й.Бокшай, А.Кашай, А.Коцка, В.Габда; лікарі – О.Фединець, А.Немеш, Ю.Бецанич та багато інших фахівців. Перервана в 1945 році гімназійна традиція відновилася в Ужгороді в 1994 році, коли в сучасному збудованому за європейськими стандартами приміщенні по вул. 8 Березня відкрили нову Ужгородську гімназію.

До розбудови гімназії доклало зусиль чимало освітніх та релігійних діячів краю, але найбільш помітний внесок в її розвиток зробив Іван Чургович, який очолював гімназію із 1825 по 1857 рік. І.Чургович, родом із Новоселиці Перечинського району, навчався і виховувався в Ужгородській гімназії, а згодом здобув вищу освіту і ступінь доктора теології у Відні, користувався великим авторитетом серед учнів та громадськості краю. Як вчитель і наставник молоді сповідував систему морального виховання Песталоцці, запровадив її в гімназії та виступав проти фізичного покарання в освітянських закладах. Саме при його директорстві в гімназії було створено наукову бібліотеку, де були зібрані унікальні книги (на семи європейських мовах

понад 2,5 тисячі томів) з педагогіки, природознавства, юриспруденції. В стінах гімназії діяв кабінет природи з геологічними й палеонтологічними зразками (з 1850-х років), гербарієм (1850 рік) та опудалами тварин (з 1858 року), хімічний і географічний кабінети. У 1871 році викладач гімназії, її майбутній директор Еде Сібер заклав основи історичного музею – першого музейного закладу в Ужгороді. У 1856 році в гімназії було створено одне з перших учнівських спортивних товариств, а на території нинішнього стадіону «Спартак» обладнано та збудовано сучасне на той час спортмістечко. Учні гімназії під керівництвом педагога Антала Абта неодноразово брали участь у всеугорських змаганнях з легкої атлетики. У 1936 році в Ужгороді було відкрито василіанську класичну гімназію.

Під час навчання в гімназії талановитого юнака запримітив єпископ Юлій Фірцак і запропонував йому продовжити навчання на теологічному факультеті Пазманського університету в Будапешті. У 1892 році Августин Волошин дав згоду. Цей престижний вищий навчальний заклад Угорщини був укомплектований на досить високому рівні і незважаючи на те, що Августин Волошин провчився в ньому тільки рік (завадила хвороба), однак почув багато цікавого і корисного для себе. У 1893 році Августин Волошин повертається до Ужгорода, де закінчив навчання в духовній семінарії.

Інформаційна довідка. Духовна семінарія: В 1776 році в ужгородському міському замку за розпорядженням австрійської імператриці Марії-Терезії було засновано греко-католицьку ужгородську духовну семінарію, яка спочатку мала статус королівсько-єпископського ліцею. На утримання семінарії виділялася щорічно значна на той час сума 3000 флоринів. У перший навчальний рік тут навчалось 23 учні, з часом їх кількість

зросла до 150 чоловік. Перший урок в духовній семінарії відбувся 3 грудня 1778 року і відкрив його своєю промовою професор Григорій Боровський. З перших днів існування при семінарії діяла бібліотека, яка нараховувала понад 3,5 тисячі

томів, переважно латиномовних теологічних творів. Серед них були і книги, написані старослов'янською мовою, зокрема і рукописний Старий завіт, датований 1663 роком. Навчально-виховний процес вели чотири доктори теологічних наук. У грудні 1778 року ужгородський замок, який втратив своє оборонне призначення, був повністю переданий навчальному закладу. Настоятелем семінарії призначався один з каноніків кафедральної капітули, з 1805 року він став зватися ректором.

У перші роки існування семінарії навчання велося народною мовою. По смерті єпископа Андоія Бачинського (1809 рік) в семінарії почалося викладання за латинськими підручниками. Після революції 1848 року зусиллями єпископа В.Поповича було відновлено навчання на рідній мові. Однак після його смерті (1864 рік) знову перейшли на латинську мову навчання. Окрім різних теологічних дисциплін, класичних мов (латинська, грецька, старогрецька) семінаристи вивчали і суто світські дисципліни: історію, географію. Зусиллями семінаристів систематично

організовувалися і проводилися музикальні вечори театральні вистави, різноманітні урочистості. При семінарії діяв церковний хор і музичний гурток, якими в 30-40-ві роки XIX століття керував відомий організатор й популяризатор багатоголосого хорового співу в Австрійській імперії Костянтин Матезонський (1794-1858 роки). Пізніше в 1902-1938 роках при семінарії діяло видавництво і друкарня «Уніо».

Переважає більшість греко-католицького кліру Закарпаття була підготовлена саме в цьому закладі. Серед випускників Ужгородської духовної семінарії насамперед слід назвати відомих місцевих єпископів Івана Пастелія, Антона Паппа, Костянтина Сабова, Івана Семедія, Йосифа Головача та Івана Маргітича. В семінарії навчався і Августин Волошин, майбутній президент Карпатської України. Вихованцями Ужгородської духовної семінарії були такі видатні постаті Підкарпатської Русі, як Петро Лодій, Юрій Венелін-Гуца, Олександр Духнович, Василь Довгович, Михайло Лучкай, Іван Сільвай, Іоан Дулішкович та багато інших.

У 1947 рік семінарія, в силу відомих політичних подій, призупинила свою офіційну діяльність. Лише в дев'яності роки XX століття традиції семінарії продовжила заново відкрита Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Теодора Ромжі.

Будапешт славився своїми бібліотеками, які містили в собі рідкісні книги з різних галузей знань. Августин Волошин зібрав велику кількість матеріалів про давні часи краю, які згодом використав у своїх працях. Опрацювавши чимало архівних документів, які зберігалися в архівосховищах Будапешта, Августин Волошин дотримувався думки, що при викладанні історії в школі потрібно приділяти більше уваги моральним

питанням, які вирішені історією, а також доповнюватись розглядом розвитку мистецтва відповідних епох.

Інформаційна довідка. З праці Августина Волошина: *«Завданням історії є: 1) пояснити, як дійшла наша нація і взагалі ціле людство до нинішнього рівня культури, як розвивається нинішній родинний, громадський і національний устрій. 2) розвивати любов до своєї батьківщини, викликати зацікавлення, співчуття і любов до заслужених історичних діячів нації й цілого людства, викликати захоплення до ідей та інституцій, які спричинились до піднесення добробуту рідного народу та цілого людства. 3) пояснити причини поодиноких поступів або упадків культурного розвитку».*

У 1896 році він одружується на дочці професора ужгородської гімназії Ірині Іванівні Петрик. На все життя вона стане надійним його помічником. Ірина Іванівна Петрик народилася 1878 року в Ужгороді і в деякій мірі була нащадком славного роду Олександра Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою Будителя. Хоча Ірина не вважала себе професійним педагогом вона все ж зробила свій внесок у розвиток освіти краю. В 1909 році Ірина разом із сестрою Волошина Ольгою відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». Ця школа виконувала благородну місію: навчити читати-писати, ручних праць, катехізму, церковних співів, варити, пекти, основи гігієни в хаті для немовлят і хворих. Заслугою Ірини Волошиної є і те, що в 1921 році вона виступила ініціатором створення «Жіночого Союзу», який у міжвоєнний період провів цілий ряд просвітницьких і політичних заходів у краї. Ірина Волошин вписала своє ім'я до головних благодійників карпатського краю. В 1933 році Ірина і Августин передали свій власний будинок на вулиці Ракоці під сиротинець. Вона була ініціатором створення «Народної кухні Жіночого Союзу», яка впродовж 1932 – 1933 років організувала понад 300 тисяч безкоштовних обідів для дітей бідняків. Її передчасна смерть 13 березня 1936 року від

злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина. Навіть президент Чехословацької Республіки Томаш Масарик надіслав Августина Волошину лист, в якому висловлював щире і глибоке співчуття з приводу важкої втрати.

22 березня 1897 року Августин Волошин був висвячений і почав служити капеланом в Ужгороді. Його релігійна діяльність припала на надзвичайно скрутний час для греко-католицької церкви в Закарпатті. Продовжувалася боротьба за кирилицю. 5 червня 1915 року Августин Волошин взяв участь у нараді, організованій державним секретарем Угорщини Клебелсбергом. Його місія полягала в захисті кирилиці.

***Інформаційна довідка. Із спогадів Августина Волошина:** «У вступі подав я коротку історію уживання латинських букв у русинів в Галичині, де проби з латинкою зісталися безуспішними, а в Америці, де русини перебрали азбуку емігрантів словаків, і на Підкарпатті, де ще не виробилася певна система латинських букв в руській мові. Потім подав короткий перегляд різних азбук і способи писання слов'янських народів, що уживають латинки... Розбирав звуки нашої мови, різниці виговору від подібних звуків малярської мови, представив самозвуки, яких і нема в малярській мові, і так довів до висновку, що науково малярська азбука не спосібна до уживання в нашій мові і лише глибшою науковою аналізою і додатками може статися латинка спосібною для руської мови. Накінець перестерігаю всі чинники перед посяганням переписування церковних книг, бо народ уважав би це, як переслідування своєї релігії»... Однак, єпископи вже вирішили, що переписування має бути практичне, що без змін треба прийняти малярську азбуку, бо тоді не треба учити дві азбуки і т.д.»*

У той час Августин Волошин мав не тільки вищу теологічну освіту, але й добився значних успіхів у світській діяльності. В

1900 році він одержав диплом професора математики і фізики після успішного закінчення Вищої педагогічної школи в Будапешті. Це дало йому можливість і право викладати дані предмети в Ужгородській учительській семінарії. Спочатку Августин Волошин працював викладачем, а з 1917 року до 1938 року – директором цього престижного в Закарпатті навчального закладу.

Інформаційна довідка. Ужгородська учительська семінарія: *Ужгородська учительська семінарія, відкрита у 1794 році при Мукачівській єпархії, була одним із найстаріших середніх педагогічних закладів на українських землях та й у Східній Європі загалом.*

У 1777 році австрійський уряд видав новий освітній закон, згідно з яким усю Угорщину було розділено на десять навчальних округів. Наш край віднесли до Кошицького округу. Відповідно до вимог закону в кожному руському церковному приході мала бути відкрита народна школа. На той час на території нинішнього Закарпаття вже діяло близько двох сотень народних шкіл, однак вони були далеко не в кожному приході та й рівень навчально-виховної роботи та матеріального забезпечення був досить низьким. Для здійснення задуманої австрійською імператрицею Марією-Терезією освітньої реформи потрібно було налагодити широку підготовку кваліфікованих вчителів. Ця задача і покладалася на Ужгородську учительську семінарію.

Першим директором Ужгородської учительської семінарії і водночас інспектором (керівником) всього Кошицького освітнього округу став Дмитро Попович, який у 1793 році започаткував п'ятимісячні курси для півце-вчителів. Заняття відбувалися в приміщенні школи по вул. Великій (нині Августина Волошина). На базі цих курсів у 1794 році і було відкрито семінарію.

Дмитро Попович сам їздив по округу, аналізував освітню ситуацію, зокрема, робив і перепис дітей шкільного віку та складав описи шкіл, відбирав кандидатів на навчання у семінарію. Після його смерті (1808 рік) семінарію та округ очолив Георгій Крічфалушій. У 1831 році посаду інспектора було ліквідовано, а відповідні обов'язки покладені на окружних каноніків. Саму семінарію підпорядкували Мукачівській єпархії. В 1834 році п'ятимісячні курси були розширені до дев'яти місяців, а в 1844 році гімназія стала двокласною, 1872 – трикласною, 1897 – чотирикласною (чотирирічне навчання).

З 1835 по 1839 рік гімназію очолював відомий закарпатський історик і мовознавець Михайло Лучкай. У 1839 році на цю посаду призначено Івана Чурговича, який пропрацював директором до 1861 року. Одночасно Іван Чургович керував і Ужгородською гімназією, що дозволяло йому ефективно використо-

вувати наявний в Ужгороді професорсько-викладацький склад. Зокрема до викладацької роботи в керованих ним освітніх закладах йому вдалося залучити п'ятнадцять відомих руськомовних педагогів краю.

У 1883 році завершилося будівництво нового двоповерхового приміщення для семінарії – навпроти ужгородського замку (нині тут розміщено юридичний факультет Ужгородського національного університету). Окрім семінарії, в цьому приміщенні розмістився і алумней – інтернат для студентів препарандії. Наприкінці

XIX століття в семінарії навчалось близько сотні учнів.

У міжвоєнний період препарандія стає центром українського національного руху краю, кузнею свідомих українських педагогічних кадрів. В її стінах відбуваються події історичної ваги. Зокрема, 9 листопада 1918 року на загальних зборах тут оголошено про створення Руської Народної Ради, яку очолив Симон Сабов, а секретарем було обрано Августина Волошина. Рада виступила з вимогою до угорського уряду надати Закарпаттю автономію.

Тривалий період діяльності Ужгородської учительської семінарії пов'язаний із Августином Волошином, який з 1897 року працював тут викладачем, а в 1917-1938 роках – директором. Під його керівництвом у семінарії підготовлено цілу плеяду фахових учителів для народних шкіл краю. Частина учнів семінарії була вихідцями із простих селянських сімей і поступала сюди завдячуючи саме позиції директора.

У 1919 році Підкарпатська Русь входить до складу Чехословацької республіки і мовою викладання в гімназії замість угорської стає руська (українська). У 1938 році після першого Віденського арбітражу, коли низинні райони Закарпаття, в тому числі й Ужгород, відійшли до Угорщини, вчительську семінарію перевели до Виноградова. Наступного року, коли угорці окупували Карпатську Україну, семінарія знову повернулася до Ужгорода. За радянської влади семінарію перетворено в Ужгородське педагогічне училище, згодом педагогічний інститут (1950 р.), який з часом розчинився в складі Ужгородського державного університету.

На кінець XIX століття припадає вихід у світ двох книг Августина Волошина. «Методична грамати́ка» для народних шкіл, написана в 1899 році, витримала три видання. Це стосується і його «Читанки». Пройде 10 років і за його

підручниками будуть навчатися всі закарпатські діти: як учні шкіл, так і студенти вчительських семінарій.

Говорячи про формування світогляду Августина Волошина, слід сказати ще про один важливий фактор. Наприкінці ХІХ століття Августин Волошин кілька разів побував у Львові. Зав'язалися стосунки з диригентом львівського мистецького товариства «Боян» Губчаком. Перша поїздка до цього старовинного українського міста зробила справжній переворот у душі Августина Волошина. Він побачив, яка велика різниця в рівні свідомості галичан і його земляків. Його шокувала та величезна маса українських газет і журналів, що видавалися в Галичині. Користуючись нагодою, він підписався на цілий ряд видань, не дивлячись на їх політичну спрямованість («Галичанин», «Діло», «Свобода» та ін.). Зав'язуються дружні стосунки між Августином Волошином і Гіядором Стрипським, який навчався у Львівському університеті. Можна без перебільшення сказати, що саме тоді в нього з'явилося бажання створити на Закарпатті організацію, яка була б подібною до галицької «Просвіти». Однак, для цього виникнуть умови тільки в 1920 році. Це стосується і преси. Вихід першої в Закарпатті газети, яка видавалася рідною мовою, став можливий тільки завдяки старанням Августина Волошина.

2. Педагог, учений, видавець. Період 1900 – 1938 років був найбільш плідним в житті Августина Волошина. Саме в ці роки він зарекомендував себе як видатний педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник. Саме в цей час Августин Волошин активно займається політичною діяльністю, утворюючи власну партію і представляючи інтереси виборців у чехословацькому парламенті. Вся його різнобічна діяльність була спрямована на благо свого народу і завдяки їй Августин Волошин здобув величезний авторитет в народі, з яким не могли не рахуватися навіть його недруги. Всенародна любов закарпатців до Августина Волошина проявилася в тому, що його називали Батьком. До цього такої пошани удостоївся тільки Олександр Духнович – Будитель карпатських русинів.

У 1864 році з ініціативи Олександра Духновича було засноване «Общество св. Василя Великого». Його діяльність пов'язана з такими членами як Іван Раковський та Іван Мондок. Хоч завданням товариства було проводити освіту серед широких верств населення і захищати край від мадяризації, однак у 80-х роках ХІХ століття воно почало занепадати. Справа зрушилася з місця тільки тоді, коли товариство очолили Василь Гаджега, Петро Гебей і Августин Волошин. Патріотично настроєні священики вирішили продовжити славні традиції Духновича і товариства. Августин Волошин усвідомлював, що поширення знань в народі неможливе без друкованої продукції. Саме з його ініціативи товариство придбало у 1899 році друкарню і почало видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Вийшов з друку «Буквар», налагодився систематичний випуск газети «Наука». Представники москвофільства в краї, не говорячи вже про австро-угорські власті, зустріли ініціативу Волошина з великими побоюваннями.

У 1902 році виникло акціонерне товариство «УНІО», а при ньому друкарня і книгарня. Власниками «УНІО» були Віктор Камінський і Августин Волошин. Товариство видавало газету «Наука», а також різноманітну релігійну літературу, зокрема в 1911 – 1919 роках виходило «Село» – додаток до «Науки». Починаючи з 1904 року почали видаватися маленькі книжечки із серії «Поучительное чтение», які могли придбати навіть незаможні люди. Ці та деякі інші видання відігравали значну роль у поширенні освіти серед краян. «Наука», зокрема, закликала до створення кооперативів, читалень, вела постійну і цілеспрямовану боротьбу проти алкоголізму і розпутства. Без сумніву, завдяки саме «Науці» і Августину Волошину, ще напередодні першої світової війни діяли близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямами роботи товариств.

Перший номер «Науки» – органу «Общества св. Василя Великого», побачив світ у 1897 році під редакцією віце-ректора Ужгородської духовної семінарії Юлія Чучки. Членами редколегії були Є.Сабов, П.Гебей, Ю.Жаткович, Е.Рошкович, В.Гаджега, В.Матяцков, І.Легеза, Ю.Станканинець, І.Мигалка, В.Легеза, І.Гошук, М.Немет, А.Волошин та ін. Наприкінці 1900 року Юлій Чучка виїхав до США, і тоді обов'язки головного

редактора виконував Августин Волошин. Він же був першим дослідником історії становлення і розвитку «Науки».

***Інформаційна довідка. Із спогадів Августина Волошина:** «Статті «Науки» були по більшій частині релігійного і научного напрямку. Дописователі збирали твори народної поезії і сим указовали на красоту рідного слова. Правда, що з початку не було ясно, виробленого граматичного напрямку в газеті, кожний писав, як знав... «Наука» з рока на рік росла, розвивалася. Собрала она около себе значительний круг дописователів, но головною задачою її було: увійти в народ, заінтересовати наших селян печатним рідним словом. Се і удалося, бо в «Науці» часто стрічаємся з дописами простих людей, селян». «Наука» видавалася в складних умовах, на що неодноразово звертав увагу А.Волошин: «Матеріально «Наука» стояла в тяжкім положенню. Передплатна ціна (річно 4 к.) була занадто низька, і понеже «Неділя», видавана малярським правительством руська газета, була ще дешевша (3 к. на рік), прото велика часть грамотних людей не передплатила «Науку». Закон Апонія, прийнятий р. 1907 і вповні проваджений в житє, для нас приніс дуже смутні наслідки. Школи сталися інституціями маляризації, число руських шкіл упало майже на 0, в 1907 року було лиш 18. Наслідки сильної маляризації почула і наша література. Було много таких інтелігентів, що на своє ім'я і не сміли принимати руської газети і із таких ліпші за один-два роки передплачували на газету під іменем якогось селянина або слуги».*

Крім редагування і співпраці з газетами «Наука», «Свобода» і «Нова свобода» Августин Волошин був також одним із засновників і співпрацівників тижневика «Русин» (1920 – 1921 роки) і щоденної газети «Русин» (1923 рік), які виходили в Ужгороді етимологічним правописом, входив до редакційних

комітетів і дописував до газети «Українське слово» (1923 – 1938 роки), журналів «Підкарпатська Русь» (1923 – 1938 роки), «Кооператива» (1921 – 1924 роки), «Учительський голос» (1929 – 1939 роки), «Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922 – 1938 роки). За його редакцією в Ужгороді виходив щомісячний популярно-релігійний щорічний календар «Місяцеслов», який виконував роль літературного альманаху та журнал «Благовісник».

Та найбільша заслуга Августина Волошина полягає в тому, що він писав і видавав книги, шкільні підручники. І робив це, як правило, за власні кошти. Сьогодні відомо, що Августин Волошин є автором 42 книг. Назвемо лише окремі видання підручників: 1. «Методическая грамматика русского языка для народных школ» (1899 рік). 2. «Читанка для угро-русской молодежи, часть I, II» (1900 рік). 3. «Азбука» (1904 рік). 4. «Азбука і перва читанка для I кл. народных школ на русскомъ языці» (1905 рік, 1913 рік). 5. «Малая библия для низших кл. народных школъ» (1904 рік). 6. «Наука о числахъ для 1 і 2 кл. нар. школъ» (1919 рік). 7. «Наука о числахъ для 3 кл. народныхъ школъ» (1919 рік). 8. «Наука о числахъ для IV кл. народныхъ школъ» (1919 рік). 9. «Физика» (1923 рік). 10. «Наука стилізацій» (1920 рік). 11. «О письменномъ языци Подкарпатських русиновъ» (1920 рік). 12. «Педагогика и дидактика для учительних семинарій» (1923 рік). 13. «Історія педагогики для учительних семинарій» (1923 рік). 14. «О соціяльнім вихованню» (1924 рік). 15. «Мала читанка для II и III кл. народных школ» (1930 рік). 16. «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (1931 рік). 17. «Педагогична психологія» (1932 рік). 18. «Методика народно-шкільного навчання» (1935 рік). 19. «Логіка» (1935 рік). 20. «Коротка історія психології» (1937 рік).

Августин Волошин – автор цілого ряду популярних і політичних праць. Серед них виділимо тільки окремі: 1. «Що хоче угро-руський нарід» (1918 рік). 2. «Дві політичні розмови» (1923 рік). 3. «Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі» (1930 рік). 4. «Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацкой» (1932 рік). 5. «Про брехливість дітей» (1935 рік). 6. «Оборона кирилики» (1936 рік). 7. «Про шкільне право будучої

Української держави» (1942 рік). Перу Августина Волошина належать й біографічні нариси Євгена Фенцика та Івана Сільвая.

Августин Волошин писав вірші, оповідання, п'єси, повісті. Деякі з художніх творів надрукувала «Свобода», інші вийшли окремими виданнями. Як письменник, Августин Волошин видавав окремі свої твори під псевдонімами. Найбільш поширені з них: Іванович і Андрій Верховинський. До найкращих художніх творів і популярних книжечок Августина Волошина відноситься «Робінзон», «Сорок казок», «Ілько-Яцько», «Празники», «Наш страшний ворог», «Разговор о векселях», «Фабіола», драма «Марійка-Верховинка» і драма на моральну тематику «Без Бога ні до порога». Необхідно відзначити, що Августин Волошин в 20 – 30-х роках вважався заслуженим авторитетом в драматургії. Історична драма «Фабіола» ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі.

Аналіз його книг дав підставу стверджувати, що Августин Волошин не відривав історію і культуру Закарпаття від усього українського народу. Руська читанка «Весна» для I класу гімназійної і горожанської шкіл знайомила дітей з творчістю Тараса Шевченка й Івана Франка, Юрія Федьковича і Степана Руданського, Леоніда Глібова і Маркіяна Шашкевича, Льва Толстого і Василя Гренджі-Донського. В доступній для сприймання формі говорилося про перших київських князів, про Кирила і Мефодія, подавалася коротка історія Ужгорода і

Мукачева. Збірник відкривався двома віршами Олександра Духновича «Я русин був» і «Подкарпатські русини». Поезія Василя Гренджі-Донського, включена до читанки, виховувала в дітей почуття любові до своєї Батьківщини, до рідної мови.

Всі ті десятки книг, які видав Августин Волошин, були написані легко і доступно для читання. Саме тому вони користувалися таким великим попитом серед широких верств населення. Уже пізніше, будучи відомим педагогом і державним діячем,

Августин Волошин був одним із перших, хто у своїх виступах і статтях намагався висвітлити історію виникнення і діяльності товариства «Просвіта». Воно було засноване 9 травня 1920 року. Його головою було обрано Юлія Брацайка. Сам факт заснування «Просвіти» ще не свідчив про вирішення всіх проблем. Потрібна була посиленна і систематична робота.

Августин Волошин по-праву вважається першим просвітянином. Велика його заслуга в тому, що «Просвіта» стала масовою організацією, яка охоплювала всі здорові сили українців краю. Двадцятирічне існування «Просвіти» – приклад самопожертви її членів в ім'я освіти, науки і культури краю. Інакше ніж подвигом це назвати неможливо.

Августин Волошин добре усвідомлював, що поширення в народі освіти і культури неможливе без участі вчителя. Закарпатські педагоги в 1921 році були об'єднані в «Учительське Товарищество Подкарпатской Руси», яке поступово підпадало під вплив русофілів і наприкінці 20-х років було центром антиукраїнства. Переконавшись у тому, що подальше співробітництво з товариством стає неможливим, Августин Волошин засновує «Учительську Громаду». Почесним головою товариства був Августин Волошин (1930 – 1938 роки). Августин Волошин – один з організаторів і керівників «Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі».

Августин Волошин турбувався про українських дітей. За його ініціативи відкрито школи у Волівському окрузі (Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянці). Вже наприкінці 1920 році на Закарпатті працювало 475 початкових (народних) шкіл, у тому числі 321 з українською мовою навчання. В 1923 році на Закарпатті діяли 532 школи. Із них 373 українські. Існували 14

українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна угорська), 3 учительські семінарії, одна торговельна академія, 2 українські торговельні школи. Наприкінці 30-х років, в часи існування Карпатської України, в усіх районах, де проживало українське населення, діяли українські школи. Все це було доказом що українська ідея, українська мова перемогли. Августин Волошин відіграв у цьому значну роль.

Із наведеного вище фактичного матеріалу видно, що Августин Волошин був визначним педагогом, ученим, видавцем. Проблеми навчання і виховання посідали центральне місце в його багатогранній діяльності.

3. Августин Волошин – політик: від керівника партії до президента Карпатської України. Августин Волошин прожив багатогранне життя. Його постать стала незамінною в міжвоєнному розвитку духовного, культурного, наукового, політичного буття Закарпаття. Приклад Августина Волошина – це приклад людини високого професіоналізму, відданості ідеалам суспільної духовності, патріотизму. Політична діяльність не була основою життя Августина Волошина. Він займався нею в силу вимог часу, як визнаний провідник карпатоукраїнського населення, як людина, в яку вірили і від якої чекали важливого для всього населення кроку. Августин Волошин мав певні риси харизматичного лідера. Про це свідчить і довіра людей, які виховувалися в середовищі цілої мережі культурно-просвітницьких осередків – читалень «Просвіти». Великою повагою він користувався й серед як крайових, так і державних політиків. Так само довіру викликали політичні погляди й дії Августина Волошина, його поміркований стиль політичної життєдіяльності. Навіть політичні противники, яких у той час вистачало, розуміли його потенціал, знали про авторитет, який похитнути серед населення було нелегко.

Політичний портрет Августина Волошина необхідно змальовувати через призму історичних подій, які мали безпосередній вплив на долю закарпатського краю у першій половині ХХ століття. Його політичне гартування мало свої особливості, через які відбувалася еволюція поглядів політика, пошук певного політико-державного ідеалу, що символізував би

відродження закарпатської спільноти й становлення її як повноправного суб'єкта суспільно-політичного організму Центрально-Східної Європи. Така можливість визрівала лише за умов вишколу політичної свідомості та політичної культури місцевих жителів, відсутність чого на початку ХХ століття висіла важким тягарем на долі закарпатців. Провідником нелегкої справи повинна була стати елітна група осіб, яка б у силу власного авторитету, вмінь, організаторських здібностей сприяла еволюції суспільних відносин й відстоювала права й свободи карпатського народу. Серед них особливе місце належить і справжньому політичному лідеру Августину Волошину.

Вперше до політичної діяльності він залучився вже сформованим ученим, духовно-культурним діячем, що входив до елітної групи місцевої інтелігенції. Незважаючи на те, що Августин Волошин був вихованцем угорської освітньої системи, його потяг до збереження і збагачення саме слов'янських культурних багатств був нездоланим. Цей перший етап політичного гартування особистості мав характерні особливості. Чи не вперше в історії краю постала проблема відсутності власної політичної еліти, що було наслідком історичних умов, у яких відбувався суспільно-політичний розвиток історичного Закарпаття. Відсутність політичних традицій, а як наслідок цього й низький рівень політичної культури місцевого населення, поставило перед діячами церкви і культури дилему: хто ж візьме на себе роль провідника й суб'єкта політичних відносин, якщо цього будуть вимагати час і обставини? Місце еліти тоді займали частково представники адміністративних службовців, духовенства й інтелігенції, переважно сформованої у мережі навчальних закладів (педагогічні кадри). До такої елітної групи входив і директор Ужгородської учительської семінарії Августин Волошин.

Він вже в 1915 році, ще до розпаду Австро-Угорської монархії, дотримувався орієнтації на Україну. Августин Волошин у ряді своїх робіт досить детально пояснив зроблений ним і його соратниками політичний вибір щодо подальшої долі Закарпаття. У «Споминах» Августин Волошин пише, що політична ситуація восени 1918 року була незрозумілою, і все «зависіло от міжнародної обстановки». Він не відкинув і той факт, що члени

Ужгородської ради покладали певні надії на демократичний уряд Угорщини, який очолив Міхай Каролі.

Інформаційна довідка. Зі спогадів Августина Волошина: «І почалися переговори з мадярським правительством, – писав Августин Волошин, – котрі і довели до того, що Центр. Угорська Рада в Будапешті признала право русинів ко автономії, а після будапештського зібрання русинів підтриманого під головуванням о. Євм. Сабова дня 19 грудня 1918 р. видано закон Х дня 24 груд. 1918 р.

Однак цей закон викликав в «Раді» гостру критику, бо «Руську Країну» визначив лише на 4 жупи – Ужгородську, Бережанську, Ужочанську і Марамороську, а Землинських, Шариських і Спішських русинів приєднав міністер Ясі словакам. Крім того, консервативна мадярська преса висловила гостро проти цього закону і хоча вже мали «семе на папері автономію, однак ще і в Ужгороді школи залишилися чисто мадярськими і вимога науки руського мови викликала ворожий опір мадярської публіки, із всього того руські патріоти віділи, що якщо на місце демократичної Мадярищини повернеться назад Мадярищина графів і князів, автономія русинів пропаде так, як і ліберальні закони 1848 року о свободі народностей залишилися лише на папері».

1 січня 1919 року закарпатська делегація відвідала посла Чехословацької Республіки в Будапешті М.Годжу «і через нього просила, щоби цілу територію Підк. Руси окупувало чехословенське військо. В Ужгород зайшло військо Чехословаків дня 12 янв. 1919 року».

Після того, як 8 травня Центральна Руська Народна Рада прийняла рішення про входження Закарпаття до складу Чехословацької Республіки, «100 членова депутація дня 20 мая 1919 року понесла рішення загального зібрання всіх руських рад до

Праги і передала президенту Масарику». Серед членів делегації був і Августин Волошин. Як оцінював майбутній президент Карпатської України цю подію? Даючи інтерв'ю американській газеті «День» в 1923 році, Августин Волошин зробив вичерпну відповідь на питання: «Чи могла Підкарпатська Русь і Американські русини при даних обставинах зділати кращий вибір, як поєдинитися в образі автономного штату з Чехословацькою Республікою?». «Мій коротенький відповідь такий: Не могла!» – однозначно заявив Августин Волошин. Проаналізувавши всі можливі на той час варіанти вирішення «закарпатської проблеми», він, зокрема, сказав: «Пристали на се всі Ради прото, ібо тоді вже стало ясним, що поєдиненіє наших земель з западними русинами – неможливо. Географічні, економічні і культурні інтереси наші тягли нас до Чехословаччини, де наділисьмеся найти братської підпори для вольного розвитку наших народних сил. Дотеперішній наш поступ докazuje, що мимо всіх перепон, вибір сей був для нас єдинственно добрим». Августин Волошин на цій позиції залишався незмінно.

Переважає більшість сучасних дослідників сходяться на тому, що входження Закарпаття до складу Чехословаччини було правильним кроком, адже ця держава справедливо вважалася однією з найдемократичніших у світі. Тут діяла багатопартійна система, розвивалася освіта і культура. Невипадково, що Августин Волошин вислав подяку уряду Чехословаччини вже тоді, коли ця держава припинила своє державне існування.

Отже, в роки Першої світової війни визріла проблема самовизначення і державотворення, вирішення якої в часи розпаду Австро-Угорщини набувало все актуальнішого значення. У другій половині 1918 року колись могутня монархія почала втрачати Хорватію, Трансільванію, Словаччину. Демократично налаштовані угорці, вважаючи цей процес неминучим, шукали шлях збереження території за рахунок надання широких прав і свобод представникам різних національностей. Проте запропоновані конкретні заходи не всіх влаштовували, що неминуче призводило до конфронтації між представниками елітних груп. Незважаючи на це угорський парламент самостійно ухвалив Закон № 10, який передбачав деякі автономні права й іменував крайову територію «Руська Крайна».

Однак проект був неоднозначно зустрінутий як місцевою громадськістю, так і серед угорців взагалі. Все це викликало певну недовіру з боку закарпатців, а їх лідери вимагали перш-за-все міжнародних гарантій, яких у свою чергу угорський уряд надати неміг. У ситуації, коли територія історичного Закарпаття виступала як ласий шматок для будь-якої сусідньої держави, почалося формування народних рад, які за своєю суттю ставали органами місцевого самоврядування, і взяли на себе функції самовизначення щодо державної приналежності.

Августин Волошин уважно слідкував за подіями, що відбувалися, однак відкрито політичних поглядів ще не проголошував. Це сталося, коли в середовищі учительської інтелігенції на рубежі 1917 – 1918 років знайшлися однодумці. У вересні 1918 року на одному з таємних зібрань було вирішено розпочати підготовку акції злуки з українськими землями. Серед членів цієї групи виділялися відомі пізніше громадсько-політичні діячі українського спрямування Августин Волошин, Василь Гаджега, Іван Фленько та ін. Саме за дорученням Августина Волошина 21 жовтня 1918 року до Відня знову відбув Августин Штефан з метою обговорення можливих варіантів злуки закарпатських земель з Україною. Внаслідок діяльності цієї групи інтелігенції розпочався процес національного самоусвідомлення місцевого населення краю.

Августин Волошин став одним із ініціаторів утворення Ужгородської Народної Ради – одного із перших політичних інститутів, що представляв народні інтереси. Згодом брав участь у об'єднанні народних рад. У січні 1919 року він разом із іншими представниками Ужгородської Народної Ради прибув до Будапешта, де зустрівся із чехословацьким послом М.Годжею, про що говорилося вище. На зустрічі обговорювалися питання шонайшвидшого вирішення проблеми на користь об'єднання жителів краю із чехами і словаками, якщо унеможливиться подібне щодо України. Врешті-решт, завдяки представникам місцевої еліти, одну із ключових ролей в якій почав відігравати авторитетний інтелігент Августин Волошин, проблема була винесена і на міжнародне обговорення, а Паризька мирна конференція рекомендувала не включати Закарпаття до складу Угорщини, що фактично й визначило його подальшу долю.

У часи функціонування тимчасового уряду Підкарпатської Русі «Директорії» з 12 серпня 1919 року до 17 березня 1921 року був його членом. Авторитетний інтелігент Августин Волошин

*І все ж перед Богом схилю я коліна
за те, що Україна Карпатська була,
що є на планеті Карпатська Україна, –
любім її, браття, вона ще мала.
Любім не за гроші й за сині волошки,
а просто за те, що вона у нас є...*

*Стоїть наодинці із Богом Волошин,
і Бог до України обличчям встає.*

Петро Скунець

перетворився на авторитетного політика, коли його обрали заступником голови Центральної Руської Народної Ради, яку очолив Антоній Бескид. Згодом, 1 жовтня 1919 року, Августин Волошин увійшов до складу комісії по установленню кордонів із Словаччиною, де проявляв принциповий підхід до важливої проблеми.

Роль і місце Августина Волошина у цих швидкоплинних подіях свідчить про те, що представники тогочасної інтелігенції за покликом серця відгукнулися на найактуальнішу проблему й взяли на себе неабияку міру

відповідальності перед сучасниками. Але важливим є те, що політичний вибір був єдиним вірним виходом із ситуації, а значить здоровий глузд переміг і політичне передбачення окремих представників тогочасної еліти в основному справдилося – громадяни Закарпаття отримали прекрасний шанс жити повноправним громадсько-політичним життям, відстоювати свої політичні переконання, збагачувати політичну свідомість і

політичну культуру. Августин Волошин своєю діяльністю у ті роки також сприяв цьому.

Після входження історичного Закарпаття, під назвою Підкарпатська Русь, до складу Чехословацької Республіки (1919 рік) на основі адаптації суспільства до демократичних реалій тогочасності розпочався наступний етап політичної діяльності Августина Волошина. Упродовж 20 – 30-х років ХХ століття він був одним із найуспішніших партійних діячів, і як показав час найстабільнішим партійним лідером міжвоєнного Закарпаття. Державна демократична система витворила нове явище суспільно-політичного життя – партійний плюралізм, що виражався в існуванні різних як за культурно-національним складом, так і за структурно-організаційною базою політичних партій. Августин Волошин залишився вірним крайовим українським партіям і як справжній лідер вдосконалював їх можливості в політичних суперечках. Еволюцію політичних поглядів Августина Волошина можна прослідкувати й на основі еволюції політичних організацій – Руської хліборобської (земледільської) партії, Християнсько-народної партії, Українського національного об'єднання.

Послідовна орієнтація проукраїнськи налаштованих жителів краю та їх найкращих представників серед еліти сприяла створенню першої крайової політичної партії в Закарпатті, національно-політична платформа котрої відстоювала органічну єдність закарпатців із українцями по той бік Карпат. Такою політичною організацією стала Руська хліборобська (земледільська) партія (РХ(З)П). Августин Волошин, як уже визнаний лідер проукраїнської орієнтації, безпосередньо прилучився до її створення й подальшої діяльності. Цьому сприяло й те, що становлення партійно-організаційної структури проукраїнського спрямування в Підкарпатській Русі на початку 20-х років ХХ століття, відбулося через призму об'єднання українських сил навколо культурно-просвітнього товариства «Просвіта», яке було створене тут 9 травня 1920 року так само за безпосередньої участі Августина Волошина. Саме серед просвітян і виникла думка заснувати автономну політичну партію, яка б стала виразником і захисником їхніх політичних прав та свобод. Серед ініціаторів її створення крім Августина

Волошина були Михайло Брацайко, Юлій Брацайко, Августин Штефан та інші активісти Центральної Руської Народної Ради (ЦРНР).

Інформаційна довідка. Із допиту Августина Волошина: «Початок політичної діяльності, – розповідав А.Волошин, – відноситься до 1919 р., коли я став організатором Християнсько-народної партії в Підкарпатській Русі. Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, в Чехії і Моравії «Лідова партія» (Народна партія), в Словаччині – «Людова партія» (Народна партія). Поряд з Християнсько-народною партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. Восени 1938 р. на базі всіх партій виникло Українське Національне Об'єднання, тобто нова партія, яка проіснувала до 15 березня 1939 р.».

Програма Руської хліборобської (земледільської) партії органічно виражала думки й ідеї Августина Волошина, який фактично був її лідером, брав участь у сотнях партійних конференціях, був одним із авторів проектів програмних і статутних документів, меморандумів та звернень до офіційних урядових кіл, меценатом видавничих та культурно-просвітницьких справ.

Маючи добрі стосунки із впливовою інтелігенцією та частиною греко-католицького духовенства, а також зв'язки в адміністративній системі за сприяння Августина Волошина партійцям вдавалося вирішувати багато питань суспільно-політичного характеру. Як політичний діяч Августин Волошин товаришував із багатьма політиками, що представляли інші політичні партії. Як правило, ті чи інші проблемні питання піднімалися і обговорювалися під час політичних зібрань членів партії.

Партія проводила велику агітаційну роботу як своєю активною діяльністю на місцях, так і через засоби масової інформації. У цьому плані багато допомагала газета «Руська Нива» (1920 – 1928 роки) — офіційний друкований орган партії. Її редактором був один із засновників партії Юлій Бращайко, а пізніше його брат Михайло. На шпальтах цієї новинки друкувалися заклики до місцевого населення організуватися в спільні осередки, проводилася роз'яснювальна робота перед виборами різних рівнів, вказувалися завдання та цілі політичної організації тощо. До підготовки номерів газети активно залучався й Августин Волошин. Брав він участь і у підготовці текстів меморандумів, які надсилалися до владних структур і вказували на зацікавленість та переживання за долю закарпатців у перші роки життя у складі Чехословаччини. Так, 9 серпня 1920 року партія надіслала губернаторові краю Григорій Жатковичу меморандум з господарських питань, у грудні того ж року — фінансовій референтурі з питань обміну грошей, 14 грудня — до уряду з питань встановлення кордонів та автономії, 9 – 10 лютого 1921 року — з питань робітничого працевлаштування, 22 квітня 1921 року — до прем'єр-міністра з політичних та економічних питань. До останнього меморандуму ввійшли положення про негайне встановлення кордонів Підкарпатської Русі, проведення виборів до Сойму, встановлення коаліційно-партійної контрольної комісії, прийняття на урядові посади місцевих жителів та ін. За поданням партії також піднімалися питання про земельні відносини, вивіз худоби за кордон тощо.

Партія «хліборобів» постійно реагувала і на зовнішньополітичні повороти сусідніх держав. Зокрема, керівництво організації виступало проти передачі населених пунктів, де проживали українці, Румунії, а також проти зазіхань Угорщини на територіальну цілісність. Політичну позицію партії щодо питання державної приналежності краю визначало наступне: «руській народ вірний є і буде республіці». Останнє визначало й особисту позицію Августина Волошина у 20 – 30-х роках ХХ століття.

Щодо політико-партійної боротьби на теренах Підкарпатської Русі, то партія виступала за можливість створення союзів або міжпартійної коаліції, відповідного комітету, але тільки з тими політичними організаціями, які дотримувалися

«руської» (проукраїнської) орієнтації і принципово відстоювали свої позиції в мовному питанні. На таку думку наштовхує той факт, що пізніше партія спробувала укласти союз із русофільськими крайовими партіями, однак через суттєві непорозуміння щодо тактики діяльності й керівництва вона відмовилася від співпраці з ними. Незважаючи на це, питання коаліції партій постійно обговорювалося на нарадах партії. Так, «Руська нива» за 3 листопада 1921 року у матеріалі «Справа фузії, або коаліції руських партій» зазначала, що створено відповідну партійну комісію у складі Андрія Товта, Августина Штефана, Михайла Брацайка та Августина Волошина. Отже, участь Августина Волошина у всіх важливих партійних справах було обов'язковою, при чому він як правило відповідав саме за політичні питання. Останнє вказує на те, що Августин Волошин володів хистом політичного дипломата, був політичним діячем виваженого й проникливого характеру, неабияк орієнтувався й був у цілому добре проінформований в тогочасній політичній обстановці тощо.

Питання про коаліцію автономних політичних партій для спільного вирішення регіональних проблем було вельми актуальним. У прийнятому рішенні, яке говорить про ставлення партії до цієї справи, зокрема вказувалося: «Комісія радо вітає кожне намагання, яке має за мету єднання наших народних сил, і рада, що це бажання чимраз сильніше проявляється як із частини народних мас, так із частини інтелігенції». Таким чином, внаслідок обопільної згоди автономні партії почали робити кроки, спрямовані на об'єднання. Однак під час роботи комісій між її членами розгорівся конфлікт. Каменем спотикання, очевидно, стало мовне питання і особиста неприязнь лідерів українофільської організації до деяких членів комісії, зокрема до Андрія Гагатка, який не бажав йти на компроміси із представниками українського руху. 21 січня 1922 року, перед початком роботи комісії делегація партії оголосила, що їхня організація «в інтересах оборони своїх народних, культурних і економічних інтересів, затримає і надалі свою окремість і самостійність».

Інформаційна довідка. З політичних поглядів Августина Волошина: *«Ми, об'єктивно дивлячись на політичну ситуацію, так видиме діло, що межі тутешніми слав'янськими партіями можлива є кооперація, і лиш галицькі москвофіли не допущають до порозуміння. Скоро би ся зліквідовала і мадярська орієнтація, або хоть не була би така остра і сміла, осли би москвофіли не роздували ненависть проти народоців. Є то доказаним фактом».*

Він сміливо виражав незгоду в окремих питаннях і з центральною владою. Особливо це стосувалася думки Праги, що закарпатці ще неготові до рівноправного політичного життя і їм потрібен час, щоб адаптуватися. Августин Волошин вважав, що закарпатців не треба вчити (не треба ізольовувати від політичної участі, виборів тощо), а дати можливість вчитися на практиці. Важливою подією для партійців став скликаний 27 лютого 1923 року в Ужгороді звітно-виборчий конгрес Руської хліборобської (земледільської) партії, на якому Августин Волошин виголосив промову «Нинішнє політичне положення Подкарпатської Русі». Виступ Августина Волошина відзначався аналітичною оцінкою політичного життя Закарпаття й нагальними проблемами, що стоять перед партією «руських хліборобів». Щодо політичної позиції, то він говорив, що до держави партія і надалі ставиться лояльно.

Визначаючи завдання партії на майбутнє Августин Волошин проголосив два основні принципи діяльності. Перший принцип – «Християнська віра, на основі любові, правди і справедливості», чим наголосив на рівноправному співіснуванні із «неруськими народностями», на основі повної свободи совісті й релігії, натомість борючись із тими, «хто з політичних цілей або особистої наживи схоче сіяти релігійний роздор, бунтовати русина проти русина». Другий принцип, проголошений Августином Волошином – «Народний напрям». У його зміст політик вкладав завдання «Освідомити народ і поширити та укріпити серед народу дух і народну свідомість».

Очевидним є, що Августин Волошин був політиком, який тверезо оцінював ситуацію і виважено підходив до необхідних кроків політичного гартування населення, цим самим визнаючи, що без політичної свідомості, політичної культури збудувати

Конверт, марка, печатки виготовлені до 65-ої річниці Карпатської України

власний державний організм, а згодом підживлювати його цілющим нектаром неможливо.

У 1925 році партія брала участь у парламентських видорах з новою назвою. – Християнсько-народна партія (ХНП). Партійне блокування з Чехословацькою народною партією дало позитивні наслідки – їх лідер Августин Волошин став депутатом чехословацького парламенту. Вже як голова партії на депутатській посаді він перебував упродовж 1925 – 1929 років. Парламентська діяльність Августина Волошина сприяла одному дуже важливому, на наш погляд, фактору: чехословацька влада почала більш прихильно ставитися до проукраїнського руху в Закарпатті, хоча її контроль за українськими емігрантами не припинявся. Але як посол, Августин Волошин твердо вірив, що проблеми автономії лежать у площині порозуміння внутрішньополітичних сил краю і насамперед партій. Парламентар домігся і конкретних результатів. У 1926 році за його безпосередньої участі було прийнято важливий закон про кооперацію, внаслідок чого вдалося захистити заощадження крайових кооперативних спілок в угорських банках. Августин Волошин у парламенті розкрив наміри і зупинив агітацію деяких

словацьких послів за перенесення столиці Підкарпатської Русі з Ужгорода до Мукачева, вигідну тим антиукраїнським силам, які хотіли приєднати Ужгород до Словаччини. Цю агітацію підтримували і закарпатські русофіли. У 1928 році він домігся поширення на територію Підкарпатської Русі законної державної допомоги для священиків.

Керівну роль Августин Волошин відігравав і в надпартійному представницькому органі – Першій Руській (Українській) Центральній Народній Раді (ПРЦНР), куди входили представники проукраїнських політичних партій і організацій. Реорганізував і очолив Раду Августин Волошин, через що її ще називали «Народовецька Волошинова Рада». У 1936 році її зусиллями підготовлено й випущено (українською і російською мовами) «Проект закону Центральної Руської народної ради про конституцію Автономної Підкарпатської Русі», якому так і не судилось стати законом. Необхідно погодитись із сучасними дослідниками, що «авторитет Августина Волошина у цій Руській Народній Раді був дуже високий, бо він об'єднував навколо себе сили різних орієнтацій, оскільки Рада не мала реальної влади і була дуже неоднорідною, вона не відігравала тієї політичної ролі в житті закарпатців, яка на неї спершу покладалась». З іменем Августина Волошина пов'язано прийняття Народною Радою цілого ряду маніфестів.

Щодо проблеми єдності крайової політичної еліти, то Августин Волошин вважав реальним об'єднання різноорієнтованих представників лише за умов адекватного розуміння ситуації та пріоритетних аспектів розвитку суспільства. З іншого боку він відкидав співпрацю з тими політичними силами, які проводили антидержавну діяльність, або таку, що шкодила інтересам краюї еволюції. Відоме протистояння Августина Волошина з Андрієм Гагатком, одним із лідерів русофільської автономної політичної організації Карпаторуська трудова партія, якого за архаїчне москвофільство влучно назвав «реакціонером царславної політики». Непрості стосунки склалися у Августина Волошина з іншими русофільськими лідерами Степаном Фенциком і Андрієм Бродієм. З першим пов'язувало давнє знайомство, до того ж працювали разом в учительській семінарії. Але більш відоме їх протистояння у відношенні «Просвіта» – «Общество ім.

О.Духновича», в якому Степан Фенцик вважався повноправним керівником (також був лідером русофільської Руської національно-автономної партії). Як і Степан Фенцик, так і Андрій Бродій (лідер найпопулярнішої серед русофільських крайових партій Автономного земледільського союзу) були політичними опонентами Августина Волошина через зрадливу, по відношенню до автономних змагань краю, політику.

Політичний професіоналізм Августина Волошина проявився і наприкінці 1938 року, коли відбувалася трансформація всієї політичної системи Чехословаччини. Проголошуючи як прем'єр другого автономного уряду «Маніфест Уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України» він закликав до єднання всіх, кому небайдужа доля рідного краю. 22 листопада того ж року край отримав такі автономні права, що сприяло дальшій державотворчій діяльності закарпатських українців.

Незважаючи на складності, Августин Волошин готує «Проект організації Українського Університету в Закарпатській Україні», «Закон про заснування Українського Державного Університету в Хусті», «Меморандум в справі утворення на Підкарпатській Русі університету, а в першу чергу перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгороду». В «Проекті» вказувалось, що «Український Університет в Карпатській Україні складається з 4-х факультетів: 1) філософічного; 2) правничого; 3) господарчого; 4) медичного». Передбачалося створити кафедри загального мовознавства, класичної філології, слов'янської філології, української мови, української літератури, західно-європейської літератури, всесвітнього та слов'янського мистецтва, українського мистецтва, музикології, слов'янської археології, української археології та етнографії, історії Сходу, Греції й Риму, всесвітньої історії, історії слов'ян, історії України, історії церкви (всесвітньої і української), філософії, психології, соціології, педагогіки, педагогічної психології, школознавства, гігієни, загального законодавства. 24 лютого 1939 року Августин Волошин написав текст «Закону про заснування Українського Державного Університету в Хусті», проведення якого покладалося на Сойм Карпатської України. Однак, розгортання політичних подій в Карпатській Україні не в позитивну сторону, не дало можливості провести його в життя.

ПРЕЗИДЕНТ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ
О. Д-Р
АВГУСТИН ВОЛОШИН

Августин Волошин

В особі Августина Волошина маємо приклад послідовності політичних лідерів у своїй політично-національній позиції. Багаторічна діяльність політичної еліти мала кінцеве завершення у формі проголошення незалежності Карпатської України, у чому безапелюсна заслуга Августина Волошина. Логічним було й обрання Августина Волошина президентом Карпатської України.

З погляду сьогодення можна аналізувати політичну життєдіяльність Августина Волошина по-різному. Можна прослідкувати й певну трансформацію прихильності Августина Волошина до політичних режимів (від демократії до вимушеної, але тимчасової авторитарності). Однак спроба змалювання політичного портрету дає підстави говорити, що його постать є непересічною. Факти, які висвітлюють його політичні інтереси, погляди, дії вказують на такі характерні ознаки політичного лідера, котрі за науковими мірками слід вважати класичними. Серед них політична толерантність, принциповість у пріоритетних питаннях, дипломатичність відносин, відвертість з політичними опонентами, політичне передбачення, послідовність і виваженість у прийнятті політичних рішень, патріотичне почуття, віра в людські цінності, відданість національним ідеалам та ін. Для Августина Волошина, який пройшов важкий політичний вишкіл від початку до кінця, згадані ознаки не були формальним обладунком, а реальною необхідністю, без якої неможливо досягнути Великої політичної мети.

4. Останні роки життя. 16 березня 1939 року урядовці на чолі з Августином Волошином емігрували автомобілем через Румунію до Югославії. Подякувавши українцям Югославії за підтримку національно-визвольних змагань закарпатських українців, Августин Волошин виголосив звернення, в якому Були такі слова: «Високо тримаймо національний прапор, а воскресне Україна!».

Празький період життя і діяльності Августина Волошина був насиченим. Ще 15 жовтня 1938 року професор Українського вільного університету (УВУ) В.Щербаківський повідомляв ректора цього навчального закладу, що «комісія професорів факультету права і суспільних наук Українського вільного університету в Празі в засіданні свого дня 14 жовтня ц.р. одностайно ухвалила монсенйорові о. Августину Волошинові титул доктора прав УВУ в Празі». З нагоди призначення Августина Волошина державним секретарем в уряді Андрія Бродія у жовтні 1938 році, ректорат УВУ привітав його з високою урядовою посадою і побажав успіхів у його майбутній праці. Пізніше у списку професорів Українського вільного універси-

тету, що мали викладати в зимовому навчальному півріччі 1940/41 шкільному році на філософському факультеті значився

*Сенат Українського вільного універсиету
(Прага, 1941 рік)*

«Волошин Августин, доктор прав, звичайний професор педагогіки, член Слов'янського інституту в Празі, продекан філософічного факультету». На нараді професорів філософського факультету в УВУ, яка відбулася 24 червня 1939 року,

деканат привітав професора Августина Волошина та висловив переконання, що «його співпраця спричиниться до розвитку університету». В 1944 – 1945 навчальному році Августин Волошин повинен був прочитати курси лекцій з «Теорії навчання», «Педагогічної телеології», «Уривки з педагогічної літератури», «Нової доби української освіти», «Методології морального виховання».

Викладаючи в Українському вільному університеті, Августин Волошин плідно займався літературною діяльністю. Із «Списку праць професорського персоналу УВУ, готових до друку, або які будуть готові до 1.VI.1945 р.», видно, що він підготував до друку історичну драму «Фабіола», книги «Теорія виховання», «Педагогічна телеологія» і продовжував працювати над «Методологією морального виховання», «Педагогічною Хрестоматією», «Педагогічною психологією». Обсяг цих книг мав складати понад 80 друкованих аркушів. Августин Штефан писав, що в Празі Августин Волошин написав також історичну п'єсу «Князь Лаборець» і драму «Син Срібної Землі Юрій Довжа», але гітлерівська цензура не дозволила на їхню публікацію. Така ж доля спіткала інші твори Августина Волошина, зокрема, оповідання з верховинського життя «У плаю», переклади творів св. Августина «Божий

Город» та «Ісповідання». Августин Волошин багато працював над перевиданням своїх головних праць з педагогіки, адже необхідно було їх довести до рівня вищої академічної освіти. Рукописи «Педагогічної дидактики», «Педагогічної методики» то двотомної «Педагогічної Хрестоматії» були передані видавництву «Пробоем», яке очолював Степан Росоха, однак його власник був заарештований, а видавництво закрите. Яка подальша доля рукописів Августина Волошина – невідомо.

Перебуваючи в еміграції, Августин Волошин приділяв багато уваги залученню українських дітей в школи, гімназії. В Українському вільному університеті він пройшов непростий шлях від рядового професора до ректора. За рішенням Сенату УВУ, прийнятому на своєму засіданні 16 квітня 1945 року, обов'язки ректора УВУ були покладені на Августина Волошина.

Хоча в Празі Августин Волошин себе віддав педагогічній і науковій роботі, однак повністю політику не полишив. Протягом празького періоду Августин Волошин мав зустрічі з політичними діячами української еміграції Павлом Скоропадським і Андрієм Мельником. Вони свідчать про бажання колишнього президента Карпатської України обговорювати проблеми майбутнього державного статусу краю. Однак, його позицію у цих питаннях можна вважати досить пасивною, яка зводилася до того, щоб вберегти від гортистів Карпатську Україну.

Друга світова війна вступала в свою завершальну стадію. Четвертий український фронт ще перебував на Закарпатті, але своїм вістрям вже був спрямований на Європу. Разом з фронтом, немов його супроводжуючи, однак, будучи його складовою частиною, просувався вперед і так званий 4-й департамент спеціального підрозділу радянської розвідки СМЕРШ. Серед ряду завдань, які були поставлені перед смершівцями, було «виловлення і знешкодження українських буржуазних націоналістів».

-1-

Григорий Захарович.

15 мая 1945 года.

Я, сотрудник высшего звена нашей
пошта №8250. Капитан Сивачев, сего числа
в присутствии судьи А. Сидорова, произвел
Задержание гр. на Волошина Августина
Ивановича, проживающего в г. Прага - 16,
по ул. Подмишкин дом №1.

От Захаровича изъята круглая
печать с надписью: Президиум Украинской
интернациональной группы.

Задержание произвел
Капитан И. Сивачев

Примечание судьи: судья

Сивачев
Сидоров

4

Орган НКВД _____

Передать анкету для заполнения арестованному — запрещается. Заполняется от слов арестованного и проверяется по документам.

Анкета арестованного

1. Фамилия, имя и отчество.	<i>Волошин Августин Иванович</i>
2. Год и место рождения.	<i>1874 г. в Кавказе о.д. Вислово Закарпатской Украины</i>
3. Постоянное место жительства до ареста (подробный адрес).	<i>г. Прага район Подмишкин 12 область, край</i>
4. Профессия и специальность.	<i>священник</i>
5. Последнее место работы или род занятий до ареста. Если не работал, когда-либо работал.	<i>г. Прага Украинский университет педагог</i>
6. Национальность.	<i>Украинец</i>
7. Гражданство (при отсутствии паспорта указать какой документ удостоверяет гражданство или временно со слов).	<i>а) гражд. (пода) гехосин. оуное б) паспорт страны ☒ <i>И</i> виден</i>
8. Партийность.	<i>ИП</i> с . . . . . года
9. Образование общее и специальное (подчеркнуть) и указать что высшее.	<i>высшее, среднее, высшее педагогическое институт специальное</i>
10. Оценочное и политическое прошлое.	<i>священник</i>
11. Судимость (состоя под судом и следствием, где, когда, за что, договор).	<i>не судим</i>

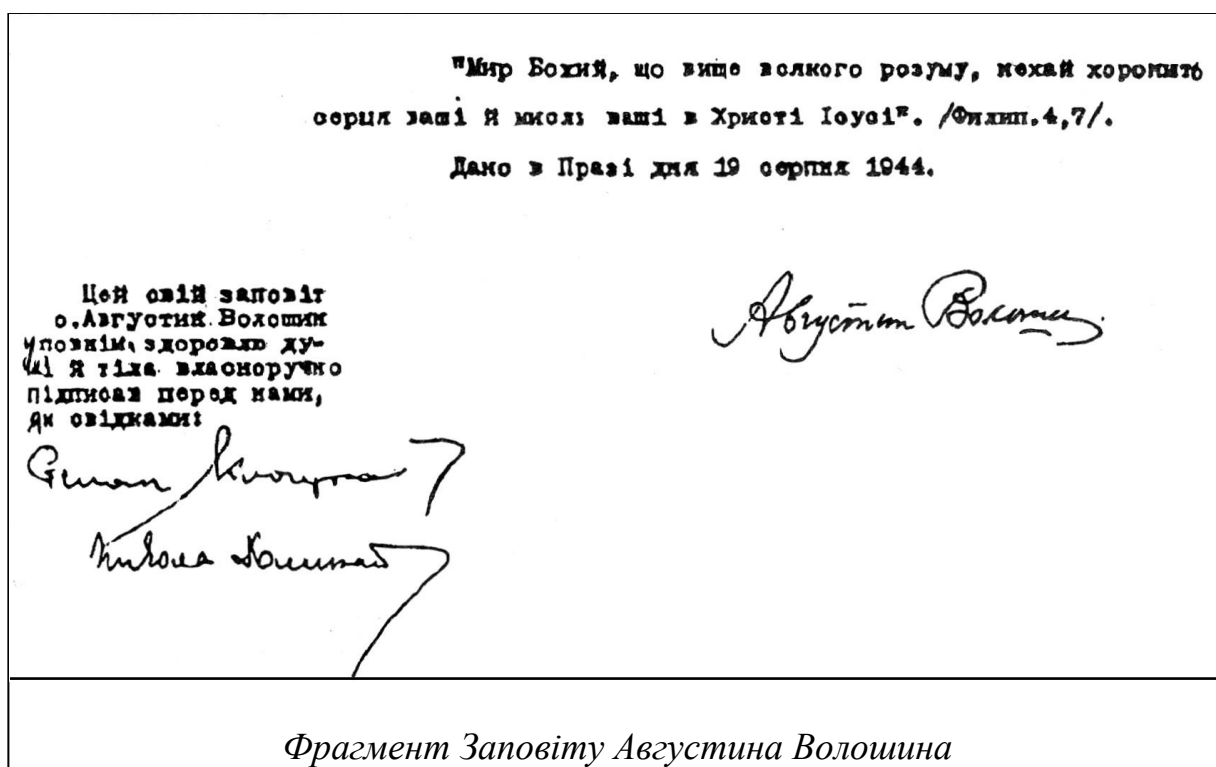
Протокол затримання Августина Волошина і перша сторінка «Анкети арештанта»

Перше знайомство Августина Волошина з працівниками СМЕРШу відбулося 11 травня 1945 року. У нього забрали ключі від ректорської канцелярії та архіву. Можливо, для того, щоб «заспокоїти» похилого віку людину, президентові видали «бумагу», згідно з якою він міг спокійно продовжувати займатися своєю роботою, не боячись арешту. Та все було далеко не так, як могло здатися на перший погляд. 15 травня 1945 року Августина Волошина заарештували знову.

Через деякий час Августина Волошина перевезли до Москви і помістили в одну з камер-одинок Лефортовської тюрми. Перебування в тюрмі негативно впливало на нервову систему ув'язненого. Під час арешту йому виповнилося 70 років. Перший допит Августина Волошина був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня 1945 року. На останньому допиті йому було зачитано постанову про оголошення звинувачення.

**Інформаційна довідка. Із оригіналу постанови:
«ПОСТАНОВЛЕНИЕ (О предъявлении обвинения)
г.Москва, 1945, июня 20 дня.**

Я, следователь следственного отдела Главного управления «Смерш» майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и приняв во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что являясь членом т.н. правительства Карпатской Украины и «Украинского народного объединения» проводил враждебную деятельность против Советского Союза Постановил:

Руководствуясь ст.ст.128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст.ст.58-4 и 58-11 УК, о чем объяснить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

«Согласен»

Начальник Отделения Следственного отдела
подполковник Кулешов.

«Утверждено»

Зам. начальника Следственного отдела
Главного управления «Смерш»

подполковник Флягин.

20 июня 1945».

Після останнього допиту, який вів слідчий Вайндорф, здоров'я Августина Волошина різко погіршилося і його перевели в Бутирську тюрму. З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Помер президент Карпатської України у тюремній лікарні 19 липня 1945 року.

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Івановича Волошина. У «Заповіті», написаному 19 серпня 1944 року в Празі, ним зафіксовано, що «лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй». До цього й ми повинні прагнути.

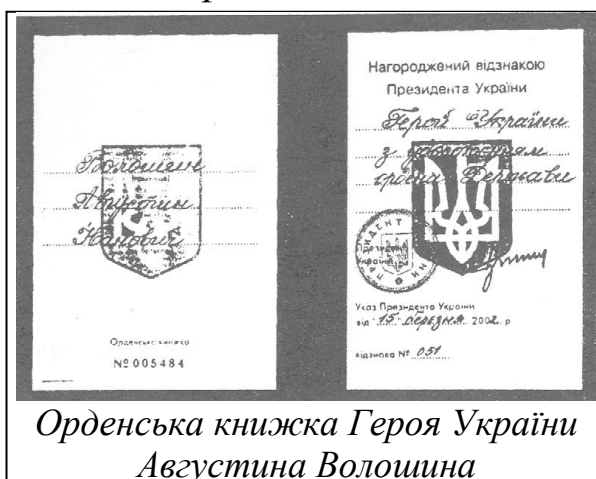
Інформаційна довідка. Меморіальний музей Августина Волошина в Ужгороді: Експозиції музею

Експозиція меморіального музею

були урочисто відкриті 14 березня 2002 року в приміщенні Закарпатського краєзнавчого музею (Ужгородський замок) і приурочені до 128-ої річниці з дня народження президента Карпатської України та 63-ої річниці проголошення неза-

лежності Карпато-Української держави. Тут зберігається понад трьохсот оригінальних експонатів (зокрема оригінал посмертної нагороди «Героя України», особисті речі, офіційні доку-

Орденська книжка Героя України Августина Волошина

менти, листи, книжки, фото- і кінодокументи), котрі розкривають життєвий і творчий шлях, трудову діяльність Августина Волошина. Музейні експонати розміщені в семи тематичних розділах (I – «Родина Августина Волошина»; II – «Педагогічна діяльність»; III – «Громадсько-культурне життя»; IV – «Священницька діяльність»; V – «Період Карпатської України»; VI – «Празький період життя»; VII – «Увіковічення пам'яті»).

ТЕМА 7.

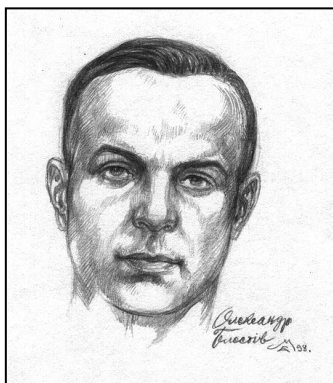
БУДІВНИЧІ КАРПАТО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1. БАБОТА МИКОЛА (17.12.1909 – 14.09.1989) – громадсько-політичний діяч Карпатської України. Народився в селі Довге Поле в Румунії. Закінчив торговельну академію в Мукачеві, після чого працював у Підкарпатському банку в Ужгороді. В період існування Карпатської України проводив значну роботу по евакуації майна уряду з Ужгорода до Хуста. З листопада 1938 року призначений евакуаційним комісаром в Хусті, а 5 листопада евакуаційним комісаром Підкарпатського банку в Ужгороді. В грудні 1938 році Микола Бабота виконував обов'язки експерта під час торговельних переговорів чехословацького уряду з Угорщиною. З 1 січня 1939 року призначений на посаду господарського секретаря при Міністерстві господарства Карпатської України. Через деякий час (22 січня 1939 року) його іменовано членом-кореспондентом Державної господарської ради Карпатської України. Разом з Юлієм Брацайком входив до складу комісії, яка повинна була унормувати кордони з Угорщиною, брав участь у підписанні торговельних договорів з Німеччиною (січень – лютий 1939 року). Під час кровопролитних сутичок між чеським військом і Карпатською Січчю 13 – 14 березня 1939 року Микола Бабота брав участь у примиренні двох сторін. 15 березня покинув Карпатську Україну і через Румунію, Югославію, Австрію емігрував до Словаччини. У післявоєнний період працював у філії Підкарпатського банку в Пряшеві.

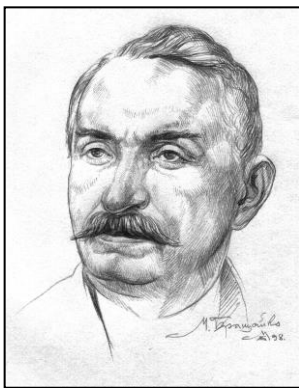
2. БАНДУСЯК МИКОЛА (16.12.1909 – 9.03.2002) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в селі Ясіня Марамороського комітату (Рахівський район Закарпатської області України) у сім'ї бокораша. Закінчив початкову школу і Берегівську гімназію. В 1928 році поступив на юридичний факультет Карлового університету в Празі, який закінчив з відзнакою, одержавши диплом доктора права. У міжвоєнний період був

інструктором спортивно-виховної організації «Січ», членом товариства «Просвіта», членом і деякий час головою «Союзу Підкарпатських руських-українських студентів». В часи існування Карпатської України призначений урядом Августина Волошина головою відділу опіки над втікачами з окупованої Угорщиною території (листопад 1938 року), виконував функції контролера Українського національного об'єднання (січень-березень 1939 року), брав участь у проведенні виборів до Сойму Карпатської України (12 лютого 1939 року), виконував обов'язки голови дільниці. Після угорської окупації Карпатської України Микола Бандусяк переховувався у батьків і родичів у рідному селі, а коли репресії припинилися і була оголошена амністія діячам Карпатської України, продовжив займатися адвокатською діяльністю в Хусті. В 1942 році був заарештований угорськими властями за діяльність по відновленню партії Українське національне об'єднання. Перебував у мукачівській в'язниці «Ковнер». Звільнений за відсутністю доказів злочину. З приходом в Закарпаття радянських військ Миколу Бандусяка заарештували і відправили в робочі фільтраційні табори і шахти Донбасу. В 1946 році звільнений, але переслідування продовжувались. У 1947 році вдруге заарештований за участь в антирадянській агітації і засуджений на 25 років виправних сталінських таборів. Строк покарання відбував у Комі АРСР. У 1955 році звільнений, а в 1989 році – реабілітований з отриманням компенсації. Після проголошення незалежності України Микола Бандусяк активно включився в громадсько-політичну і культурну працю, зокрема в Народному Русі України, Товаристві української мови ім. Т.Шевченка, відродженій крайовій «Просвіті» та інших українських організацій. Почесний член Закарпатського товариства «Просвіта».

З. БЛЕСТИВ ОЛЕКСАНДР (04.02.1916 – після 16.03.1939) – активний діяч пластового руху в Закарпатті та організатор загонів Карпатської Січі. Народився в місті Хуст Закарпатської області. Закінчив народну школу та гімназію в Хусті й Морджанах, після чого навчався на філософському факультеті Карлового університету в Празі, одночасно

відвідуючи правничі курси в Українському вільному університеті. Ще навчаючись в Празі, Олександр Блестів проявив себе здібним організатором молодіжного і студентського руху, а згодом Карпатської Січі (листопад 1938 року – березень 1939 року). У званні поручника брав участь в каральних акціях проти угорських терористів, у боях проти угорських військ на Красному Полі (15 березня 1939 року). Він був комендантом Хустського замку. 16 березня 1939 року заарештований і ув'язнений в Хустській в'язниці. Після жахливих катувань засуджений до смертної кари. До виконання вироку суду Олександра Блестіва помістили в камеру смертників, де він кров'ю написав: «Я, Олександр Блестів, 23-річний із Хуста, іду на смерть за те, що любив свою рідну Україну». Розстріляний угорськими окупантами поблизу села Стеблівка Хустського району. Похований на сільському кладовищі.

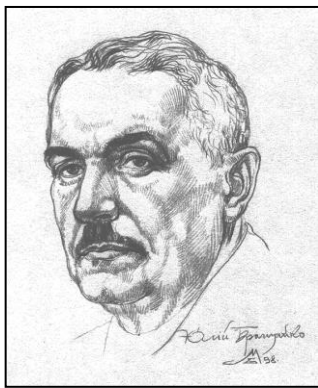

4. БРАЩАЙКО МИХАЙЛО (14.10.1883 – січень 1969) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття яскраво вираженої української орієнтації. Народився в селі Блажієво Березького комітату (Берегівський округ у складі Чехословаччини, Берегівський район Закарпатської області України) у сім'ї греко-католицького церковного учителя. Після закінчення загальної школи в Нанкові та Хусті, гімназій в Ужгороді та Мараморош-Сигеті продовжив навчання на правничому факультеті Клузьського і Віденського університетів. Диплом доктора права одержав 12 березня 1910 року. Після успішного складення адвокатського іспиту в Марошвашаргелі (Румунія) відкрив адвокатську контору в Рахові (1913 рік). У 1913 – 1918 роках проходив військову службу. У 1920 році переїхав до Ужгорода, де в 1923 році відкрив адвокатську контору. У 1918 – 1919 роках Михайло Бращайко – один із найвпливовіших закарпатських політиків. Був головою народних рад у Сигеті (грудень 1918 року) і Хусті (січень 1919 року), очолював закарпатську делегацію під час переговорів з урядом Західно-Української Народної Республіки в Станіславові. Також брав участь у роботі конгресу угорських русинів у Станіславові (1918 рік). 21 січня 1919 року був головою Всезакарпатського

конгресу в Хусті, на якому було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною. Після поразки національно-визвольних змагань українців у 1918 – 1919 роках Михайло Брацайко притримувався прочехословацької орієнтації. З 8 травня 1919 року обраний пожиттєвим членом Центральної Руської Народної Ради. В 1921 році виконував обов'язки члена чехословацько-румунської демілітаризаційної комісії, яка вирішувала кордонів між двома державами. Протягом міжвоєнного періоду Михайло Брацайко стояв на позиціях збереження державної і територіальної цілісності Чехословаччини, відстоюючи автономні права закарпатських українців. Брав участь у заснуванні Руської хліборобської (земледільської) партії (1920 рік), редагував (1920 – 1924 роки) партійну газету «Руська нива», виступив співорганізатором Християнсько-народної партії, виконував обов'язки заступника голови (1923 – 1938 роки). У 20 – 30-х роках Михайло Брацайко певний час був директором Руського театру, головою «Шкільної матки русинів», членом товариства «Просвіта», головним редактором (1932 – 1938 роки) газети «Українське слово». Опублікував цілий ряд праць, серед яких «Чесько-руські взаємини» (1923 рік), «Мадярсько-руський словарь» (1928 рік, у співавторстві), «Тарас Шевченко» (1931 рік) та ін. У 30-х роках Михайло Брацайко вважався одним із провідних юристів краю. Він був дійсним членом Українського Правничого Товариства в Чехословацькій Республіці (1932 рік), іспитовим комісаром для судових екзаменів до вищого суду в Кошицях (1937 рік). У липні 1938 року відмовився від адвокатської практики і був іменованій публічним нотарем в Ужгороді. В добу існування автономної, а згодом самостійної Карпатської України Михайло Брацайко призначений членом виконавчого комітету Українського національного об'єднання (січень 1939 рік), вибраний послом Союму Карпатської України (12 лютого 1939 року). Йому довірили написати проект закону (частина I) про державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України, який був одноголосно прийнятий першим українським парламентом у Закарпатті 15 березня 1939 року. Після окупації Карпатської України військами гортистської Угорщини був заарештований (березень – квітень 1939 року). Після звільнення, знаходячись під постійним жандармським наглядом, Михайло

Брацайко працює в судовій канцелярії в Мукачеві (листопад 1939 року), а згодом в опікунському уряді (з 9 січня 1940 року). 10 лютого 1941 року його перевели до Хуста, де працював головою сирітської седрії аж до 25 жовтня 1944 року. Із встановленням в краї радянської влади Михайло Брацайко 26 лютого 1945 року призначений ведучим групи у відділі уповноваженого Народною Радою Закарпатської України в справах юстиції. Працював адвокатом у міському суді, захищав інтереси ужгородської артілі «Мебельпром» в арбітражному суді (1945 – 1948 роки). Написав доповідь про стан судочинства в Закарпатській Україні. Після відрахування з колеґії адвокатів (1948 рік) перебував на пенсії. Через деякий час Михайло Брацайко спіткала тяжка хвороба – повний параліч. Вісім років лежав прикутий до ліжка. Помер на початку січня 1969 року. Похований в Ужгороді на кладовищі «Кальварія».

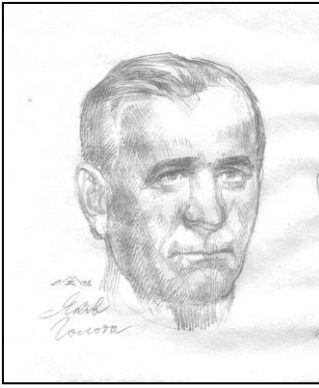
5. БРАЦАЙКО ЮЛІЙ (1879 – 1955) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття українського напрямку. Народився в селі Глибоке Ужанського комітату (Ужгородський округ у складі Чехословаччини, Ужгородський район Закарпатської області України) в сім'ї греко-католицького церковного учителя. Навчався у

Сигетській та Ужгородській гімназіях, після закінчення яких (1898 рік) поступив на правничий факультет Будапештського університету. Доктор права (1902 рік). У 1906 році отримав право займатися адвокатською діяльністю і відкрив у Хусті свою канцелярію (1906 – 1919 роки). Після розпаду Австро-Угорської монархії активно включився в політичну діяльність. У листопаді 1918 року засудив діяльність Ужгородської народної ради за її проугорську позицію, виступив проти угорського закону № 10 «Руська Крайна» (грудень 1918 року), який обмежував автономні права закарпатських українців. Ініціатор створення Хустської народної ради (17 листопада 1918 року), яка виступала за возз'єднання з Україною. Юлій Брацайко був одним з ініціаторів проведення Всезакарпатського конгресу, на якому 21 січня 1919 року була схвалена резолюція про возз'єднання краю з УНР. Згодом Юлій Брацайко обрано головою делегації від Закарпаття

на Паризьку мирну конференцію. 8 травня утворена Центральна Руська Народна Рада, членом якої обрано Юлія Бращайка. Рада прийняла рішення про добровільне входження Підкарпатської Русі до складу Чехословацької Республіки на правах широкої автономії. Входив до складу п'ятичленної «Тимчасової автономної директорії» (1919 – 1920 роки), де відповідав за розвиток торгівлі. У міжвоєнний період Юлій Бращайко працював адвокатом в Ужгороді, відкривши власну канцелярію (1920 – 1938 роки). У 1920 році заснував Руську Хліборобську партію. Два роки виконував обов'язки голови, а потім ці функції передав Михайлу Бращайку. 9 травня 1920 року на установчих зборах товариства «Просвіта» обраний головою. На цій посаді беззмінно перебував до середини березня 1939 року. Був головою спілки адвокатів Підкарпатської Русі, співзасновником Підкарпатського банку, головою товариства «Надія», видавцем газети «Українське слово» (1932 – 1938 роки). Після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року, в ході якого південна частина Закарпаття відійшла до Угорщини, переїхав до Хуста – нової столиці Карпатської України. За розпорядженням Міністерства закордонних справ Чехословацької Республіки призначений членом чехословацько-угорської комісії, яка займалася питанням уточнення кордонів між двома державами. В часи існування Карпатської України увійшов до складу Українського національного об'єднання (січень 1939 року), обирався послом до Сойму Карпатської України (12 лютого 1939 року). 15 березня 1939 року Юлій Бращайко призначений міністром фінансів і комунікації в уряді Августина Волошина. На початку угорської окупації очолив делегацію до Будапешта, намагаючись добитися поступок для українців Закарпаття. В період панування угорського окупаційного режиму прийняв угорське громадянство і в Хусті відкрив адвокатську контору, в якій працював аж до приходу радянських військ на територію Закарпаття. У 1942 році був репресований угорськими властями за участь у створенні військової організації. В жовтні – грудні 1942 року перебував у слідчій в'язниці в Мукачеві. Звільнений за відсутністю складу злочину. В жовтні 1944 року заарештований управлінням контррозвідки «Смерш» 4-го Українського фронту і до 1 грудня перебував у хустській в'язниці. Після звільнення подав заяву про

прийняття його в члени колегії адвокатів. Призначення дістав на роботу в селі Дубове. 12 січня 1945 року з'явилася постанова на арешт Юлія Бращайка, а потім на відправлення у виправно-трудоий табір Донбасу, після повернення з якого через певний час він помер. Посмертно реабілітований 24 червня 1992 року.

6. ВОРОН АНДРІЙ (17.11.1901 – 22.07.1962) – політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в селі Чоумі Угочанського комітату (с.Затисівка Виноградівського району Закарпатської області) в селянській сім'ї. Закінчив горожанську школу в Марія-Повчанському монастирі нинішньої Саболч-Сатмарської області Угорщини, згодом Ужгородську учительську семінарію (1921 рік). Працював учителем в Іршавському, Севлюшському (Виноградівському), Рахівському округах (1921 – 1938 роки), помічником редактора ужгородської газети «Русин» (1923 рік), членом редколегії журналу «Учительський голос». Автор численних статей з педагогіки та літературознавства. Друкувався в газетах «Наука», «Свобода», журналах «Пчілка», «Підкарпатська Русь», «Наша Земля». В часи існування Карпатської України працював секретарем в Міністерстві господарства та генеральним секретарем Українського національного об'єднання (січень-березень 1939 року). Після окупації Карпатської України угорськими військами Андрія Ворона заарештували і ув'язнили спочатку в концтабір Вар'юлопош (поблизу Ніредьгази), а потім у тячівську тюрму. Після звільнення займався літературною діяльністю, співробітничав з «Подкарпатским обществом наук». Окремим виданням вийшла збірка оповідань Марикія Йокая «Дві отданці» (1942 рік) в перекладі на українську мову та авторська збірка оповідань «Гуцульська помста» (1944 рік). З приходом радянських військ знову був заарештований, однак невдовзі звільнений. Працював перекладачем в Червоній Армії (1944 – 1945 роки). Після демобілізації деякий час (1945 – 1946 роки) викладав історію в Хустському педагогічному училищі, а згодом працював на різноманітних роботах (райспоживспілка, гідрометеостанція, фетро-фільцева фабрика тощо). До останніх років життя знаходився під постійним наглядом радянських спецслужб.

7. ГОЛОТА ЯКІВ (30.10.1880 – 17.09.1964) – культурно-освітній діяч Закарпаття. Народився в містечку Бранешти на Буковині (Чернівецька область України). Закінчив Коломийську гімназію (1901 рік) та філософський факультет Чернівецького університету (1906 рік), по закінченні якого одержав диплом професора середніх шкіл з правом викладання української мови і літератури, історії та географії. Згодом працював професором учительської семінарії в Чернівцях та Дрогобичі. Учасник Першої світової війни (1914 – 1918 роки). У складі Української Галицької Армії воював проти більшовиків до серпня 1920 року. Після поразки національно-визвольних змагань і падіння УНР емігрував до Чехословаччини, де одержав чеське громадянство. За призначенням відділу шкільництва Підкарпатської Русі працював директором Берегівської гімназії (1920 – 1922 роки), а потім професором Мукачівської торговельної академії (1922 – 1938 роки). На запрошення Августина Волошина знову повернувся до Ужгорода, де працював професором учительської семінарії. Після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року цей навчальний заклад було евакуйовано до Севлюша (Виноградово), де Яків Голота продовжував викладати. Був одним із перших, який разом з своїми вихованцями організував збройний опір угорським загарбникам. Спочатку очолювані ним гімназисти обороняли підступи до Виноградова, а коли місто впало, дали бій гортистам на Красному полі. Цим самим вони дали можливість послам Сойму Карпатської України провести свої засідання і прийняти історичної ваги рішення. Із своїми спогадами про події 15 – 16 березня Яків Голота поділився з читачами у статті «Від Королева до Хусту», опублікованому у збірнику «Карпатська Україна в боротьбі» (Відень, 1939 рік). 16 березня його заарештували і ув'язнили в тячівській тюрмі. Через 8 днів звільнили як колишнього офіцера австро-угорської армії і він з дружиною виїхав до Відня, а потім до Чехословаччини. Помер у Брно і похований на центральному кладовищі міста.

8. ГРЕНДЖА-ДОНСЬКИЙ ВАСИЛЬ
(23.04.1897 – 21.11.1974) – культурний і громадсько-політичний діяч. Займатися літературною діяльністю Василь Гренджа почав рано. На протязі 20-х років одна за одною виходять його поетичні збірки «Золоті ключі» (1923 рік), «Шляхом терновим» (1924 рік), «Китиця квіток» (1925 рік), «Тернові квіти полонин» (1928 рік).

Василь Гренджа-Донський з великим захопленням зустрів звістку про проголошення незалежності краю і в 1939 році написав нову редакцію (перша – 1928 року) вірша «Марш молоді Карпатської України». Куплет, яким завершується цей твір поета, ніби підсумовує багаторічну боротьбу закарпатців за свою свободу:

*«Повстав наш край із крові, із руїни,
Хай пропадуть роздори, ряд незгод,
Нехай живе Карпатська Україна,
Нехай живе свobodно наш народ!»*

Уже на початку 20-х років Василя Гренджу-Донського заповонила історична тематика. У 1922 році на сторінках журналу «Пчілка» він опублікував історичну поему «Червона скала», а в 1925 році драму «Сотня Мочаренка». Революційним подіям 1918 – 1919 роках на закарпатській Гуцульщині він присвятив збірку оповідань «На зустріч волі» (1930 рік). Найкращими зразками історичної прози Василя Гренджі-Донського є його дві повісті «Ілько Липей – карпатський розбійник» (1937 рік) і «Петро Петрович» (1937 рік).

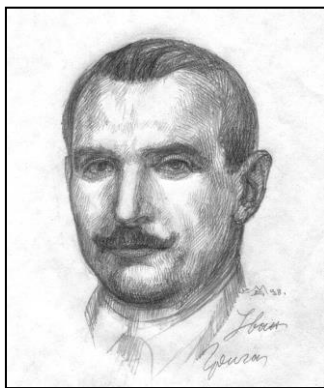
Василь Гренджа-Донський був чудовим і висококваліфікованим журналістом, редактором і співробітником таких популярних видань, як «Наша земля», «Пчілка», «Русин», «Неділя», «Свобода», «Українське слово», «Нова свобода». Його постійно можна було побачити серед просвітян, учнів шкіл і студентів учительських семінарій, де він читав лекції або просто вів бесіди.

Редакцію урядової газети «Нова свобода» Василь Гренджа-Донський очолив за пропозицією Августина Волошина. 4 березня

1939 року письменника було включено до відділу преси і пропаганди, який очолював Володимир Комарницький. Починалися трагічні дні Карпатської України та її мужніх захисників. Василя Гренджу-Донського заарештували і помістили в тячівську тюрму, а потім перевели до концтабору Вор'юлопош. Після звільнення Василь Гренджа-Донський вирішив покинути Закарпаття і емігрував до Словаччини.

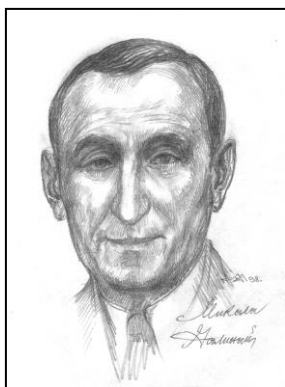
В емігрантський період Василь Гренджа-Донський продовжував працювати як драматург, публіцист, літературний критик, автор художніх творів для дітей. За літературну діяльність Василь Степанович неодноразово нагороджувався різноманітними урядовими нагородами, подяками тощо. Так, в 1965 році він з рук президента одержав орден «За відбудову», а в грудні 1968 році йому присвоєно звання заслуженого діяча мистецтв. Василь Гренджа-Донський вніс великий вклад революційного характеру у розвиток культури в Закарпатті. Все своє життя він плідно працював у галузі освіти і літератури рідного йому народу. Доказом цих слів є творча спадщина письменника, яка включає в себе понад 1000 поезій, 13 поем та віршованих оповідань, 6 повістей, понад 50 оповідань, спогади та документальні матеріали з історичних подій кінця 30-х років, близько 30 драматичних п'єс, п'єсок і радіосценок, 36 казок для дітей, 12 п'єс та сценок, 38 радіосценок, близько 26 оповідань, понад 200 статей, рецензій, нарисів, репортажів, доповідей тощо. Власних збірок та книжок протягом життя було видано 42, а в співавторстві з іншими авторами – сім. За підрахунками сестри Зірки Гренджі-Донської перелік творів письменника та літератури про його творчість нараховує 1293 позиції. До цього додамо, що це далеко не всі твори, статті, репортажі письменника, які вдалося розшукати. Це стосується також праць, які будуть написані про нього. Але навіть те, що нам сьогодні відомо про Василя Гренджу-Донського, дає нам підставу стверджувати, що «карпатський соловейко» був одним з найбільших письменників Закарпаття ХХ століття.

Василь Гренджа-Донський помер 25 листопада 1974 року на 77 році життя.

9. ГРИГА ІВАН (19.08.1879 – 18.03.1939)

– громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в селі Верхні Верецьки (тепер Верхні Ворота Воловецького району Закарпатської області) в селянській сім'ї. Після закінчення народної школи в рідному селі, служив в австро-угорській армії, а після демобілізації (1912 рік) виїхав на заробітки в Америки (1912 – 1918 роки). Учасник Всекарпатського конгресу 21 січня 1919 року, який прийняв рішення про возз'єднання краю з Україною. У міжвоєнний період виступив ініціатором створення цілого ряду культурно-освітніх і спортивних організацій. Обраний секретарем (1920 рік), потім головою (1924 рік) осередку «Просвіти» у Верхніх Верецьках, згодом заступником голови крайової «Просвіти» (1937 рік). Заснував «Братство тверезості» (1922 рік), «Комітет опіки над сиротами» (1924 рік), спортивно-виховне товариство «Орел» (1925 рік). Обирався делегатом II з'їзду української молоді в Мукачеві (1934 рік), був членом Центральної Руської (Української) Ради та Надзірної ради «Крайового кооперативного союзу» (1937 рік). Більшістю голосів обраний головою села (1938 – 1939 роки) та послом до Сойму Карпатської України (12 лютого 1939 року). Сприяв формуванню січових загонів у рідному окрузі. Після окупації Карпатської України військами гортистської Угорщини був заарештований. Протримавши його добу в жандармерії, гортисти вивели Івана Григу в урочище Широке поле, яке знаходилося між Волівцем і Яблуневим, і розстріляли. Похований на сільському кладовищі.

10. ДОЛИНАЙ МИКОЛА (22.07.1894 – 29.03.1970) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився у селі Довге Поле Марамороського комітату в сім'ї греко-католицького священика. Після смерті батька (1896 рік) виховувався в родині свого діда по матері, священика і винахідника жниварки Августина Енковського (1833 – 1923 роки), який тоді жив у селі Стеблівка Хустського району.

Після закінчення народної школи (1904 рік) був відправлений до Ужгорода в притулок, звідки і поступив до Ужгородської гімназії. Закінчив медичний факультет Будапештського університету (1912 – 1918 роки), одержавши диплом доктора медицини. Навчаючись у Будапешті, підтримав ідею виходу Закарпаття із складу Угорщини (грудень 1918 року) і возз'єднання з Україною (21 січня 1919 року). Був обраний секретарем Центральної Руської Народної Ради. Протягом міжвоєнного періоду працював лікарем в Ужгороді, а в останні роки і керівником лікарні. До 1926 року був членом соціал-демократичної партії, а потім вступив до Християнсько-народної партії, яку очолював Августин Волошин (1926 – 1938 роки). Був у складі делегації від Закарпаття на Віденському арбітражі (2 листопада 1938 року), а після його закінчення увійшов до складу демілітаризованої комісії, яка діяла в Будапешті. Коли Ужгород було передано Угорщині, Микола Долинай переїхав до Хуста, де працював за фахом до 15 березня 1939 року. З його ініціативи футбольна команда «СК Русь» була перейменована в «Український спортивний клуб Хуст». Головою обрали Миколу Долинай. Користуючись великим авторитетом серед населення, він був обраний членом Українського національного об'єднання (24 січня 1939 року) та послом до Сойму Карпатської України (12 лютого 1939 року). 9 березня 1939 року став заступником міністра, а 15 березня 1939 року – міністром охорони здоров'я та соціального забезпечення в уряді Юліана Ревая. Після окупації краю військами Угорщини емігрував до Праги, де працював лікарем (1939 – 1945 роки). Хоча активною політикою не займався, однак 18 червня 1939 року разом з Юлієм Брацайком підготував меморіал до угорського уряду, в якому була поставлена вимога територіальної автономії та впровадження в установах української мови. В червні 1945 року був арештований управлінням контррозвідки «Смерш» і вивезений до Москви. 26 грудня 1945 року особлива нарада при НКВС СРСР засудила Миколу Долинай на 5 років виправно-трудоих таборів. Клопотання про помилування 6 травня 1946 року відхилили. 1 березня 1950 року був звільнений з табору і повернувся до Праги. Жив під таємним наглядом чехословацької служби безпеки до самої смерті. Помер і похований у Празі.

11. ЖЕЛТВАЙ ВІКТОР (1886 – 1963) –

громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в селі Руські Комарівці Ужанського комітату (Ужгородський район Закарпатської області) в сім'ї священника. Після закінчення гімназії і духовної семінарії в Ужгороді, навчався в Будапештській педагогічній академії. У 1910 році був висвячений у сан греко-католицького священника єпископом Ю.Фірцаком, але після висвячення на парафію не призначався, а став працювати професором Ужгородської учительської семінарії (1910 – 1925 роки), а згодом був призначений директором греко-католицької семінарії (1925 – 1934 роки). У 1934 році за заявою на ім'я єпископа Олександра Стойки пішов на пенсію, хоча деякий час продовжував викладати угорську мову в Ужгородській чоловічій семінарії (1934 – 1936 роки). Віктор Желтвай включився в політичну діяльність відразу після розпаду Австро-Угорської монархії (1918 рік). Був одним з ініціаторів створення Ужгородської народної ради і скликання Всекарпатського конгресу 21 січня 1919 року, на якому було прийнято рішення про воз'єднання краю з Україною. Редагував газету «Руська Крайна» (1918 – 1919 роки), в якій під псевдонімом «Вишнянський» опублікував чимало статей. У міжвоєнний період працював редактором газет «Наука» (1919 – 1923 роки) і «Свобода» (1923 – 1938 роки), спричинився до заснування товариства «Просвіта», де був членом Президії, та «Учительської Громади». Входив до складу центрального комітету Християнсько-народної партії (1923 – 1938 роки). Після окупації південної частини Закарпаття Угорщиною (2 листопада 1938 року) залишився в Ужгороді, але на запрошення Августина Волошина і з метою ознайомлення з діяльністю уряду Карпатської України Віктор Желтвай у січні 1939 року виїхав у місто Хуст, де взяв участь у відзначенні 20-річчя з дня проголошення соборності українських земель. За участь у цьому заході 1 квітня 1939 року був заарештований угорською жандармерією. Після звільнення повернувся в село Ляхівці Ужгородського округу, де півтора роки перебував під поліцейським наглядом. У 1947 році викликався на допити в Ужгороді у зв'язку з арештом органами радянської служби

безпеки єпископа Олександра Хіри та великої групи священиків. Помер у селі Середнє Ужгородського району. Автор праць на релігійну тематику «Живот святих» (1913 рік), «Роздумай то добре!» (1921 рік).

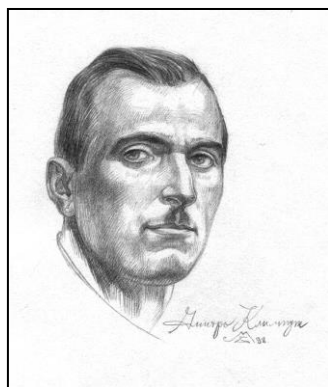

12. ЗАКЛИНСЬКИЙ КОРНИЛО

(01.08.1889 – 01.04.1966) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в Станіславові (Івано-Франківськ) у сім'ї професора учительської семінарії. Два роки Корнило Заклинський вивчав класичну філологію на філософському факультеті Віденського університету, пізніше – українську філологію у Львівському й Чернівецькому

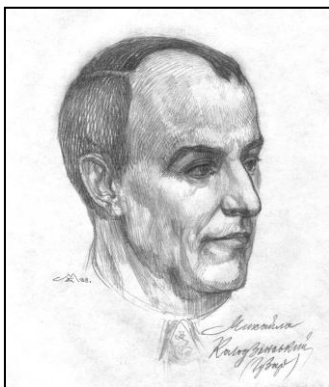
університетах. Свою педагогічну діяльність розпочав на Буковині. В цей час Корнило Заклинський збирав народну творчість, писав вірші, історичні, краєзнавчі та мовознавчі матеріали. Окремими виданнями побачили світ його книги «З вечірньою зорею» (1908 рік) та «Нові пісні» (1914 рік). Найбільш плідний творчий етап у житті Корнила Заклинського припав на роки його перебування в Закарпатті. Він став активним діячем крайової «Просвіти», «Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі», «Етнографічного Товариства Підкарпатської Русі». Працюючи професором Берегівської гімназії (1920 – 1938 роки), підтримував «Пласт», редагував газету «Берегівський пластун» (1923 – 1926 роки). Корнило Заклинський – автор багатьох статей, які друкувалися в різних періодичних виданнях Закарпаття («Наш рідний край», «Пчілка», «Підкарпатська Русь» та ін.). Окремими книжками вийшли «Народні оповідання про давнину» (1925 рік), «Латинсько-руський и русько-латинський словарь для низших гімназій» (1926 рік), «Латинська читанка для другої класи гімназійної» (1926 рік). Після Віденського арбітражу (2 листопада 1938 року) разом з гімназією переїхав до Білок. Невдовзі (1939 рік) угорці заарештували його і відправили до концентраційного табору Вар'юлопош (біля Ніредьгази). Після втручання міжнародних організацій в'язнів було звільнено. Серед них був і Корнило Заклинський, який наприкінці 1939 року виїхав до Праги, де продовжив свою педагогічну діяльність. Працював професором української мови й історії в Українській

гімназії в Модржанах (1939 – 1947 роки), а згодом викладав російську мову в одній з середніх шкіл Праги. Перебуваючи в центрі тогочасної закарпато-української еміграції, брав активну участь в діяльності Музею визвольної боротьби України та був останнім головою цієї організації (ліквідована в 1948 році). Зазнав репресій з боку комуністичної влади Чехословаччини (насилено відправлений на сім місяців до психіатричної лікарні в Богніцях). Після звільнення зосередився на науково-публіцистичній роботі. Свої матеріали друкував на сторінках словацьких журналів, а також в україномовних виданнях «Дукля», «Дружньо вперед», «Нове життя», «Науковому збірнику музею української культури у Свиднику». Помер у Празі, де й похований.

13. КЛИМПУШ ДМИТРО (07.10.1897 – 1959) – громадсько-політичний і військовий діяч Закарпаття. Народився в селі Ясіня Марамороського комітату (Рахівський район Закарпатської області) в багатодітній заможній селянській сім'ї. Закінчив три класи народної школи у рідному селі, після чого працював у батьківському господарстві, а також лісорубом та бокорашем. Учасник Першої світової війни (1915 – 1918 роки). Воював на східному та італійському фронтах. Двічі був поранений. Учасник гуцульського повстання. Брав участь у поході січових стрільців на Мараморош-Сигет, де потрапив у полон до румунів (1918 – 1919 роки). Коли Закарпаття ввійшло до складу Чехословацької Республіки, мобілізований в чехословацьку армію. Продовжував службу в Ужгороді та Севлюші (Виноградіві). Демобілізувався у званні старшини. Працював касиром у Ясінянській філії Підкарпатського банку (1921 – 1923 роки), виступив одним із засновників спортивно-виховного товариства «Січ» (1923 рік), пізніше його голова (1927 – 1928 роки). Член Соціал-демократичної партії (1923 – 1938 рр.), секретар її ясінянської організації (1927 рік), а згодом член окружного представництва від цієї партії (1937 рік). На пропозицію секретаря Августина Волошина Івана Рогача Дмитру Климпушу було доручено очолити Збройні Сили Карпатської України – Організацію

Народної Оборони Карпатську Січ. Вніс великий вклад у реорганізацію Карпатської Січі: створено рефентури, окружні команди. Головна Команда, яку очолював Дмитро Климпуш, провела за час існування два з'їзди. Карпатська Січ відіграла велику мобілізуючу роль в боротьбі проти руйнівних дій польських і угорських терористів, зробила відчайдушний опір агресору 15 – 16 березня 1939 року. Після окупації Закарпаття угорськими військами Дмитро Климпуш залишився в рідному селі, перебуваючи під постійним жандармським наглядом. До 1944 року працював на лісопильному заводі своїх братів. З приходом Радянської Армії 8 грудня 1944 року був заарештований і висланий в Єнакієво Донецької області. Після звільнення в січні 1947 року працював в селі Ясіня бухгалтером ліспромгоспу. 11 квітня 1947 року заарештований вдруге за «антирадянську діяльність» і засуджений Особливою нарадою при Міністерстві Держбезпеки СРСР на 8 років таборів. Покарання відбував у Ангарському таборі Іркутської області Росії. Звільнений 26 липня 1955 року. Помер і похований в с. Ясіня. Реабілітований 2 лютого 1993 року. З нагоди 100-літнього ювілею від дня народження Головного Команданта Карпатської Січі у Ясіня відкрито пам'ятник-погруддя Дмитра Климпуша (автор Михайло Белень).

14. КОЛОДЗІНСЬКИЙ МИХАЙЛО – (26.07.1902 – 18.03.1939) – український політичний і військовий діяч. Народився в с. Поточище Городенківського повіту (Городенківський район Івано-Франківської області) в селянській сім'ї. Закінчив Коломийську гімназію (1924 рік), правничий факультет Львівського університету і старшинську школу польського війська (1928 рік). Член Української військової організації (1922 рік), військовий референт першої Крайової Екзекутиви на західноукраїнських землях (лютий 1929 рік). У січні 1932 року Михайло Колодзінський був заарештований у Львові польською поліцією за виступ перед молоддю з лекцією «Націоналісти і військове виховання» і більше року перебував в ув'язненні. Завдяки опублікованим працям «Українська військова доктрина»,

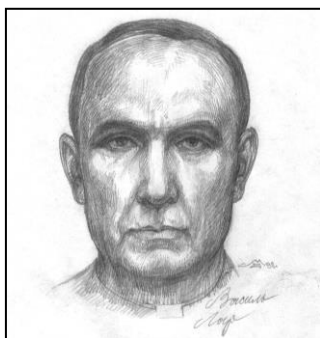
«Воєнне положення і стратегічне значення Закарпаття», «Іван Богун», «Польське повстання 1863 року», «Залізнична комунікація в ССРСР», «Боротьба італійців за незалежність і соборність», «Партизанська війна» зарекомендував себе як один з визначних теоретиків військового мистецтва в Європі. Михайло Колодзінський одним із перших прибув на Закарпаття і активно включився в процес формування Збройних Сил молодого Карпато-Української держави. У Карпатській Україні, де очолював військовий (таємний) штаб Карпатської Січі, діяв під псевдонімом «полковник Гузар». Під час кровопролитних сутичок 13 – 14 березня 1939 року в Хусті між січовиками і чеським військом обороняв січову гостинницю. Припинив опір тільки після наказу Августина Волошина. Михайло Колодзінський був одним із небагатьох дійових керівників Карпатської Січі, хто відмовився прийняти угорський ультиматум про припинення боротьби. «У словнику українського націоналіста нема слова «капітулювати». Сильніший ворог може нас у бою перемогти, але поставити нас перед собою на коліна ніколи!» – така була відповідь Михайла Колодзінського. Після бою з угорцями на Красному полі 15 березня 1939 року він разом зі своїм товаришем Зеноном Коссаком-Тарнавським відступав у напрямку до Солотвина. Його, важкопораненого, гортіївці наздогнали і вбили.

15. КОССАК-ТАРНАВСЬКИЙ ЗЕНОН (01.04.1907 – 18.03.1939) – український політичний і військовий діяч. Народився у м. Дрогобичі (тепер Львівська область). Навчаючись у місцевій гімназії, був обраний головою «Організації Вищих Кляс Українських Гімназій». У 1926 – 1928 роках навчався на правничому факультеті Львівського університету, активно співпрацюючи з такими виданнями, як «Студентський вісник», «Львівський науковий вісник», «Вісник». Член Проводу Спілки Української Націоналістичної Молоді (1928 рік), член Організації українських націоналістів (1929 рік), референт Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях (1929 рік), заступник бойового референта Романа Шухевича (1930 рік). Організована ним бойова група Української військової організації в Дрогобичі організувала цілий ряд терористичних актів проти окремих представників польських властей у

Бориславі, Трускавці, Городенку (1931 – 1932 роки). Польський суд у червні 1933 року засудив Зенон Коссак на 7 років ув'язнення за діяльність в ОУН. Остаточний вирок йому був винесений 31 січня 1934 року у Львові – 8 років ув'язнення із зарахуванням перебування під слідством. Покарання відбував у в'язницях Львова та Вронок (Познанське воєводство Польщі), де завершив працю «44 правила життя українського націоналіста» (1934 – 1938 роки). У червні – вересні 1939 року Зенон Коссак брав участь у розробці плану втечі Степана Бандери з в'язниці у Вронках, внаслідок чого був заарештований і перебував під слідством до кінця листопада 1938 року. В Карпатську Україну Зенон Коссак прибув у грудні 1938 року і діяв під псевдонімом «Тарнавський». В Карпатській Січі йому було присвоєно звання поручника. В 1938 – 1939 роках він очолював субреферат ідеології у відділі преси і пропаганди, очолюваному Володимиром Комаринським, як ідеологічний референт друкувався в газеті «Нова свобода». Проводив безпосередню військову підготовку в Карпатській Січі: був інструктором на підстаршинських курсах, а також у жіночих відділах з медицини та розвідки. Виступив одним з організаторів II Січового з'їзду в Хусті (19 лютого 1938 року). Брав участь у боях між січовиками і чеським військом у Хусті (13 – 14 березня 1939 року), на Красному полі (15 березня). Розстріляний угорцями під час відступу поблизу Солотвина разом із Михайлом Колодзінським.

16. КУКУРУЗА ПАВЛО (04.03.1896 – 14.02.1978) – культурно-освітній діяч Закарпаття. Народився в Новій Ушиці, що на Кам'янець-Подільщині. Після здобуття середньої освіти в Переяславі, вступив до Кам'янець-Подільського університету (1917 рік). Займався видавничою справою у видавництві Подільської губернської управи, паралельно з чим приводив активну діяльність по створенню читалень «Просвіти» і драматичних гуртків. Не сприйнявши більшовицької революції, Павло Кукуруза емігрував спочатку до Варшави, а згодом до Ужгорода. В 1922 році відкрив тут власне видавництво. У вільний від роботи час займався бджільництвом, організувавши в Ужгороді товариство «Рій». Упродовж 1923 – 1926 років за його сприяння видавалися журнал «Підкарпатське пчолярство», місячник «Пчолярство» та підручники для пасічників. Крім того

Павло Кукуруза працював у редакції популярного молодіжного журналу «Пчїлка». Протягом міжвоєнного періоду брав участь в багатьох, культурницьких заходах, що проводилися товариством «Просвіта». Будучи членом «Педагогічного Товариства», докладав чимало зусиль для редагування методично-педагогічної літератури. Також редагував «Літературний листок», що виходив як додаток до газети «Свобода», альманахи і календарі «Просвіти» й видав власні праці з природознавства, географії та рослинництва. Загалом за його участі упродовж 1923 – 1938 років видано близько 80 книжок. До того ж Павло Кукуруза був постійним членом керівництва просвітянської бібліотеки та видавництва в Ужгороді. Після Віденського арбітражу (2 листопада 1938 року) брав участь в евакуації українських бібліотек та архіву Крайового уряду з Ужгорода до Хуста. В 1939 році був призначений Августином Волошином на посаду державного бібліотекаря й керівника Архіву Карпатської України. В березні 1939 року Павло Кукуруза був заарештований угорською владою і за участь в національно-визвольних змаганнях закарпатських українців висланий з території краю. Однак, виїхавши до Чехії, потрапив до рук німецьких фашистів, які відправили його на примусові роботи поблизу Берліна. Упродовж 1941 – 1943 років Павло Кукуруза працював технічним редактором в культурно-науковому видавництві Українського національного об'єднання, що знаходилося в Празі. Тут його знову заарештували і вислали до концентраційного табору в Терезієнштадті (1943 – 1945 роки). Після звільнення переїхав до Мюнхена, де продовжив займатися видавничою справою в Українському технічно-господарському інституті (1945 – 1949 роки). У 1949 році емігрував до США і оселився в місті Міннеаполіс штату Міннесота. Похований на українському кладовищі св. Андрія в Бавнд Бруці штату Нью Джерсі.

17. ЛАР ВАСИЛЬ (04.12.1892 – 15.12.1983) – культурно-освітній і релігійний діяч Закарпаття. Народився в селі Золотарево Марамороського комітату (Хустський район Закарпатської області). Після закінчення Ужгородської духовної семінарії був висвячений в сан греко-католицького

священника (26 травня 1918 року) і душпастирював у ряді парафій Закарпаття. У селі Верхні Верецьки (Верхні Ворота Воловецького району) спричинився до утворення осередку «Просвіти» та антиалкогольного товариства «Тверезість». Учасник і співорганізатор просвітянських з'їздів та один з організаторів збору коштів на будівництво «Народного Дому» в Ужгороді. Протягом міжвоєнного періоду працював професором і директором Ужгородської греко-католицької жіночої вчительської семінарії (до 15 березня 1939 року). Член «Товариства греко-католицьких священників», організованого єпископом Діонізієм Няраді (1939 рік). Проводив велику агітаційну роботу під час виборів до Союзу Карпатської України, був включений до складу Центрального проводу Українського національного об'єднання (січень-березень 1939 року). Під час нападу Угорщини на Карпатську Україну особисто роздавав зброю семінаристам і благословив їх на боротьбу з агресором. Невипадково, що його прізвище, як свідчать угорські документи, ще в листопаді 1938 року було внесено до «Списку українців, які намагалися шкодити малярському і мадяро-руському народові». З приходом угорців був заарештований і ув'язнений в концтабір Вар'юлопош. Завдяки клопотанню єпископа Олександра Стойки був звільнений і емігрував спочатку в Прагу, а потім до США. Служив парохом Собору Непорочного зачаття Пречистої Діви Марії в Філадельфії, а згодом парохом церкви св.Петра і Павла в Анонсії. Ще за життя Василя Лара одна з вулиць цього міста носила його ім'я (з 1981 року). Помер і похований Василь Лар в місті Ленсдейл.

18. НЕВИЦЬКА ІРИНА (10.12.1886 – 21.11.1965) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Нардилася в селі Збудська Біла, що на території сучасної Східної Словаччини, у сім'ї педагога. Закінчила початкову і горожанську школу в Сабинові, учительську семінарію в Пряшеві. У 1903 році Ірина Невицька вийшла заміж за греко-католицького священника, культурно-громадського діяча Омеляна Невицького, який через урядові переслідування був змушений у 1922 році емігрувати до США, Ще раніше (1918 рік)

це подружжя стало одним із організаторів Руської Народної Ради у Старій Любовні.

Залишившись із дітьми на батьківщині, Ірина Невицька прилучилася до громадського й політичного життя регіону і стала на чолі патріотично налаштованого українського жіночого руху. У 1922 році вона разом із іншими жінками-активістками створила Союз руських жінок Пряшівщини й регулярно проводила виставки українського народного мистецтва. Упродовж 20 – 30-х років Ірина Невицька вела широку пропагандистську діяльність, організовувала театральні гуртки, недільні школи, читала лекції тощо. Як активна просвітянська діячка брала участь у всіх культурних акціях, що проводилися «Просвітою». У 1930 році заснувала «Просвіту» в Пряшеві. У 1932 році при товаристві в Ужгороді вона створила секцію «руського жіноцтва». За його ініціативи у 1934 році пройшов «Жіночий конгрес».

Важливий внесок в історію політичного розвитку Закарпаття Ірина Невицька зробила безпосередньою участю в організації та діяльності Української селянської партії (1934 – 1938 роки), ставши фактично першою жінкою-політиком, партійним лідером у краї.

До того ж вона проявила себе здібним журналістом. Упродовж 1931 – 1932 років Ірина Невицька була засновником і редактором газети «Слово народа», а в 1936 – 1938 років – офіційного друкованого органу Української селянської партії – газети «Народня Сила». Крім того друкувалася в Календарях «Просвіти», журналах «Пчілка», «Наш рідний край» та ін., газетах «Свобода», «Нова Свобода» тощо. Ірина Невицька є автором і окремих видань: «Правда побідила» (1925 рік), «Дарунок» (1929 рік), «Матій Куколка» (1963 рік), «Князь Федір Корятович» (п'єса) та ін.

Свою політичну кар'єру Ірина Невицька продовжила і в часи національно-визвольних змагань за самостійність Карпатської України (1938 – 1939 роки). Була членом Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради. У дні становлення Карпатської України стала членом Українського національного об'єднання. Звернулася із закликом до жіноцтва краю голосувати на виборах до Сойму Карпатської України за партію УНО (12 лютого 1939 року). Після окупації Закарпаття угорськими

військами повернулася до Пряшева, де проживала і працювала до самої смерті 21 листопада 1965 року.

19. НЕВИЦЬКИЙ ОМЕЛЯН (1878 – 1939) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в селі Єдльова Шаришського комітату (Словаччина) в сім'ї священника. Після закінчення Пряшівської та Будапештської богословських семінарій здобув також диплом Будапештського університету (1903 рік). Після висвячення на греко-католицького священника отримав парафію в селі Уяк Спішського комітату, одночасно працюючи викладачем Пряшівської учительської семінарії. Після розпаду Австро-Угорської монархії активно включився в політичну діяльність, притримуючись чіткої української орієнтації. 8 листопада 1918 року Омелян Невицький виступив ініціатором створення Любовнянської (Спішський комітат) Руської народної ради, яка 19 листопада була перенесена до Пряшева. При обох головах ради (М.Михалич, А.Бескид) Омелян Невицький був лідером. Він організував кілька народних віч у Бардієві, Свиднику, Межилаборцях і Гуменному, на яких були прийняті резолюції про возз'єднання з Україною (1918 рік). Учасник Всезакарпатського конгресу 21 січня 1919 року, один з ініціаторів створення товариства «Просвіта» в Ужгороді (1920 рік). Яскраво виражена українська позиція Омеляна Невицького була не до вподоби чехословацьким властям, які намагалися його скомпрометувати. Переконавшись, що Прага не збирається найближчим часом надати краю автономні права, він емігрував до Америки. Проживаючи на еміграції (1922 – 1939 роки), Омелян Невицький продовжував критикувати уряд Чехословаччини за невиконання взятих на себе зобов'язань. У США став священником Пітсбурзького руського екзархату, а коли в Карпатській Україні відбувалися державотворчі події 1938 – 1939 років, взяв у них активну участь, як організатор заходів підтримки. Омелян Невицький організував і був головою Комітету Оборони Карпатської України, який видавав відозви, влаштовував віче, проводив велику роботу по зібранню коштів для уряду Августина Волошина. У своїх численних виступах він постійно закликав до єдності закарпатських емігрантів, поділених на два табори народовецький (український) і русофільський.

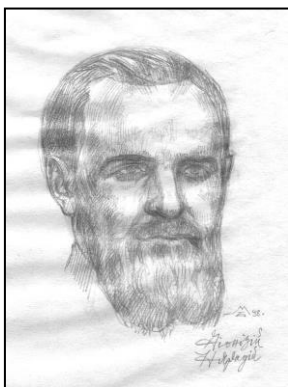
20. НІМЧУК ДМИТРО (04.10.1897 – 1944) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в селі Ясіня Мараморського комітату (Рахівський район Закарпатської області) в сім'ї селянина. Отримавши початкову освіту, вступив і успішно закінчив Ужгородську торговельну академію, де познайомився з патріотично

настроєними діячами і захопився ідеєю відродження української державності, національно-культурних і громадсько-політичних здобутків. Учасник Першої світової війни. За хоробрість під час військових дій одержав високу нагороду Української галицької армії «Золотий Хрест». Брав активну участь у становленні Гуцульської Республіки, виконував обов'язки особистого радника її лідера – Степана Ключурака (1918 – 1919 роки).

У міжвоєнний період Дмитро Німчук стояв на позиціях просвітянського руху, став засновником читальні «Просвіти» в селі Ясіня. Відстоював ідею виховання фізично здорової нації, розвитку фізкультурно-спортивного руху в краї, організував спортивний клуб «Січ». Крім цього, Дмитро Німчук брав участь у просвітянських з'їздах, а також виступив організатором і учасником з'їздів закарпатської молоді. У 1937 році став заступником голови товариства «Просвіта». Він відомий соціал-демократичний діяч, а також редактор і журналіст періодичних видань «Вперед» та «Лісовий робітник». Як фінансист-економіст за фахом деякий час працював у Підкарпатському банку.

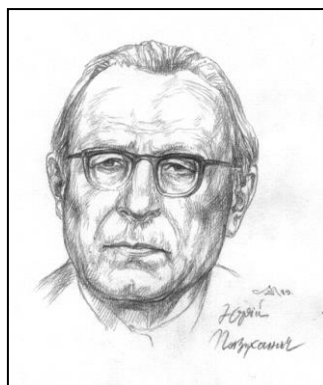
В часи становлення Карпатської України (1938 – 1939 роки) був активним діячем Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради і виступив одним із авторів заяви прем'єр-міністра Чехословацької Республіки генерала Сирови з вимогою автономії краю та створення її уряду. Наприкінці 1938 року міністр соціальної опіки Карпатської України Юліан Ревай призначив Дмитра Німчука директором крайового уряду з питань забезпечення робітників на Закарпатті. Коли угорські війська окупували частину краю (листопад 1938 року). Дмитро Німчук був членом оперативної групи, яка займалася евакуацією державного майна з Ужгорода до нової столиці Карпатської України – міста Хуст.

На початку 1939 року Дмитро Німчук став членом проводу Українського національного об'єднання та Карпатської Січі. Внаслідок виборів до Союму Карпатської України (12 лютого 1939 року) був обраний послом (депутатом) і прийняв участь у першому його засіданні (15 березня 1939 року). Президент Августин Волошин призначив Дмитра Німчука помічником-впорядчиком послів. Після повної окупації Закарпаття угорськими військами встиг виїхати до Чехословаччини, однак згодом схоплений Гестапо й закатований. За антиугорську діяльність Дмитро Німчук був страчений у 1944 році.

21. НЯРАДІ ДІОНИЗІЙ (10.10.1874 – 1944) – релігійний діяч Карпатської України. Народився в селі Руський Керестур (Хорватія) в сім'ї селян-колоністів Бачки. Після закінчення народної школи в рідному селі та гімназії в Загребі (1896 рік), студював богословів на теологічному факультеті Духовної академії в Загребі. Доктор теології (1898 рік). 1 січня 1899 року був висвячений на греко-католицького священика. Після шести місяців служби на парохії в Шіді Діонізій Нярадї призначений префектом духовної семінарії (1899 рік), а згодом її ректором (1902 рік) й парохом у Загребі для хорватів греко-католиків. Водночас був катехитом в середніх школах. У 1914 році іменований Апостольським Адміністратором Крижевацького єпископату, а 19 січня 1915 року консекрований на єпископа в Римі. Після закінчення Першої світової війни призначений Апостольським Адміністратором Пряшівської єпархії (1918 – 1922 роки), редагував релігійний тижневик «Руське слово» в Пряшеві, а в Ужгороді – «Душпастир» і «Благовісник». 15 листопада 1938 року кардинал С.Тіссеран видав декрет № 653/38, згідно з яким Діонізій Нярадї призначався Апостольським Адміністратором Карпатської України. Його резиденцією став Хуст – столиця автономної держави після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року. Українська орієнтація єпископа яскраво відображена в його «Пастирських листах» і «Зверненнях», в яких він закликав підтримувати державотворчу діяльність уряду Августина Волошина. Діонізій Нярадї заснував «Товариство греко-

католицьких священників», яке за його рекомендацією очолив Юрій Станинець, а секретарем став Севаст'ян Сабол (Зореслав). Контакт з духовенством Діонізій Нярадї підтримував при допомозі «Вісника Мукачівської єпархії в Чехословацькій Республіці» (в 1939 році вийшло 5 номерів). Брав активну участь у виданні «Місійного календаря». За порадою Августина Волошина Діонізій Нярадї з 1 лютого 1939 року переніс до Оломоуца Ужгородську богословську семінарію. 10 березня 1939 року видав розпорядження про урочисте відзначення в церквах Сойму Карпатської України. Проживаючи в Загребі, єпископ Діонізій Нярадї постійно жертвенно допомагав утікачам з окупованої угорцями території Карпатської України. Під час церковної візитації в парохії Мрзло Поле він раптово помер. Існує версія, що єпископ був отруєний угорськими агентами.

22. ПАЗУХАНИЧ ЮРІЙ (04.10.1899 – 1982) – громадсько-політичний і культурний діяч Закарпаття. Народився в селі Дубрівка Ужанського комітату (Ужгородський район Закарпатської області) в багатодітній сім'ї учителя. Після закінчення двох класів початкової школи в селі Сімер Перечинського округу, виховувався у вчительських сиротинцях спочатку в місті Кечкемет (1907 – 1911 роки), а потім в місті Дебрецен (1911 – 1914 роки). Тут закінчив реальну гімназію, після якої поступив на навчання в Ужгородську учительську семінарію (1914 – 1917 роки). Демобілізувавшись з австро-угорської армії (1917 – 1918 роки), завершив навчання в учительській семінарії і отримав диплом вчителя початкових класів. Працював у школах Ужгородського, Хустського, Іршавського та Мукачівського округів (1918 – 1930 роки). Був призначений референтом відділу Міністерства шкільництва в Ужгороді (1930 – 1934 роки), а потім шкільним інспектором у Воловому (Міжгір'я) та Хусті (1934 – 1938 роки). Член Соціал-демократичної партії Чехословаччини (1930 – 1938 роки), Українського національного об'єднання (24 січня 1939 року), посол Сойму Карпатської України (12 лютого 1939 року). Після окупації Закарпаття угорськими військами Юрій Пазуханич був позбавлений права займатися педагогічною

діяльністю, і тільки після апеляції до Міністерства освіти Угорщини йому було надано можливість учителювати. Працював у Вишкові, Стакчині та Великих Лучках, де перебував аж до приходу радянських військ на Закарпаття. Після цілого ряду допитів у НКВС, був призначений інспектором шкіл відділу освіти Народної Ради Закарпатської України (1945 рік), директором Ужгородського педучилища, семирічної школи № 5 та угорської школи № 10 в Ужгороді (1945 – 1947 роки). З 1948 року і аж до виходу на пенсію працював вчителем Ужгородської школи глухонімих дітей. Помер і похований в Ужгороді.

23. РЕВАЙ ФЕДІР (1890 – 1946) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в селі Мирча комітату Унг (Великоберезнянський район Закарпатської області) в учительській сім'ї. У політичне життя краю залучився відразу ж після закінчення народної школи в рідному селі. Став членом угорської соціал-демократичної партії (1907 – 1911 роки), а в міжвоєнний період вступив у ряди Соціал-демократичної партії Чехословаччини (1929 – 1936 роки). Входив до складу Президії крайової організації партії й обирався послом (лепутатом) земського представництва (1929 – 1930 роки), виконував обов'язки заступника голови «Крайового Союзу руських народнопросвітних товариств на Підкарпатській Русі», до якого ввійшли 12 закарпатських організацій. Член управи «Просвіти» (1920 – 1939 роки), реорганізованої Центральної Руської (Української) Народної Ради. Делегат II з'їзду української молоді в Мукачеві (1934 рік), Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді (1937 рік), Великих зборів Української Народної Ради (16 жовтня 1938 року). Входив до делегації, яка вимагала від Праги призначення виключно українського уряду Підкарпатської Русі (листопад 1938 року).

Протягом 30-х років працював директором друкарні в Ужгороді та Хусті, деякий час очолював редколегію газети «Нова свобода» (з 14 вересня 1938 року – до 25 січня 1939 року). 24 січня 1939 року обраний головою Українського національного об'єднання, а 12 лютого 1939 року – послом Союму Карпатської

України. Стоячи на послідовних античехословацьких позиціях, був ініціатором мітингів протесту проти призначення генерала Людвіга Прхали українським міністром. 2 березня звільнений з посади голови партії УНО за клопотанням Августина Волошина. Згодом виступив одним з організаторів захоплення січовиками чеських складів зі зброєю (13 – 14 березня 1939 року), за що був на деякий час заарештований.

15 березня 1939 року обраний заступником голови Сойму і членом однієї з комісій. Після окупації Закарпаття угорськими військами був заарештований і ув'язнений спочатку в тячівську та хустську тюрми, а потім в концтабір (16 березня – 4 липня 1939 року). Після звільнення активно політикою не займався, однак намагався через угорських націоналістів добитися автономних прав для Закарпаття (1939 – 1941 роки). У грудні 1944 року після визволення Закарпаття був заарештований контррозвідкою «Смерш». і після допиту 9 січня 1945 року засуджений та відправлений в табір міста Єнакієво Докецької області, де й помер.

24. РЕВАЙ ЮЛІАН (26.07.1899 – 30.04.1979) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в селі Мирча комітату Унг (Великоберезнянський район Закарпатської області) у вчительській сім'ї. Закінчив початкову школу в рідному селі, Ужгородську учительську семінарію (1913 – 1917 роки), після якої одержав диплом учителя. Учасник першої світової війни (1917 – 1918 роки). Один із засновників соціал-демократичної партії, член президії, згодом посол чехословацького парламенту (1935 – 1938 роки) від неї. У міжвоєнний період Юліан Ревай – один із найвизначніших діячів краю в освітній сфері. Очолював у шкільній управі краю відділ шкільних будинків (1923 рік), був призначений референтом народних шкіл (1925 рік), згодом секретарем екзаменаційної комісії учителів горожанських шкіл (1925 – 1935 роки). Редактор щомісячного педагогічного журналу «Учитель» (1925 – 1935 роки), видавець громадсько-політичного часопису «До Перемоги» (1935 – 1938 роки), член товариства «Просвіта», Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, Учительської

Громади, Пласту, голова управи крайового хору Підкарпатського учительства. Автор численних праць: «Русько-мадярська термінологія» (1923 року, у співавторстві), «Мадярсько-руський словарь» (1928 року, у співавторстві), «Довкола автономії Підкарпатської Русі» (1936 рік), «В боротьбі за правду» (1938 рік) та ін. В період існування Карпатської України був першим заступником голови Центральної Руської (Української) Ради в Ужгороді, міністром в урядах Андрія Бродія (11 – 26 жовтня 1938 року) і Августина Волошина (26 жовтня 1938 року – 14 березня 1939 року), співзасновником і членом Українського національного об'єднання (січень 1939 року), послом до Сойму Карпатської України (12 лютого 1939 року). 14 березня 1939 року Юліан Ревай призначений міністром закордонних справ, а 15 березня 1939 року прем'єр-міністром уряду Карпатської України. Після окупації Закарпаття Угорщиною емігрував за кордон. Проживав у Словаччині, Чехії, Німеччині (1939 – 1948 роки). В 1949 році виїхав до США, де його обрали головою допомогового об'єднання «Самопоміч» (1949 – 1979 роки). Директор канцелярії Українського Конгресового Комітету Америки (1949 – 1957 роки), директор Українського Інституту Америки (1958 – 1979 роки), президент Карпатського Дослідного Центру (1964 – 1979 роки). Був Почесним головою Карпатського Союзу США, Почесним членом Товариства українських інженерів Північної Америки та товариства «Бойківщина» в США, співзасновником Світового Конгресу Вільних Українців, головою Федерального кредитного кооперативу «Самопоміч» в Нью-Йорку. Юліан Ревай виступив ініціатором будівництва пам'ятника Т.Г.Шевченку у Вашингтоні, за що був нагороджений «Шевченковою Грамотою волі». Помер і похований на українському кладовищі в Нью-Йорку. Заснованому ним Карпатському Дослідному Центру присвоєно ім'я Юліана Ревая. У 1986 на його могилі встановлено пам'ятник.

25. РОГАЧ ІВАН (29.05.1914 – 20.02.1942) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився у селі Великий Березний комітату Унг (Великоберезнянський район Закарпатської області). Після закінчення горожанської школи і Мукачівської торговельної академії працював

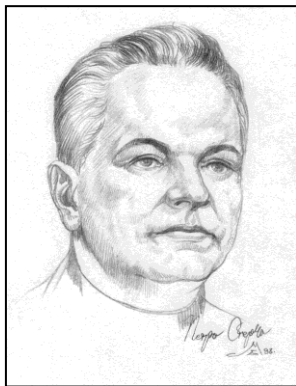
учителем в Руському Мочарі. В 30-х роках навчався на теологічному факультеті богословської семінарії у Львові, відтак у Пряшеві та Оломоуці. Здобувши богословську освіту (1917 рік), не був освячений, повністю віддавши себе політиці. У міжвоєнний період був членом «Пласту», «Просвіти», «Учительської громади», Української Центральної Народної Ради, правління «Фронту руських земледільців і робітників Пряшівщини». В 1934 році став членом ОУН. Пік його політичної діяльності припадає на кінець 30-х років. Був заступником голови напіввійськової організації «Українська Національна Оборона» (з 17 вересня 1938 року), заступником головного команданта Карпатської Січі, його організаційним референтом (листопад 1938 року – березень 1939 року), членом «Закордонної делегації Карпатської України», яка наводила стосунки з українськими організаціями діаспори (жовтень-грудень 1938 року), особистим секретарем прем'єр-міністра автономного уряду Августина Волошина (1938 – 1939 роки). В січні 1939 року Іван Рогач був делегований Українською національною радою в Хусті до Чесько-українського товариства, яке діяло в Празі. Призначений секретарем Українського національного об'єднання (24 січня 1939 року), один з найактивніших членів «Летючої Естради» – пропагандистського апарату партії УНО. Проводив величезну агітаційну роботу під час виборів до Союму Карпатської України (12 лютого 1939 року). Відзначався радикальними політичними поглядами, закликав до звільнення з роботи чеських службовців та їх заміни українцями, спричинився до акції захоплення складів чеської зброї, що призвело до кровопролитних боїв 13 – 14 березня 1939 року між карпатськими січовиками і чеським військом. Піддавав критиці Августина Волошина, братів Брацкайків, Юліана Ревая та ін. за лояльне ставлення до чехів. Один із засновників «Товариства боротьби з комунізмом» (10 лютого 1939 року), хоч до його керівного складу не ввійшов. Заарештовувався чеською поліцією (17 вересня 1938 року). Після окупації Карпатської України Угорщиною емігрував до Праги, де співпрацював з Олегом Ольжичем. Через деякий час виїхав до Львова, а згодом до Рівного і окупованого німцями Києва (1941 рік), де редагував газету «Українське слово». Заарештовувався гестапо 12 грудня 1941 року і 6 лютого 1942 року. Після жахливих катувань

розстріляний 20 лютого 1942 року в Бабиному Яру. В Мукачеві, де Іван Рогач свого часу закінчував торговельну академію, одна з вулиць носить його ім'я.

26. РОСОХА СТЕПАН (1908 – 20.04.1986) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в селі Драгово Марамороського комітату (Хустський район Закарпатської області) в селянській сім'ї. Після закінчення народної школи в рідному селі навчався в Берегівській гімназії (1922 – 1930 роки), на юридичному факультеті Карлового університету в Празі (1930 – 1934 роки) та Українському вільному університеті (1934 – 1936 роки). Доктор права. Активно включився в політичне життя краю ще навчаючись у Празі. Очолював редакцію громадсько-політичного журналу «Пробоем», спочатку як студентського органу (1931 – 1938 роки), а згодом як органу ОУН (1939 – 1944), Голова легальної Екзекутиви ОУН на Закарпатті (з 1932 року), «Союзу підкарпатських студентів» (1933-1937 роки), «Союзу греко-католицької молоді в Празі» (1931 – 1934 роки). Член крайового товариства «Просвіта» (1928-1939 роки) та його празького відділення (1931 – 1943 роки). Обирався головою II з'їзду української молоді Закарпаття в Мукачеві (2 липня 1934 року) та I з'їзду українських студентів в Ужгороді (1936 рік). На просвітянському з'їзді в Рахові (13 серпня 1938 року) його делегати з ініціативи Степана Росохи вперше за часи чехословацького режиму співали «Ще не вмерла Україна» як національний гімн. В період існування Карпатської України обирався секретарем напіввійськовою організації «Українська Національна Оборона» (4 вересня 1938 року), а згодом членом Карпатської Січі, де виконував обов'язки референта пропаганди при Головній Команді (листопад 1938 року – березень 1939 року). Був членом виконавчого комітету Українського національного об'єднання (січень 1939 року), послом Сойму Карпатської України (12 лютого 1939 року), зв'язковим Карпатської Січі з урядом Карпатської України, членом Президії і заступником голови Сойму (15 березня 1939 року), членом його конституційно-правничої та імунітетної комісії. У 1938 – 1944

роках – головний редактор часопису «Наступ». Після окупації Закарпаття угорськими військами зробив спробу (16 березня) перейти кордон Румунії, однак був затриманий і переданий угорцям. Того ж дня йому вдалося втекти. В 1939 – 1944 роках проживав у Празі, де займався видавничою діяльністю. Завдяки саме йому побачив світ збірник спогадів учасників оборони Карпатської України «Карпатська Україна в боротьбі» (Відень 1939 року). Заарештований гестапо і ув'язнений в Терезинський концтабір (1944 – 1945 роки). Після звільнення емігрував до Регенсбурга (1945 – 1949 роки), а згодом до Канади (1949 рік). Був членом еміграційного відділу Українського національного об'єднання, головою Провінційної Екзекутиви УНО на Східну Європу, засновником і головою Братства Карпатських Січовиків, директором видавництва «Новий шлях». Видавав газету «Вільне слово» (1960 – 1986 роки). Автор численних праць з історії Карпатської України, зокрема «Народження держави» (1939 рік), «Августин Волошин і Карпатська Україна» (1940 рік), «Августин Волошин як педагог і вчитель» (1948 рік), «Сойм Карпатської України» (1949 рік), «Карпатська Січ» (1953 рік) та ін.

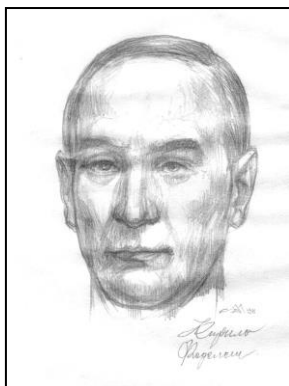

27. СТЕРЧО ПЕТРО (14.04.1919 – 18.06.1987) – відомий дослідник історії Карпатської України, учасник подій 1938 – 1939 років. Народився в селі Кузьмино колишнього Березького комітату (Мукачівський район Закарпатської області) в селянській сім'ї. Вчився в горожанській школі та Мукачівській торговельній академії (1936 – 1938 роки). Член «Пласту», «Просвіти», «Етнографічного товариства Підкарпатської Русі», а в 1938 – 1939 роках Карпатської Січі. Працював стенографом у відділі преси та пропаганди при уряді Карпатської України (листопад 1938 року – березень 1939 року), а в день виборів до Сойму 12 лютого 1939 року – уповноваженим виборчої комісії у селі Вишня Визниця Чинадіївського округу. 15 березня 1939 року разом з іншими студентами академії Петро Стерчо відступив до Словаччини, де завершив навчання в Братиславі. Одержавши диплом, проживав у Австрії та Німеччині. В Мюнхені працював в Українсько-американському Допомоговому Комітеті, одночасно навчаючись на економічному

факультеті Української Вищої економічної школи (1945 – 1948 роки). Захистив докторську дисертацію на тему «Суть грошей у світлі їх функцій» (1949 рік). В 1950 році виїхав до США, де здобув ступінь доктора філософії, а згодом працював професором політекономії в Дрексел Університеті в Філадельфії (1963 – 1987 роки). Петро Стерчо – автор численних праць з історії Закарпаття міжвоєнного періоду. Головними серед них є: «Національне відродження Карпатської України» (1955 рік), «Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938 – 1939 рр.» (український переклад 1993 року), «Допомога ОДВУ Карпатській Україні» (1955 рік), «Роля Карпатської України в заaktuалізації всеукраїнського питання в міжнародній політиці 1938 – 1939 рр.» (1958 рік), «Масарик і Карпатська Україна» (1961 рік), «Словацько-українські взаємовідносини. 1938 – 1939» (1965 рік), «Геройський змаг Срібної землі до волі» (1969 рік), «Августин Волошин» (1974 рік). В 1965 році Петро Стерчо видав фундаментальну монографію «Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919 – 1939 роках». У 1971 році ця книга, перероблена і доповнена, вийшла в Нью-Йорку англійською мовою під назвою «Дипломатія подвійної моралі». В еміграції Петро Стерчо активно займався громадсько-політичною діяльністю. Був головою Карпатського Дослідного Центру ім. Юліана Ревая, головою контрольної комісії Братства Карпатських Січовиків, членом Проводу українських націоналістів, членом Президії Всеукраїнської національної ради, членом Президії Світової Координаційної ради, головою Крайового Громадського Комітету по відзначенню тисячоліття християнства в Україні, головою Українсько-американської асоціації університетських професорів, головою Крайового Громадського Комітету по вшануванню пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні, членом секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців, членом виконавчої Українського Конгресового Комітету Америки, членом дирекції Злученого Українсько-американського Допомогового Комітету, дійсним членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка та інших українських і американських наукових товариств і установ.

28. ТАЦИНЕЦЬ ФЕДІР (1915 – 1939) – один з активних діячів Карпатської Січі в 1938 – 1939 роках. Народився в селі Келечин на Мараморощині (тепер Міжгірський район Закарпатської області). Після закінчення народної і горожанської шкіл у Воловому (тепер Міжгір'я) поступив до Ужгородської учительської семінарії. Паралельно з навчанням учителював у школі рідного села. Провчившись два роки, виступив співучасником замаху на одного з лідерів русофільства Є.Сабова (1930 рік), за що був засуджений на 3 роки ув'язнення. Після звільнення молодий вчитель, залишившись без роботи, змушений був працювати по господарству в Келечині. На цей час припадає його подвижницька діяльність в роботі Волівського осередку «Просвіти». Спричинився до формування Волівської команди Карпатської Січі. У званні поручника брав участь у кровопролитних боях 13 – 14 березня 1939 року між січовиками і чехословацьким військом в Хусті, у відбитті нападів терористів на населені пункти Карпатської України. Після нападу Угорщини відповідав за відхід загонів січовиків на Волівщину. Після окупації краю угорськими військами очолив партизанський загін, який продовжував діяти в горах. Коли ж подальше ведення збройної боротьби стало неможливе, повіривши брехливим завірянням угорської адміністрації про амністію січовикам, Федір Тацинець повернувся до рідного села. Невдовзі був заарештований і розстріляний в Соймівському лісі (тепер Міжгір'я) із трьома своїми побратимами.

29. ФЕДЕЛЕШ КИРИЛО (20.08.1881 – 27.03.1950) – громадсько-політичний, культурний і релігійний діяч Закарпаття. Народився в селі Тополя Снинського округу (сьогодні Словаччина) в сім'ї греко-католицького священика. Закінчив народну школу в рідному селі, а згодом гімназію і духовну семінарію в Ужгороді. Два роки

навчався на філософському факультеті Будапештського університету, паралельно працюючи учителем релігії при греко-католицькій парафії. Виключений з університету за українські погляди. Після висвячення в сан священника (1909 рік), ніс службу Божу в селі Тур'я Пасіка Перечинського округу (1909 рік), згодом в селі Розтока Верецького округу (1909 – 1918 роки) та в селі Руське Поле Тячівського округу (1918 – 1922 роки). Працював помічником (1922 – 1928 роки), а потім професором Ужгородської і Берегівської гімназій (1928 – 1939 роки), в яких викладав релігію і німецьку мову. Один із засновників товариства «Просвіта» (1920 рік). При Берегівській гімназії заснував товариство «Тверезість» (12 лютого 1929 року), видавав журнал «Тверезість» і «Альманах Товариства «Тверезість» (1931 рік). Входив до складу редакції газети «Українське слово» та літературного додатку до неї «Слово» (1932 – 1938 роки). Опублікував книги на антиалкогольну тематику «Не пий!» (1933 рік) і «Алкоголь-клятва» (1937 рік), переклав поезії Гете «Лісовий цар» та Гейне «Льорелай» (1936 рік). Його перу належить також оповідання «Молитва» (1936 рік). 12 лютого 1939 року обраний послом Сойму Карпатської України, де входив до культурно-освітньої комісії. Після окупації Закарпаття угорськими військами заарештований і ув'язнений спочатку в Іршавську в'язницю, а потім відправлений у концтабір Вар'юлопош (поблизу Ніредьгази). Після звільнення завдяки клопотанню єпископа Олександра Стойки, був священником у селі Липча Хустського округу. З роки окупації підтримував відносини з керівництвом Всеукраїнської Національної Ради в Братиславі, фінансуючи її, за що був заарештований (1945 рік). На початку 1946 року заарештований управлінням «Смерш» і засуджений Ужгородським судом за антирадянську пропаганду на 7 років ув'язнення і 5 років поразки в громадянських правах. Помер в таборі поблизу Дніпродзержинська. Реабілітований Закарпатським обласним судом у 1992 році.

30. ХИМИНЕЦЬ ЮЛІАН (16.07.1911 – 17.06.1994) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в селі Підгоряни Березького комітату (м.Мукачево Закарпатської області). Після закінчення народної (1922 рік) і чотирьох класів горожанської шкіл (1926 рік) навчався у Мукачівській торговельній академії (1926 – 1930 роки). Працював у ній викладачем, поєднуючи цю роботу з секретарством у мукачівському осередку «Просвіти». В 1932 році очолив конспіративний відділ Екзекутиви ОУН Закарпаття. Брав участь у всіх з'їздах народовецької молоді краю (1934 – 1937 роки), будучи одним з їх організаторів. За наказом Августина Волошина очолив у Відні «Закордонну делегацію Карпатської України» (вересень 1938 року), яка встановила стосунки з багатьма організаціями української діаспори, Проводом Українських Націоналістів, видавала бюлетень про події в Карпатській Україні. Юліан Химинець вніс вагомий вклад у справу залучення до Карпатської Січі кадрових військових фахівців, членів Проводу українських націоналістів Михайла Колодзінського, Зенона Коссака, Романа Шухевича та ін. Виконував функції зв'язкового між ПУНОм і Головною Командою Карпатської Січі (1938 – 1939 роки). З приходом угорських військ в Закарпаття був заарештований і ув'язнений у тячівську тюрму. Після звільнення емігрував через Будапешт до Відня, де очолив «Допомоговий комітет для втікачів з Карпатської України» (1939 – 1941 роки). У 1941 році заарештований гестапо і ув'язнений до концтабору в Саксенгаузені. Після звільнення виїхав до Відня (1943 рік), де вдруге був заарештований. В 1945 – 1947 роках проживав у Австрії (Інсбрук), де захистив докторську дисертацію на тему «Форми організації большевицького господарства в 1917 – 1946 роках». 17 квітня 1948 року емігрував до США. Працював фізичним робітником і закінчив комерційний коледж в м.Бетлегем (штат Пенсильванія). Згодом працював економістом в різних установах, співпрацюючи з Карпатським Союзом США і активно займаючись літературною діяльністю. Помер у місті

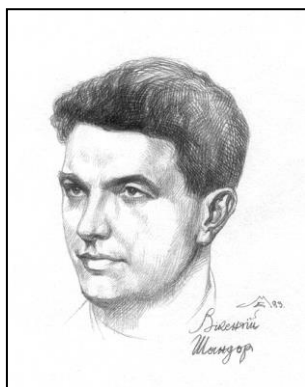

Кергонксоні (штат Нью-Йорк) і похований на місцевому кладовищі. Юліан Химинець – автор численних праць з історії Закарпаття. Окремими виданнями вийшли його книги «Мої спостереження із Закарпаття» (1984 рік), «Закарпаття – земля української держави» (1991 рік), «Тернистий шлях до України» (1996 рік).

31. ХІРА ОЛЕКСАНДР (17.01.1897 – 23.05.1983) – релігійний діяч Закарпаття. Народився в селі Вільхівці Марамороського комітату (Тячівський район Закарпатської області) в сім'ї священика. Навчався на теологічному факультеті Будапештського університету (1915 – 1920 роки), після закінчення якого був висвячений єпископом на священика. Працював співробітником Мукачівського єпархіального управління в Ужгороді (1920 – 1922 роки), згодом помічником священика в селі Нересниця Тячівського округу (1922 – 1924 роки). З 1924 року проживав в Ужгороді. Член Християнсько-народної партії, яку очолював Августин Волошин (1924 – 1936 роки). У 1933 році виконував обов'язки члена, а згодом керівника капітули греко-католицької церкви. Протягом тривалого часу працював викладачем, пізніше – ректором Ужгородської богословської семінарії (1934 – 1939 роки). Паралельно з цим був призначений головою єпархіального трибуналу. Відзначався чіткою українською орієнтацією, що призвело до його арешту на початку листопада 1938 року. Деякий час знаходився під наглядом угорської поліції. У 1943 році єпископ Мукачівської греко-католицької єпархії Олександр Стойка порушив клопотання про присвоєння Олександрю Хірі духовного звання прелата-каноніка, яке затвердив папа Пій XII. Восени 1944 року його таємно було висвячено в єпископи. Олександр Хіра постійно співпрацював з єпископом Теодором Ромжею. 10 лютого 1949 року Олександра Хіру було заарештовано, а вже 16 лютого йому пред'явили звинувачення в антирадянській діяльності. 6 серпня 1949 року особливою нарадою при міністрі держбезпеки СРСР було прийнято постанову, згідно з якою його засуджували на 25 років виправно-

трудоу таборів. У 1956 році він повернувся з ув'язнення до рідного села, де продовжив душпастирську роботу в умовах підпілля. Був знову засуджений (на цей раз на 5 років) і висланий в Караганду. Він добився легалізації католицької громади Караганди (1977 рік), посвятив новозбудовану церкву (1978 рік), продовжуючи залишатись духовним настоятелем Мукачівської єпархії. Помер і похований в Караганді. Реабілітований прокуратурою Закарпатської області 28 квітня 1989 року. Скульптор Михайло Белень виготовив плакету єпископа Олександра Хіри, яка знаходилася в приватній колекції Папи Іоанна-Павла II.

32. ШАНДОР ВІКЕНТІЙ (12.10.1907 – 11.08.2003) – громадсько-політичний діяч Закарпаття. Народився в селі Баранинці поблизу Ужгорода в селянській сім'ї. Після закінчення початкової і горожанської шкіл, навчався в Ужгородській торговельній академії (1923 – 1927 роки). Згодом працював у Підкарпатському банку в Ужгороді (1927 – 1928 роки), відбував військову службу в чехословацькій армії (1928 – 1931 роки), навчався на юридичному факультеті Карлового університету в Празі (1930 – 1935 роки). Доктор права (1939 рік). У 1935 – 1945 роках, з п'ятимісячною перервою у 1938 – 1939 роках, працював у Земському банку в Братиславі. В період існування Карпатської України Августин Волошин довірив Вікентію Шандору очолювати дипломатичне представництво автономної держави в Празі (1938 – 1939 роки). Був членом Державної Господарської Ради, яка діяла при Президії уряду ЧСР в Празі (з 23 грудня 1938 року). Вніс значний вклад у встановлення торговельних відносин Карпатської України з Німеччиною, Угорщиною, Румунією. Проживаючи в Празі, велику роботу виконував в «Чесько-українському товаристві» (січень 1939 року) та в чеськомовному тижневику «Карпато-Українська свобода». Після окупації Закарпаття Угорщиною Вікентій Шандор брав активну участь в «Допомоговому комітеті біженців з Карпатської України». Після Другої світової війни студіював економічні науки в Німеччині (1945 – 1947 роки), а в

1948 році емігрував до США. Тут вивчав політологію в Колумбійському університеті (1953 – 1954 роки). У США проводив надзвичайно активну громадську і політичну роботу. Був секретарем Пан-Американської Конфедерації (1948 – 1961 роки), членом публікаційно-інформаційної комісії Українського Конгресового Комітету Америки (1948 – 1960 роки), працював у Департаменті фінансів (1959 – 1977 роки), доцентом Українського Технічного Інституту в Нью-Йорку (1953 – 1957 роки), у секретаріаті ООН з питань слов'янських країн, був заступником голови уряду в екзилі. Крім того був ініціатором створення земляцького товариства Карпатського Союзу в Нью-Йорку (1949 рік), очолював Допомоговий фонд Карпатського Союзу, член-кореспондент Наукового Товариства ім. Т.Шевченка в США. Вікентій Шандор – автор численних праць з історії та культури Закарпаття: «Карпатська Україна між двома світовими війнами» (1979 рік), «Історія Закарпаття. Історично-правовий нарис. IX ст. – 1920» (1992 рік), «Спомини. – Т.1. Карпатська Україна. 1938 – 1939» (1996 рік), «Спомини. – Т.2. Карпатська Україна. 1939 – 1945» (2000 рік) та ін. За великий вклад у розвиток історичної і юридичної наук та у справу здобуття Україною незалежності Вчена Рада Ужгородського національного університету присвоїла Вікентію Шандору високе звання Почесного доктора (1999 рік).

33. ШЕРЕГІЙ ЮРІЙ-АВГУСТИН

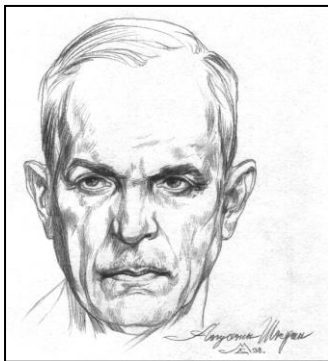
(16.01.1907 – 25.05.1990) – культурний діяч Закарпаття. Народився в селі Дусино Березького комітату (Свалявський район Закарпатської області). Закінчив Ужгородську гімназію (1926 рік) і філософський факультет Карлового університету в Празі (1930 рік). Ще юнаком брав активну участь у роботі драматичних гуртків «Пласту», «Кирило-Мефодіївського Братства», «Культури» в Ужгороді (1923 – 1926 роки). Засновник і перший голова аматорських гуртків «Верховина» в Празі (1927 – 1930 роки) і театральної студії «Веселка» в Ужгороді (1931 рік). Член Руського театру в Ужгороді під керівництвом Миколи Аркаса (1931 рік), співзасновник пластунського хору із драматичною секцією (1934

рік), театрального осередку при філії товариства «Просвіта» в Хусті (1935 – 1937 роки). На його базі виріс український театр «Нова сцена», що розгорнув діяльність спочатку в Ужгороді (1937 – 1938 роки), а потім (кінець 1938 року – початок 1939 року) в Хусті як театр самостійної держави Карпатської України під назвою «Український державний національний театр «Нова сцена». Головний режисер вистав, поставлених «Новою сценою»: «Запорожець за Дунаєм», «Пані і її похресник», «Барон Кіммель», «Флірт і кохання», «Рафі-Мафі», «Голодний», «Артист», «Бен Гур», «Наталка Полтавка», «Одружіння», «Хмара», «Земний рай» (співавтор Микола Аркас), «Марія Богуславка», «Сорочинський ярмарок», «Ой, не ходи, Грицю», «Місяць і зорі». Після окупації Закарпаття угорськими військами емігрував до Югославії, де в Бачці та Руському Керестурі очолив театр місцевої «Просвіти», поставивши 16 вистав (1939 – 1940 роки). У 1940 році, разом з родиною, переїхав до Праги, де відкрив Українську драматичну студію. Працював в Українському народному театрі (1946 – 1948 роки), першим режисером опери Державного театру в Кошицях (1947 – 1954 роки). Переклав українську класику на словацьку мову («Запорожець за Дунаєм», «Ой, не ходи, Грицю», «Наталка Полтавка», «Сорочинський ярмарок» та ін.). Протягом свого життя Юрій Шерегій здійснив понад 255 постановок, серед яких майже 200 музичних вистав. Написав фундаментальну монографію «Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року» (1993 рік).

34. ШПОНТАК ІВАН (12.08.1919 – 04.04.1989) – громадсько-політичний і військовий діяч. Народився в селі Вовкове Ужгородського округу (Ужгородський район Закарпатської області) в багатолітній селянській сім'ї. Після закінчення народної школи в рідному селі навчався в сільськогосподарській школі в місті Михайловці (Словаччина) та Ужгородській учительській семінарії. Член товариств «Пласт», «Просвіта», «Учительська громада». Наприкінці 30-х років учителював у селі Колочава-Лазі на Мараморощині (Міжгірський район). Член ОУН (травень

1938 року), поручник Карпатської Січі (1938 – 1939 роки). Після окупації Закарпаття угорськими військами емігрував до Словаччини, а потім до Німеччини. Заарештований гестапо (1941 рік) за антинімецьку агітацію, але втік з Берлінської в'язниці. Закінчивши військову підготовку на курсах ОУН в Берліні, за наказом Проводу Українських Націоналістів направлений комендантом української поліції в місті Сянок. Після проголошення Акту 30 червня 1941 року про відновлення української державності заарештований гестапо і приговорений до смертної кари. При допомозі ОУН був звільнений. У 1942 році вступив до УПА і брав участь в акціях проти радянських і польських партизанів. Організував курінь УПА (квітень 1944 року), який діяв на території від м.Угнів (Львівська область) по річку Сян. У березні 1945 року призначений командиром тактичного відтинку УПА «Бастіон», одночасно виконуючи функції шефа VI Воєнної Округи УПА «Сян». Діяв під псевдонімом «Залізник», «Сум», «Остап», «Дубровник», «25» (1944 – 1947 роки). Підрозділи УПА, очолювані Іваном Шпонтаком, діяли на території Польщі, ведучи кровопролитні бої проти радянських і польських військ (генерал К.Сверчевський), перешкоджаючи проведенню операції «Вісла». 7 серпня 1947 року йому вдалось успішно перейти польський кордон, щоб добратися через Словаччину на Захід. Влітку 1959 року заарештований чехословацькою поліцією і переданий польським органам безпеки. Польським судом в Перемишлі засуджений до смертної кари через повішення, яка була замінена довічним ув'язненням (8 березня 1961 року). Згодом йому замінили вирок на 25 років ув'язнення (26 листопада 1970 року). Відсидівши 23 роки і 4 місяці в польській в'язниці, Іван Шпонтак 4 листопада 1981 року був звільнений, а на початку 1982 року повернувся до рідних у селі Великі Капушани. Помер у лікарні в місті Кошице. Там і похований.

35. ШТЕФАН АВГУСТИН (11.01.1893 – 1986) – громадсько-політичний і культурно-освітній діяч Закарпаття. Народився в селі Порошково комітату Унг (Перечинський район Закарпатської області) в сім'ї греко-католицького священика. Його батько

спричинився до заснування першого в Закарпатті осередку львівської «Просвіти» (1896 рік). Після закінчення Берегівської гімназії (1910 рік) та Ужгородської духовної семінарії (1914 рік) навчався на філософському факультеті Будапештського університету. Закінчивши його (1917 рік), працював професором учительської семінарії в Ужгороді (1918 – 1919 роки), Ужгородської гімназії (1920 – 1922 роки), директором Державної торговельної академії в Ужгороді, а згодом у Мукачеві та Сваляві (1922 – 1938 роки). Після розпаду Австро-Угорської монархії (1918 рік) очолював делегацію від Закарпаття під час переговорів у Відні з головою Української парламентської репрезентації Євгеном Петрушевичем, один із організаторів і активних учасників Всекарпатського конгресу 21 січня 1919 року, на якому було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною. Член аграрної партії (1929 – 1938 роки), а під час виборів 1935 року член української групи в аграрній партії. Один з основоположників, засновників і редакторів газети «Русин» (1920 – 1921 роки), «Учительського голосу» (1929 – 1938 роки), «Українського слова» (1932 – 1938 роки). Постійний екзаменатор Крайової іспитової комісії для учителів горожанських шкіл (1920 – 1938 роки), член «Просвіти» (1920 – 1939 роки) і член Головної управи Педагогічного товариства (1926 – 1939 роки). У співавторстві видав «Граматiku української мови» (1931 рік). У період існування Карпатської України Августин Штефан був членом виконавчого комітету Українського національного об'єднання (січень 1939 року), делегованим від Української національної ради до «Чесько-українського товариства» в Празі (січень-лютий 1939 року), послом (12 лютого 1939 року) і головою Сойму Карпатської України (15 березня 1939 року), міністром культів, шкільництва і народної освіти Карпатської України (1938 – 1939 роки). Після окупації Закарпаття військами Угорщини емігрував через Румунію, Югославію до Братислави, а згодом до Праги. Брав участь у переговорах екзильного уряду Карпатської України з Проводом українських націоналістів, очолюваним Андрієм Мельником в Італії. Згідно із «Залучником до акту, списаного дня 21 липня 1939 року в Венеції», Августин Штефан увійшов до емігрантського уряду Августина Волошина. На еміграції працював директором комерційної академії в Братиславі

(1939 – 1940 роки), української гімназії в Празі (1940 – 1945 роки), а згодом перенесеної до Аугсбургу (1945 – 1949 роки). Емігрувавши до США, викладав українську мову в Українському католицькому інституті для дівчат у Стамфорді (штат Конектікут) (1949 – 1969 роки), співпрацюючи з часописами «Карпатська зірка» (Нью-Йорк), «Карпатський голос» (Філадельфія), «Вільне слово» (Торонто) та ін. Августин Штефан – автор численних публікацій з історії Закарпаття міжвоєнного періоду: «Карпатський березень» (1950 рік), «Хуст. 1919 – 1939» (1959 рік), «Українське військо в Закарпатті» (1959 рік), «Кольори герба і прапора Закарпаття» (1970 рік), «Президент Монсиньйор Августин Волошин» (1970 рік), «Біографія о.Августина Волошина» (1971 рік), «Василь Гренджа-Донський» (1975 рік), «Хресна дорога бл. п. єпископа Нярадія» (1977 рік), «Августин Волошин президент Карпатської України» (1977 рік), «За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України» (Т.1. – 1973 рік; Т.2. – 1981 рік).

НАЙВАЖЛИВІШІ ДАТИ В КАРПАТО-УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ

29 – 30 вересня 1938 року – конференція голів урядів Великобританії, Франції, Німеччини й Італії у Мюнхені, яка поклала початок розчленуванню Чехословаччини. Відома як «Мюнхенська змова» через те, що на ній приймалися рішення про долю Чехословаччини без участі її політичних лідерів.

4 жовтня 1938 року – президентом Чехословацької Республіки утворено посаду міністра у справах Підкарпатської Русі. Ним призначено Івана Парканія.

8 жовтня 1938 року – схвалено склад першого автономного уряду Підкарпатської Русі на чолі з прем'єром Андрієм Бродієм.

9 жовтня 1938 року – відставка губернатора Костянтина Грабаря й призначення на цю посаду Івана Парканія.

9 – 13 жовтня 1938 року – у місті Комарно працювала чехословацько-угорська конференція, на якій угорська сторона висловила претензії на територію з містами Ужгород, Мукачево, Братислава, Кошице.

11 жовтня 1938 року – владою Чехословаччини затверджено перший уряд (кабінет міністрів) Підкарпатської Русі.

15 жовтня 1938 року – перше засідання автономного уряду Андрія Бродія.

18 жовтня 1938 року – друге засідання автономного уряду Андрія Бродія.

22 жовтня 1938 року – третє і останнє засідання автономного уряду Андрія Бродія.

26 жовтня 1938 року – арешт прем'єра Андрія Бродія за «державну зраду» і призначення на його посаду Августина Волошина.

2 листопада 1938 року – Віденський арбітраж, за яким лідери Італії та Німеччини передали Угорщині значну територію історичного Закарпаття і Словаччини.

3 листопада 1938 року – початок евакуації та перенесення столиці краю з Ужгорода до Хуста.

9 листопада 1938 року – установчі збори Організації народної оборони Карпатська Січ в Хусті (Головний командант Дмитро Климпуш).

10 листопада 1938 року – офіційна передача найбільших міст Закарпаття (Ужгород і Мукачево) Угорщині.

15 листопада 1938 року – о. Діонізій Няраді призначений єпископом Карпатської України.

22 листопада 1938 року – ухвала конституційного закону Чехословаччини, на основі якого узаконено крайову автономію з правом мати свій уряд і сойм (крайовий парламент).

25 листопада 1938 року – рішення уряду Карпатської України про запровадження української мови державною на території краю.

26 листопада 1938 року – відкриття театру «Нова сцена» у Хусті.

28 листопада 1938 року – заява про лояльність православної церкви до Карпатської України на зустрічі прем'єра Августина Волошина і єпископа В. Раїча.

4 грудня 1938 року – Перший з'їзд Карпатської Січі в Хусті, на якому було затверджено ідейно-організаційні основи організації.

30 грудня 1938 року – рішення крайового уряду про офіційне вживання назви Карпатська Україна.

1 січня 1939 року – реорганізація місцевих органів влади.

12 січня 1939 року – офіційне розпорядження Августина Волошина про проведення 12 лютого виборів до сойму Карпатської України.

13 – 14 січня 1939 року – створення провладної політичної партії Українське національне об'єднання.

22 січня 1939 року – проведення багатотисячної демонстрації до Дня соборності України у Хусті.

24 січня 1939 року – сформовано центральний провід партії Українське національне об'єднання на чолі з Федором Реваєм.

27 січня 1939 року – затверджено партійний список Українського національного об'єднання у складі 32 кандидатів у послы (депутати) Сойму Карпатської України.

12 лютого 1939 року – вибори до Сойму Карпатської України.

19 лютого 1939 року – Другий з'їзд Карпатської Січі в Хусті.

2 березня 1939 року – випущено поштову марку «Карпатська Україна».

13 – 14 березня 1939 року – збройне протистояння карпатських січовиків з чехословацькими військами у Хусті.

14 березня 1939 року – Августин Волошин проголошує по радіо незалежність Карпатської України.

14 березня 1939 року – рішення Августина Волошина про оголошення Карпатської Січі армією Карпатської України.

15 березня 1939 року – проведення шести засідань Сойму Карпатської України в Хусті. Прийняття законів про незалежність Карпатської України, її символи. Обрання Августина Волошина президентом Карпатської України.

16 березня 1939 року – оголошено загальну мобілізацію в Карпатській Україні.

18 березня 1939 року – завершення бойових дій в Карпатській Україні.

ЗНАЧЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Становлення незалежної України 24 серпня 1991 року стало наслідком багатовікових національно-визвольних змагань багатьох поколінь українців. Особливо складним для українського державотворення виявилось ХХ століття. Національне відродження на рубежі ХІХ – ХХ століть політично озброїло насамперед широкі верстви інтелігенції, котра формувала особливу політичну еліту, що проходила свій вишкіл в гострих дискусіях та практичній боротьбі з опонентами.

Навіть незважаючи на утворення Української Народної Республіки й Західно-Української Народної Республіки, їх подальше воз'єднання (Акт злуки від 22 січня 1919 року), національно-визвольна боротьба не завершилася успіхом. Більше того, українські землі виявилися поділеними між декількома державами. Державність встановилася на більшості української території у формі радянської республіки, щоправда говорити про її самостійницький і незалежницький характер не можна. Тому наступним етапом, який став прямим проявом встановлення незалежної української державності на її території, є Карпатська Україна.

Автономна Підкарпатська Русь, а згодом самостійна Карпатська Україна, існувала протягом надзвичайно короткого відрізка часу: з жовтня 1938 року до другої половини березня 1939 року. Незважаючи на це, в краї відбувався такий бурхливий розвиток політичних подій, що до Карпатської України була прикута увага всієї світової громадськості. Цей факт надав можливості говорити про державотворче призначення українців Закарпаття у 1939 році. Недарма сучасні політологи й історики ввели Карпатську Україну в періодизацію українського державотворення. Іншими словами, сьогодні Карпатська Україна розглядається не інакше як один із етапів державного будівництва незалежної України. У цьому полягає найважливіше значення історичних подій.

Короткочасне існування Карпатської України співпало з різким загостренням міжнародної обстановки в Центральній Європі і виникненням гострої політичної кризи в Чехословацькій Республіці, складовою частиною якої було Закарпаття впродовж

міжвоєнного періоду. Мюнхенська конференція 29 – 30 вересня і Віденський арбітраж 2 листопада 1938 року свідчили не тільки про початок державного розпаду Чехословаччини, однак суттєво погіршили становище Закарпаття, на яке постійно висувала територіальні претензії Угорщина, всебічно підтримувана Польщею. Швидкому розпаду Чехословаччини сприяли не тільки анексіоністська політика щодо неї Німеччини, але й угодовська позиція Великобританії і Франції, які, фактично, сприяли агресору. Румунія і Югославія, котрі лояльно відносилися до Чехословацької Республіки і Закарпаття, не могли суттєво вплинути на хід політичних подій у Європі. Пропозиції Радянського Союзу захистити Чехословаччину не були нею прийняті.

Такий стан справ був на руку Угорщині, яка відкрито готувалася до захоплення всієї території Закарпаття. Хоча Німеччина задовольнила вимоги Будапешту тільки в березні 1939 року, однак угорські та польські терористи здійснювали постійні терористичні акції на території краю, дестабілізуючи цим внутрішньополітичне становище. Одержавши згоду Німеччини на окупацію Карпатської України, угорські війська перейшли кордон. Не зустрічаючи будь-якого опору з боку чехословацьких військ, вони впродовж 14 – 18 березня 1939 року окупували всю територію краю. Справжній бій їм дали тільки карпатські січовики, хоча зупинити просування ворога й не могли.

Карпатська Україна постійно відчувала моральну і матеріальну підтримку світової громадськості. Особливо значною була допомога українців, які проживали в різних країнах світу. Уряду Августина Волошина вдалося встановити стосунки з багатьма організаціями української діаспори, які організували збір коштів, продуктів харчування та іншу матеріальну допомогу населенню Закарпаття. Не залишилися осторонь українці, які проживали в країнах Європи, Азії та Далекого Сходу. Уважно слідували за розгортанням подій у Карпатській Україні українці Східної Галичини.

Уряд Карпатської України звертав значну увагу на розвиток освіти і культури краю. Незважаючи на складні міжнародні відносини та економічні труднощі, відновлювалися старі й відкривалися нові навчальні заклади. Велику просвітницьку

роботу серед населення проводили «Просвіта», «Говерля» та ряд інших організацій культурницького типу. Розвивалися наука, література, мистецтво, видавнича справа. Однак, у порівнянні з міжвоєнним періодом, культурний розвиток пішов на спад. Уряд змушений був віддавати пріоритет розвитку народного господарства, відсуваючи культурні проблеми на задній план. Окупація Карпатської України Угорщиною звела нанівець всі досягнення закарпатців у культурно-освітньому плані.

Уряд Августина Волошина приділяв значну увагу задоволенню громадянських прав національних меншин краю. Численні документи свідчать, що він толерантно відносився до німецької, румунської, єврейської та інших національних меншин Карпатської України. Їх представники, в основному, проголосували на виборах за про урядову партію Українське національне об'єднання. Переважна більшість населення Карпатської України була греко-католицького віросповідання. Обов'язки апостольського адміністратора Карпатської України Ватикан поклав на єпископа Діонізія Няраді, який відзначався своєю чіткою українською орієнтацією. Встановилися тісні відносини між Мукачівською єпархією, розділеною на той час, і Галицькою Митрополією в особі Андрея Шептицького. Галицький Митрополит привітав виникнення Карпато-української держави. Уряд Карпатської України докладав усіх зусиль для того, щоб не виникали конфлікти між вірниками греко-католицької та православної конфесій, представники якої належали до Сербської Православної Митрополії. Православна церква лояльно відносилася до уряду Августина Волошина та політики, яку проводив його кабінет.

Внутрішньополітичний розвиток Карпатської України наприкінці 30-х років минулого століття був надзвичайно суперечливим. Найбільшим успіхом політичних сил краю було здобуття автономії у складі Чехословацької Республіки. Прогресивне значення мало прийняття чехословацьким парламентом Конституційного Закону від 22 листопада 1938 року, згідно з яким змінився державно-правовий статус Закарпаття. Чехословаччина перетворилася у федеративну державу чехів, словаків і закарпатських українців. Упродовж свого перебування при владі кабінет міністрів Августина

Волошина намагався зберегти автономні права, покладаючи при цьому великі надії на протекторат з боку Німеччини. Враховуючи той факт, що наприкінці 30-х років ХХ століття Чехословаччина знаходилася напередодні розпаду, а жодна сильна країна світу, крім Німеччини, не гарантувала Карпатській Україні безпеку її кордонів, таку політику уряду Августина Волошина слід вважати виправданою. Переконавшись, що Німеччина зрадила інтереси краю, Августин Волошин звернувся з аналогічним проханням до румунського уряду. Отже, для карпатського прем'єр-міністра, а потім президента, головним завданням було збереження автономних прав країни під будь-яким протекторатом. Це є свідченням того, що Августин Волошин був політиком-реалістом і добре розумів, що існування Карпатської України як незалежної держави у тих умовах є справою нереальною.

Молода незалежна держава так і не розпочавши свою нормальну діяльність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом з своїми братами з Великої України. Це була довготривала боротьба. Незважаючи на демократизм, притаманний чехословацькій політичній системі, празький уряд постійно зволікав з виконанням обіцянок, взятих на себе на Паризькій мирній конференції 1919 року, мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не «дозріли» до самостійного життя. Але перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 року. Це була перемога всіх політичних сил краю, зокрема і особисто Августина Волошина. Це підтверджується і «Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу», прийнятим 10 лютого 1939 року: «Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва». Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі уряду Карпатської України від 24 жовтня 1938 року «Карпатська Україна, – говорить в ньому, – складова частина території українського народу. Тому її

населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства».

Проголошення незалежності 14 березня 1939 року пояснювалося прагненням українського населення краю до свободи. Однак, важливе значення у поспішності цього акту мав розпад Чехословаччини і проголошення самостійності Словаччиною. Незважаючи на деяку поспішність, ця історична подія в житті не тільки закарпатських українців, але й усього українського народу мала велике історичне значення. Це була друга, після 21 січня 1919 року, спроба заявити перед цілим світом, що українська нація живе і готова до державного життя, заявити про політичність нації. І хоча цей акт проголошення незалежності, ратифікований 15 березня 1939 року на Соймі Карпатської України, був більше символічним кроком, а ніж реальною політикою, він відіграв велику роль у формуванні самосвідомості всієї української нації. Саме в період існування Карпатської України завершився своєрідний перехід у свідомості від підкарпатських русинів до закарпатських українців.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

№ 213/2008

Про відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України

З нагоди відзначення 70-річчя подій 1938 – 1939 років, пов'язаних із проголошенням та збройним захистом Карпатської України, урахувуючи значення цих подій у багатомісячній історії українського державотворення та на підтримку ініціативи громадськості постановляю:

1. Кабінету Міністрів України:

1) утворити у місячний строк Організаційний комітет з підготовки та проведення заходів з відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України, включивши до його складу представників центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, учених;

2) розробити у тримісячний строк за участю Національної академії наук України та затвердити план заходів на 2008 – 2009 роки з відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України, передбачивши, зокрема:

- організацію заходів з відзначення 70-річчя проведення у 1939 році у місті Хуст сойму Карпатської України та проголошення Карпатської України;

- організацію та проведення заходів до 70-ї річниці бою на Красному полі поблизу міста Хуст;

- проведення представницьких міжнародних наукових форумів, присвячених геополітичним проблемам Центральної Європи напередодні Другої світової війни у контексті воєнно-політичних змагань за проголошення Карпатської України;

- активізацію наукових досліджень про національно-визвольний рух, підготовку та публікацію тематичних збірок документів, збірників наукових праць та монографій, у тому числі з використанням у встановленому порядку документів архівів Служби безпеки України;

- активізацію співпраці українських учених із ученими Чеської Республіки, Угорської Республіки та Словацької Республіки з вивчення та об'єктивного висвітлення подій часів Карпатської України;

- проведення у навчальних закладах, військових частинах та закладах культури тематичних заходів, документальних виставок з висвітлення подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України, а також державотворчої та політичної діяльності Героя України, президента Карпатської України Августина Волошина та його соратників;

- присвоєння окремим навчальним закладам, закладам культури імен Августина Волошина та його соратників, а також вжиття заходів щодо відповідного найменування чи перейменування в установленому порядку проспектів, площ, вулиць та парків у населених пунктах України;

- встановлення пам'ятних знаків та меморіальних дошок у місцях, пов'язаних із життям і діяльністю Августина Волошина та його соратників, а також у місцях, де загинули під час боїв захисники Карпатської України;

- створення документального фільму, присвяченого 70-річчю подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України;

- випуск в обіг ювілейних монет та поштової марки і конверта, присвячених 70-річчю проголошення Карпатської України, здійснення спец-погашення поштової марки;

3) вирішити в установленому порядку питання щодо фінансування заходів з відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України.

2. Міністерству закордонних справ України:

1) забезпечити проведення закордонними дипломатичними установами України заходів з відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України;

2) опрацювати питання про можливість увічнення пам'яті Августина Волошина в державах, де він проживав та працював, та внести в установленому порядку на розгляд Кабінету Міністрів України відповідні пропозиції.

3. Закарпатській обласній державній адміністрації:

1) вжити невідкладних заходів щодо подальшого облаштування Меморіального парку «Красне поле» поблизу міста Хуст;

2) вирішити в установленому порядку питання щодо створення меморіального музею на батьківщині Августина Волошина в селі Келечин Міжгірського району Закарпатської області.

4. Державному комітету телебачення та радіомовлення України забезпечити широке висвітлення у засобах масової інформації заходів щодо відзначення 70-річчя подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України, організувати цикли теле- і радіопередач, присвячених життю та діяльності Августина Волошина та його соратників.

Президент України

Віктор ЮЩЕНКО

12 березня 2008 року

ДОДАТКИ

ВОЛОШИН АВГУСТИН

**КОРОТКА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ
ДЛЯ УЧИТЕЛЬСЬКИХ СЕМІНАРІЙ
(Уривок подається мовою оригіналу)**

Друге справлене видання 1931 року

ВСТУП ДО І-ГО ВИДАННЯ

Історія педагогіки подає нам то, як поодинокі народи виховували свою молодіж в минувих часах і що робили їх славніші вихователі для улiпшення виховання.

В ній, як в зеркалі, відбивається поступ культурного життя людського рода, представляєся розвій ідей славніших і більше заслужених вихователів молодежи, котрі вони передумали і написали для добра і сучасних і слiдуючих поколінь.

Ітак історія педагогіки вияснює нам нинішній розвій науки виховання.

Як поодинокий чоловік переходить вік дитинства, юнацтва і пр., так і людський рід піднісся поступенно до висоти нинішньої культури.

Історію цього розвою можемо поділити на доби, відповідно до пануючих ідей.

Наша історія поділена на такі доби:

1. Час передхристиянський.
2. Християнське виховання до реформації.
3. Часи від реформації до Песталоцці.
4. Новіша доба.
5. Перегляд історії шкільництва Підкарп.Руси.

I.

ПЕРЕДХРИСТІЯНСЬКИЙ ЧАС

§ 1. Виховання у примітивних народів

Виховання руководиться і руководилося завжди віроісповідною культурою народу. У тих народів, де поняття Бога відносилось лиш до природних сил, там виховання не могло мати вищих, духовних цілей. Однак відповідно степеня їх освіти находимо у них якусь систему виховання. Із давніх примітивних народів були культурніші: Китайці, Перси, Інди і Єгиптяне.

Китайці були найдавнішим освіченим народом сходу, їм приписується винайдення письма, паперу, книгопечатання, особливо скоро розвили у себе хліборобство. Віра їх (Конфуцій) стремить до осягнення земного добробуту. Строго придержуються прадідних звичаїв. Виховання у них мало характер родинний. Наука була у них приватним ділом. Учителя наймали і платили родичі. Учитель тримав строгу дисципліну. Тому, що їх письмо складався із многих (около 50 000) знаків, учаться ученики дуже тяжко письму — читанню. Премного було у них іспитів.

Перси умоляли сонце, місяць, звізди, огонь і воду; мали двох головних богів: доброго-Ормузда і злого-Аримана. Виховання Персів було національне, під доглядом держави. Цілею виховання було: розвинути військову відвагу, пошанування родичів і вдячність.

Інди мали чотири касты: браміні (священники), вояки, хлібороби і судри (безправні і жінки). Одна каста строго відділена від другої. Віра їх (віра Брагми) учить, що той, хто в грісі умре, із пекла переселюється в тіло скота або раба. І так мучиться, поки не очиститься. Учителями поодиноких каст були браміні. Жінцини не діставали ніякої науки. Народна школа була майже в кождім селі. Предметами науки були: письмо, читання й числення. Старші ученики учили молодших. Учителя поважали ліпше як батька. Науку їх віри переробив Будга, котрий учив про рівність людей і любов.

Єгиптяне давно перед приходом Спасителя (700) вели культурне життя. Розвинуто було у них хліборобство. Вони вірили, що по воскресінню душа вернеся в своє тіло. Тому мурували

величаві гроби, і тіла мертвих охороняли бальзамами від гниття: сим розвили хімію. Науку діставали і розвивали лиш дві касти: священники і вояки. Письмо їх складалося із черт, званих ієрогліфами. Доля жінок у них не була така низька, як у інших примітивних народів. Виховання їх мало характер родинний. Під впливом єгипетської культури виросла і грецька.

§ 2. Греки

Греки спершу умоляли природу, но пізніше, замість сил природи, представляли собі своїх богів у виді людей. Сі були ідеалами їх життєвих стремлінь. Греки розвили математику, філософію і мистецтво.

Виховання греків спершу було зовсім практичне, но пізніше спізнали вагу виховання для держави. Л і к у р г в Спарті, а Солон в Атенах обезпечили законами напрям і дух виховання.

Виховання С п а р т и змряло до того, щоби спартяне могли панувати над іншими народами, як лакедаймонами і гелотами, тому головною цілею виховання уважали: розвити тілесні сили і військові спосібности чоловіка. Слабу дитину викидали на гору Тайгет, щоби там пропала. До семого року життя виховувала хлопця мама, потому віддавали его в інститут, де призвичаювали его терпіти голод, студінь, теплоту, слабости і труд, повиноватися, уміренно і просто жити і старших поважати. Місце, де учили дітей танцювати, співати і воювати, звалося г і м н а з і о н. Читати і писати училися діти лиш приватно. Гімнастику і танець уважали у них такими важними, що і дівчата мусі-ли вправлятися.

В Атенах вихованне стремілося до розвитку моральної благородности, розума і естетичного смаку. І так коли в Спарті розвивали тільки тілесні сили, в Атенах звертали увагу і на душевні спосібности; в Спарті було виховання аристократичне, в Атенах демократичне. В нижчих школах учили читати, писати й рахувати.

Читанкою були твори Гомера. При науці арифметики уживали так званий абакіон. Убогі діти після дво- або трирічної науки училися хліборобству, торгівлі або ремеслу: багатші переходили у вищі школи: до гімназіона.

Із грецьких педагогів знатніші: Гомер, Піфагор, Сократ, Платон і Арістотель.

Гомер жив межі р. 1000 а 900 перед Христом. Він зробив дуже глибокий вплив на ціле образования Греків. Написав дві великі поеми: Іліаду і Одиссею. Перша описує боротьбу о Трою, друга — пригоди Одиссея. Гомер подає нам у своїх поемах вірний образ обичаїв свого часу, показує ідеали грецьких героїв (Ахіл, Гектор, Одиссей). Своїми поемами впливав Гомер на дух родинного і народного життя. Напоминав молодіж, щоби старих людей поважала.

П і ф а г о р уродився около 580 р. перед Хр. на йонськiм острові Самосі і жив 99 років. Він був ростом високий і знаменитим бесідником. Оснував ш к о л у, до котрої не приймав кожного, но лиш того, в котрiм не найшов користолюбности і суєти. Єго ученики вправлялися в мовчливости.

По часі проби познайомив учеників із своєю наукою. Піфагор учив, що один має бути Бог, причина первісного існування. Людська душа є божої натури. Чоловік потребує релігійного виховання, щоби міг освободитися від ярма тілесних жадоб і зробитися подібним до Бога, з котрим має колись злучитися.

Властивими вихователями — по думці Піфагора — суть родичі.

Не виключив із виховання і жеищин, котрі облагороднюють домашнє і публічне життя.

Високо цiнив образуючу силу музики і математики.

Єго ученики жили спільно, по строгим правилам.

Сократ уродився 469 перед Хр. Єго отець Софроніск був різбарем, і сам Сократ спочатку займався різбарством. Внішної краси тіла Сократ не мав, но тим краще виобразував себе духовно. Учив, що світ сотворив і удержує всемогучий Бог, котрому люди мають віддавати честь, особливо своєю чеснотою. Душа чоловіка є безсмертна, Добра сеї землі не можуть зробити чоловіка щасливим; до щастя доходить чоловік тільки через запанованнє над самим собою.

Сократ научав і н д у к т и в н о, т. є. від подробиць доводив ученика до загального. Се робив при помочи питань. (Сократична форма навчання).

Остро виступав проти так званих софістів, котрі то учили, що нема жодної об'єктивної правди і тому за гроші заступали й неправду.

Сократ учив безкорисно, ходив в дуже простій одежі, жив умірковано й скромно.

Вороги заскаржили его, що не визнає богів і зводить молодіж. Сократ не відкликав своєї науки і тому в р. 399 перед Хр. засудили его на кару смерти через випиття отруї.

Платон (429—348) уродився в Атенах. Був учеником Сократа, потому Евкліда (в Мегарі). Много подорожував, звидів Єгипет, Італію і Сицилію. Учив в Атенах, в своїм огороді, засадженім тінистими деревами. Се місце звалося академією, а учеників, що туди ходили учитися, звали академіками.

Платон учив, що людське тіло призначено для душі за кару, і тільки побідою над злими наклонностями тіла станесе душа знов щасливою. Був великим теоретиком. Написав книги про "Державу" і про "Закони". На державу дивився, як на средство, при помочи котрого можна осягнути ціль виховання, т. є. передавати молодшим верствам досягнути культуру. В письмі про права описує взірцеву державу республіканську з трьома головними станами: управителями, оборонцями і людом.

У Платона маємо найдавнішу дефініцію виховання.

Арістотель (385—322), ученик Платона, був найславнішим філософом старинних греків. Уродився в Стагирі (півостр. Халкидике). Отець его Никомах був придворним лікарем македонського короля Амінтаса II. Учився в Атенах у Платона. Потому був вихователем Александра Великого), сина македонського короля Филипа. Потому поселився до Атен і там учив 15 літ в тінистих алеях, в так зв. Л і ц є ю, прохожуючися; зато і звалися его ученики періпатетиками (прохожуючимися).

Арістотель уважав виховання молодежи першою справою держави. Его педагогіка була рішучо державною.

Арістотель толкує троякий рід державного ладу: монархію, аристократію і демократію. Монархічний лад узнав за найліпший, а демократичний за найгірший.

Виховання ділить на моральне і інтелектуальне.

Вимагав навчання природних наук. Дав основи л о г і ц і, т. є. науці про думання і вивів, що наші ідеї витворюються із досліду.

Граматичні правила виводив із тексту.

Високо цінив музику і рисования.

Головна задача чоловіка, по єго думці, статися подібним Богови.

§ 3. Римляне

Римляне спершу умоляли так же природні сили, но потім представляли своїх богів у виді ідеалів, т. є. кожний бог заступав якусь ідею. Коли заняли Грецію, перебрали й міфологію греків.

Основателем державного і виховного устрою римлян вважається Нума Помпій, що жив 700 літ перед Христом.

Виховання римлян мало характер родинний; ціль виховання була практична і патріотична: здобути чим більше багатства для народу і держави.

Жінку поважали, особливо віддавали честь матерям, (matrona), котрі управляли домом. Дівчата діставали таку освіту, як хлопці.

Після заняття Греції, у римлян розширився дух грецький і цілком перемінив їх виховання. Перед тим виховання було практичним і стреміло до розвивання характеру, гелленізовані римляне ожидали все тільки від науки. Тепер уже мали школи, но сі були приватні, однако кожна дитина діставала шкільну науку.

Предметами науки були: письмо, читання, рахунки, геометрія, географія, рисунки і музика. Гімнастику учили тільки для розвивання тілесних сил.

Дитину по 7 році давали у початкову школу. Читати учив "Ludi magister" по методу сілабізовання; до науки письма уживали воскову таблицю і так званий "stylus". До науки рахунків уживали "абакус". Мали й мапи.

В нижчій середній школі учив "literator" або "gramaticus" граматичі і літературі.

В риторській школі виучувалися бесідники.

Предметами вищих шкіл були: грецька мова, римське право, філософія, історія й риторика. Пізніше стали розвивати й латинську мову.

Коли римляни досягли світову владу, їх добрі звичаї стали упадати, римляни передалися всяким гріхам, і так розпалася і їх державна сила.

Славнішими педагогічними письменниками римлян були:

К а т о (235—149 перед Хр.) був першим педагогічним письменником римлян. Вимагав, щоби в родині панувала строга дисципліна. По його думці, головним середником виховання має бути: праця.

Ц і ц е р о н (106—43 перед Хр.) був добрим бесідником. Подорожував в Греції і Малій Азії. В Римі став конзулом. Учив, що ціль виховання є удосконалення спосібностей чоловіка. Виховання має бути релігійне.

Вимагав, щоби учитель не карав сердито учеників і щоби уважав на забави і оточення дітей.

М. Фабій Квінтіліан (урод. 42. р., умер около 118 по Хр.) був якийсь час адвокатом, потім став першим державним учителем в Римі. Написав книгу "Institutiones Oratoriae". (Наука краснорічності). До науки читання уживав кістяні букви. Перші вправи в стилі сполучив із казками Езопа. Не дозволив тілесно карати дітей. Від учителя вимагав батьківського серця.

Сенека (урод. 4. р. по Хр.), учитель Нерона, котрий потому його засудив на смерть. Сенека учив, що Бог є розумом і душею світа, що першим середником виховання є добрий п р и м і р і що треба уважати на то, який темперамент має дитина.

§ 4. Ізраїльтяне

Життя і виховання старозавітних ізраїльтян описано в книгах св. Письма старого завіта.

Ізраїльтяне, як Богом вибраний нарід, вірували в єдиного Бога, як найдосконаліше духовне єство. Закони їх уложив Мойсей по натхненню Божому. По науці їх віри ціль чоловіка: очиститися від гріха і злучитися на віки з Богом.

Головним принципом їх виховання є: "Початок премудрости — страх Господень".

В родині отець представляє владу Божу і йому мають безумовно повинуватися всі члени родини. Отець був головою, судією, священиком і учителем родини, своїх дітей мав научати Божому закону і історії свого народу. Крім того, учив отець сина

ремеслу, або торгівлі, або хліборобству; доньку учила мати варити, шити і под. При науці особливо усилювалися розвивати п а м' я т ь. З письмом познайомилися в Єгипті, де велика часть ізраїльтян передалася ідолопоклонству, від котрого в пустині було треба їх відзвичаїти і привести знов до віри в єдиного Бога.

Культура ізраїльтян процвітала особливо за часів царя Давида і Соломона. Давид музикою і співом старався піднести красу обряду. Спів і музику розвивали левіти.

Двір Соломона був повний мудрецьми. Він зібрав і приповідки та й пословиці народа. В сих "Премудростях Соломонових" указуєся образ думання ізраїльтян.

Пізніше явилися пророки, котрі сміло виступали против гнета і безбожности царів. Вони не учили дітей, но своєю наукою впливали на весь нарід. Особливо за часів вавилонської неволі вони зберегли віру в єдиного Бога.

Школи у них були вже в V віці перед Христом; обов'язкову шкільну науку голосив найперше около 80 р. перед Хр. фарисей Шетах Сімеон.

II. ХРИСТИЯНСЬКЕ ВИХОВАННЯ (До реформації)

§ 5. Ісус Христос

Коли "исполнилося время", І. Христос явився на землі, щоби відкупити людський рід. І. Христос просвітив своїм приміром і своєю наукою людський рід і назначив нову ціль і нові середники для виховання.

"Шедше в мір, научіте вся язики", сим наказом говорить то, що християнське виховання відноситься до всіх народів, не позираючи на рід і зріст чоловіка. Однакове право має до християнської культури і римлянин, і чужинець, мужчина і жінка, дитина і дозрілий.

Ісус Христос і своїм живим прикладом представляє нам образ правдивого вихователя. Єго любов до дітей, увага на душевну невинність, умірена строгість до грішних, спосіб науки в притчах і пр. — все то може послужити кожному вихователю як найліпший примір.

I. Христос виховав людей не тільки словом, премудрою наукою, но особливо с в о ї м життям, премудростю, любов'ю, смиренністю, одушевленням і всіми іншими своїми чеснотами.

I. Христос переобразив дух товариського співжиття, бо наука не знає рабства, не знає безправности жінки і дитини, не знає каст, но проповідує рівність і любов. Христова наука облагородила родинне і державне життя і розвила всякого рода мистецтва.

Христова церков була завжди розрадницею науки, культури і добробуту людей.

§ 6. Виховання в перших віках християнства

В перших трьох століттях християнства церков терпіла страшні переслідування, і тому духовне життя і не могло розвиватися явно, но християне були змушені скриватися у віддалених або підземних місцях (печерах).

Однако се переслідування не відстрашало християн від віри, но ще одушевляло їх, як то даказує велике число мучеників.

Роботу апостолів продовжали св. отці і учителі церкви.

Виховання провадили в родиннім домі і в богослужінню.

В родиннім домі отець і мати виховували дітей в дусі побожности, любови, чесноти і чистоти; молитви, пісні і уступи із св. Письма кожного дня разом відчитували.

При богослужінню священники і диякони научали вірних віри, толкували св. Письмо і обряди.

Перші школи були так названі катехитичні школи, котрі приготовляли оглашених до приияття св. хрещення, но разом учили і письму, щоби вірні могли читати із св. Письма; світську науку побирали християне тоді ще в поганських школах.

Першу явну християнську школу оснував Протоген в Едессі около 186 рока, в котрій, кромі науки віри, учили філософію, геометрію, граматику і риторику.

Перший християнський сиротинець одкрито в IV віці в Константинополі.

Із письменників перших віків хриянства в ділі виховання найзнаменитшими є: на сході — Оріген, св. Василій Великий і св. Іван Золотоустий; на заході — св. Ієронім і св. Августин.

О р і г е н (185—254) був учителем александрійської школи. Перед початком шкільної науки старався спізнати характер своїх учеників.

С в. Василій Вел. (329—379), архієпископ Цезареї, написав устав для виховання монахів оснований ним чина. В тім уставі вимагає, щоби ученики приспособилися до послушности, смиренности і тверезости. Поручає і поганські книги, но остерігає, щоби читачі не прийняли поганський дух тих книг.

С в. Іван Золотоустий (374—407), константинопольський єпископ, наминав матерей на їх обов'язки щодо побожного виховання дітей.

С в. Ієронім (331—419) в письмах до Лети (дочки Токсотія) про виховання женщин вимагає, щоби дівчата виховувано в дусі смиренности і бережливости. Для улег-шення науки, письма указував дітям вирізані букові або костяні букви.

Св. Августин (353—430), єпископ гіппонський (Африка), син побожної св. Моніки, написав книгу про "Царство Боже" (*De civitate Dei*), "Признання" (*Valloimasok*),

"*De ordine*" (Про порядок світа), "*De doctrina*" (Про науку Християнську) і першу методичку катихизації, в котрій вимагає, щоби наука віри починалася на історичних біблійних основах.

§ 7. Виховання середних віків християнства

Переселення народів, котре почалося в IV столітті, вплинуло шкідливо на діло виховання. Школи знищено, і тільки духовники служили народній освіті.

Но коли знов настали спокійніші часи, шкільне діло почало знов розвиватися.

На сході розширилася грецька культура, котра поступенно приймала до себе дух християнський. Ся християнсько-грецька культура є знана під іменем візантійської культури, она розвивала особливо музику і різьбярство; при тім основувано бібліотеки і школи. Знатніша була бібліотека при храмі св. Софії, в котрій 12 церковних учителів викладали граматику, риторику, філософію, арифметику і хірургію.

На заході злучив св. Тома з Аквіну поганську філософію з богослов'єм і так постала схоластика, т. є. шкільна філософія. Предмети шкіл розділялися на трівіум і к в а-д р і в і у м; трівіум

був нижчий курс і складався із граматики, діалектики і риторики; квадрівіум, т. є. вищий курс, обіймав науку музики, арифметики, геометрії і астрономії.

Способами науки були: прелекція, диктовання, розмова і заучення. Дисципліна була строга, палиця мала велику [14] роль, і тому в учениках розвився дух суворости. Школи були приходські, монастирські і фундаційні.

В приходських (фарських) школах, крім молитов і церковного співу, учили письмо, читання, рахунки, а декуди і латинську мову. В сі школи ходили по більшій часті діти убогих людей. Ученики були поділені на 3 — 4 класи. Одна класа займалася читанням, друга — письмом, третя — співом, а четверта — латинською мовою або іншим предметом. Релігію і молитви учили у всіх класах. Поки учитель займався одною класою, на другі класи надзирав так званий седатор.

Управителем приходської школи був приходник, котрий або сам учив, або наймав замість себе світського учителя. Освіта учителів була різна. Були межі ними клерики, но були і такі, котрі не мали вищої освіти. Всюди учили письмо, читання і рахунки. Головними предметами були однако: релігія і церковний спів. Учителя глибоко поважали.

В монастирських школах училися спочатку лиш причетники чина, но пізніше сталися сі школи явними — в них розвивали науку і мистецтво. На заході першу монастирську школу оснував св. Венедикт Нурійський VI століття в Монтен-Касині (Італія). Школи сего чина бенедиктинів сталися славними розсадниками культури. Науку зв'язовали з вихованням, суть сліди і методичного поступо-вання в науці.

В XIII столітю Домініканці і Франціскани основали добрі школи.

Першу капітульну школу в VIII століттю основав Хродеганг, єпископ метцський для виховання клериків. По приміру его і другі єпископи відкрили такі школи, до котрих пізніше приймали і світських учеників.

Із християнських царів Карло Вел., цар Франції, цісар римський (760—814) був перший, котрий старався піднести шкільне діло. Він приказав, щоби приходники основали школи. При своїм царським дворі основав придворну школу (scola

palatina), по приміру котрої і в інших більших городах, як Ліоні, Падерборні і под. основано такі вищі школи.

Славніші учителі того віка були:

Рабанус Маврус, жив у VIII ст. Познайомився з Алкуїном, славним учителем школи палатинської Карла Вел., став і сам звісним учителем і управителем школи у Фулді. Ся школа піднеслася під єго ведением високо. Сини князів і царів училися в сих школах. Учили тут латинську, грецьку мову, но притім вже звертали увагу і на материнську мову. Року 847 став Рабанус Маврус архієпископом майнцьким. Много книг написав, mezi сими є педагогічно найславніша: "Про виховання клериків". Єго уважають за першого німецького педаг. письменника.

Герберт, пізніше Сильвестр II, папа римський (умер 1003), учив у Реймсі філософію і арифметику і при науці рахунків уживав числівницю (машину до числення), а до науки геометрії земну кулю.

Адальберт Великий (1193—1274), чернець чина Домініканців, учив у Штрасбурзі, Регенсбурзі, Кельні і Парижі. Як регенсбургський єпископ много працював для розвитку шкільного діла. Славний був знанием фізики і хімії, котрою займався експериментально.

С в. Тома Аквінанський (1226—1274) Домініканець, доктор ангелський (Doctor angelicus), отець богослов'я моральности. Учив у Кельні, Парижі і Неаполі. Єго глибоке знання було зв'язане з чистотою серця і глибокою смиренное. Вимагав, щоби науку вести наглядно.

§ 8. Виховання в лицарських (боярських) дворах

Середній вік характеризує дух побожности як в науці мистецтва, так і в громадянським життю. Із сего духа постав рух завойовання святої землі, т. є. хрестові війни. Тоді настали і лицарські (боярські) касти, котрих звання було: обороняти віру, помагати слабшим, обороняти женщины. Жінки були центром родинного і громадянського життя, вони положили основу і вихованню в лицарських дворах (замках). Виховання дівчат було зовсім в руках матери, но хлопець лиш до 7-го року життя остав при матери; від 7 до 14 року, як і юнак, від 14 до 21 року, виховувався як стрілець в чужім замку. Письму, читанню і релігії

учився від двірського капелана. Головним заняттям юнака було: служити пані замка і таким способом привикати до послуху і ввічливості.

Як стрілець учився: стріляти, плавати, ходити на лови, їздити і пр. Привикали его терпіти голод, студінь і труди.

Коли достиг 21 рік життя, тоді ударом по плечу признавали его лицарем.

Се виховання мало ціль військову, розвивало особливо тілесну силу і відвагу. Виховувано в душі християнства.

§ 9. Про городські школи середнього віку

Виховання лицарів стреміло до розвивання тілесних сил і внішньої оглади, тому з помежи лицарів і не виходили учені або художники, були навіть і такі лицарі, котрі ні читати, ні писати не знали. О много практичніше виховувало своїх дітей городське обивательство, горожанство, котре займалося по більшій часті ремеслом і торгівлею. Города основували собі школи, в котрих учили письму-читанню, рахункам, географії і історії. Наглядачами шкіл були духовники, учителів вибирали путем конкурсів. Вибраний учитель мав право 1 рік учити в городській школі. Сели мав много учеників, міг собі наняти помічника. Платня учителя була 20—40 флорентів річно. Помічний учитель діставав одну малу часть шкільної платні, кромі того, мав доходи із оплат за богослужіння і дарунки родичів учеників.

Дух і уровень школи зависів від особистости і освіти учителя, межи котрими були священики, монахи, но були і недокінчивші курси науки студенти, писарі і ремісники.

Учителі дуже часто перемінялися, і тому школи часто оставалися без учителя.

Ставалося і то, що ученики за добрим учителем, що відійшов, вандрували і на новім его місці були далі его учениками. Така вандрівка учеників сталася звичаєм. Вандруючі ученики під проводом старших заробляли свій хліб співом, но не раз і крадежою. В сих переступках молодші ученики безусловно повинувалися старшим.

Розумієся, що ся вандрівка учеників ширила дух дикости і неморальности.

Там, де городські школи стояли під строгим надзором церкви, там і розвивалися вони, особливо в XIV і XV віці. Городські школи тим відрізнялися від приходських, що підходили ближче до інтересів горожан. В городських школах скоро почали учити рідної мови і практичних наук, як: географії, історії і особливо рахунків.

В ділі шкільництва середнього віку велику заслугу мали так звані "г і о р о н і м і т и", котрих чин оснував Гергард Великий (1340 — 1384) в теперішній Голландії. Причетники сего чина не складали монашого обіту, тільки дочасно оставали в чині і переписували церковні книги. Таким способом училися самі і ширили науку.

Найславніший був mezi ними Тома Кемпійський (1380 — 1472), котрий написав дуже гарний твір "Про наслідування Христа".

§ 10. Університети середнього віку

Стремління до вищих наук витворило університети.

Вже в XI віці основано лікарську школу в італійському городі Палермо; в XII віці відкрили в Б о л о н і (Італія) юридичну (правничу) школу; тоді зложено й паризький університет, в котрім перше місце займала богокоп медіоланський (1538 — 1584). Вже р. 1560 як 22-річний молодий священик став архієпископом. Брав участь і в Тридентському соборі. Оснував "Товариство для християнської науки учеників", для котрого написав устав. Се товариство відкрило много шкіл, і ті школи були повні християнського духа. Від учителя вимагав любови і терпеливості.

4. Братчики християнських шкіл. У Франції Баптист де ла Саль розвив народопроевітну діяльність католицької Церкви. Він уродився р. 1651. Походив із знаменитої родини. В семінарії в Сюлписі учився разом з пізнішим єпископом Фенелоном. В Раймсі познакомився з опатом Роландом, котрий звернув єго увагу на занедбану молодіж. Ла Саль з помочю ревного мирянина Ніла оснував р. 1679 в Раймсі першу "вільну школу для хлопців". Ла Саль жертвував для сеї цілі ціле своє майно. Єго помічники потім злучилися в товариство "братчиків християнських шкіл". Складали вони обіт витривалості і послуху. Року 1688 оснував

школу в Парижі. Світські учителі, задля хліба, ставили єму перешкоди і раз вже інститут его був близький до упадку, однак Ла Саль з геройським трудом спас свою школу.

Коли Ла Саль умер р. 1719, его братство мало 27 монастирів, 274 братчиків, 122 класи з 9855 питомцями. По французькій революції чин терпів багато від переслідування вільнодумців і підупав на 8 домів, но в 1856 році вже мав 828 домів, 7457 братчиків, 4625 шкільних класів і вище 300.000 учеників.

Із сего видно, що братчики виконали в Франції дуже цінну просвітну задачу.

Цілею братства було подати дітям безплатну науку і християнське виховання. Братчики складали обіт убожества, безженности і послуху, з початку тільки на 3 роки. Однак, не мали бути священиками, тільки учителями.

Дух виховання був строго релігійний. Карати тілесно було вільно тільки рідко (вузьким кусником шкіри по долоні).

Учитель най не говорить багато перед учениками, котрих таким способом примушував, щоби самі думали, щоби розвивалася їх самостійність.

5. Виховання дівчат було в руках женських монастирів. Із сих славніші були: чин Уршулянок, котрий оснувала Ангеліка Мерічі 1537 р. Цілею товариства було доглядати хворих, а особливо научати і виховувати убогі дівчата.

Дівчата вищих верстов учили Сестри Англицькі, котрих чин оснувала Марія Варт (1645).

§ 15. Реалізм. Монтень. Бекон. Ратіх

Школа Єзуїтів, так, як і школа протестантів, була односторонна, бо в них головним предметом навчання був класицизм, латинська і грецька мова.

Мало уваги звертали на нижчі класи народа, на властиву народну школу.

Латина стояла на услугі класицизму і теології.

Се викликало реакцію так званих реалістів, котрі виступили проти одностороннього гуманістичного напрямку, проти занедбання природних наук і рідної мови.

В філософії реалізм зачинає від Бекона і тому що педагогіка завжди була і є в найтіснішій зв'язі з філософією, тому і педагогія стає від Бекона реальною.

Реалісти звернули увагу на природу і природні науки, і на природний спосіб навчання. Заслугами реалістів стали розвиватися методи: обсервації, експериментів, досліджування і пр. Від того часу панує в дидактиці правило, що і ученик має собі присвоїти нові відомості таким самим способом, яким люди дійшли до них, т. є. наглядно, пробуючи, думаючи, словом, не дедуктивно, но індуктивно.

І.Бакон з Веруламу (1561-1626) не був сам практичним учителем, однако мав великий вплив на розвиток педагогії.

Уродився в Лондоні р. 1561. Вже як хлопець радо занимався предметами природи і фізикальними пробами. Скінчивши юридичні студії в Кембриджі, вступив на політичну службу. Під Яковом I став бароном і канцлером Англії.

Характер Бекона не був без плям. Своє високе становище уживав для низької продайности. Давався підплачувати. Тому утратив свої уряди і посвятився наукам.

Бекон написав книги "De dignitate et augmentis scientiarum" ("Про достоїнство і здобутки наук"), "Instauratio magna" (Велика дидактика) і "Novum organum scientiarum" (Новий орган наук).

В сих своїх творах звертав увагу на природу і на досвід. Спізнання має виробитися спостереженнями і дослідями. Вимагав, щоби дати самій природі говорити до ученика. Таким способом є він сторонником індукції і генетичного способу навчання. Метод хоче приспособляти до матеріалу.

Із шкіл найвище цинив єзуїтські і по приміру сих і сам допорукував шкільні театральні вистави (драматизація).

2. Початок реалізма у Франції злучений з іменем філософа *Descartes* (Декарт, 1596 — 1650), котрий перший указав на то, що надмірне панування латинщини в науках не є плідною роботою. Проти книжної науки вимагав виучування самої природи. Виступив і проти острої дисципліни школи.

3. Крім сего, із французьких реалістів був славний Михайло Монтень (1533 — 1592), котрий хоч сам не був учителем, но своїм твором "Essais" (Розвідки) подав цінні думки щодо виховання.

Монтень виступив проти деморалізаційного впливу інтелектуалізма. Народ Рима — каже — був відважний і моральний, доки там не розвилися науки. Осудив систему шкіл свого віка за то, що учителі напихають голови учеників відомостями, що ученики тратять свою самостійність. "Не говорім — каже — ухови, но указуймо самі предмети і заставмо говорити саму дитину, а не тільки визвідуймо від неї завдану лекцію".

Не свобідно розпестити дитину, треба єї мускули гартувати.

4. В Німеччині Вольфганг Ратіх (1571 — 1635) був першим апостолом реалізма. Єго властиве ім'я було Р а т к е. Уродився у Білетері (Голштайн). Студії скінчив в Англії і Амстердамі.

Р. 1612 передав в Франкфурті пропам'ятне письмо німецькій державі, в котрім обіцяв подати новий, дуже легкий метод навчання старих мов. Головним єго принципом було: що молодіж має найперше учитися в своїй рідній мові читати і писати, а тільки потому добиратися до науки старих класичних мов.

Р. 1618 стався учителем в Kothenі. Але своєї обіцянки не знав сповнити і тому в 1619 р. князь ув'язнив єго і тільки тоді випустив, коли Ратіх власноручно признав, що більше обіцяв, як умів сповнити.

В слідуючій році прийняли єго в Магдебурзі. Но і тут не удалися єго плани. Помер 1635 р.

Написав книгу "Nova Didactica" (Нова Дидактика), котру видав 1619 р.

Із сеї книги видно, що Ратіх хотів поступати психологічно. Розум має ся будити, пам'ять скріпляти, суд острити, але все має діятися "без примусу і з ходом природи". Все через досвід.

Читати учив Ратіх так, що заставив учителя написати на таблї і виголошувати букву, щоби нараз і форма і назва букви "кріпилася у пам'яті". І ученика заставляв рівночасно виписати і прочитати букву (письмо-читання). Поодинокі букви представляв наглядно, так букву О кругом, букву Х хрестом, букву С півкругом і пр.

Ратіх дуже много очікував від свого методу і радісно голосив, що "Vetustas cessit, ratio vicit" (Старе уступає, розум перемагає).

Ратіх має заслугу, що голосив права рідної мови і сим подав перше головне услів'є для розвитку народного шкільництва:

§ 16. Ян Амос Коменський

Межи реалістами був славний Ян Амос Коменський. Життя его було дуже рухливе, бо жив в часі диких міжусобиць 30-літньої війни.

Уродився в 1592 р. 28 марта в Нивниці (Моравія). Отець его був мельником. Десятьрічним хлопцем утратив родичів, і тому тільки в 16-ім році життя вступив в латинську школу, но потому тим скорше, поступав в науки і то в Гайделібергу і в Амстердамі.

Коли скінчив школи в 1614 р., посвятили его за священника і в Фульнеку вибрали его духовником, де він перебрав і управу тамошньої латинської школи.

Но бурі 30-літньої війни не дозволили ему спокійно працювати на полю народної просвіти. По нещасній битві на Білій Горі (8 нов. 1620) Фульнек спалено, при чім Коменський утратив всі свої книги і рукописи і з прихильниками своїми був змушений оставити свій рідний край.

В 1628 році поселився в польськім городі "Лисса", де переняв управу тамошньої латинської школи і де вибрали его за "seniora" (найстаршого) горожанської громади.

Там посвятився зовсім шкільному ділу і письменству.

Тут в р. 1628 – 1631 написав свою знамениту книгу "Didactica Magna", потім "Матерна школа", а в 1631 "Janua Linguarum reserata" (Отверта брама язиків).

В сих книгах подав Коменський зовсім новий напрям шкільному ділу.

До того часу цілею школи було тільки: учити, і то учити латинську мову. Коменський, крім наукової освіти, вимагав і морального та релігійного виховання.

Ціль наша, по Коменському, знаходиться далеко поза нашим життям. Життя на землі тільки приготує до вічного життя. Релігійність вимагав не зовнішню, но внутрішню, котрою може сполучитися дух чоловіка з божеством.

Для повної гармонії виховання вимагав і розвивання тілесних сил; в науці же не вдоволявся класичними мовами, но вніс в школу і р е а л і я, і сі предмети велів учити не із книжок, но із природи, поглядово. Від елементів починає науку. Котрий

учитель починає учити не від змислів і виображень, про того казав, що "замість насіння сіє вже рослини". Вимагав, щоби ученик нічого не учився напам'ять, чого перше не зрозумів.

Із його природного методу виходило і то його головне домагання, що рідна мова має випередити чужі, що народна школа має по-народному учити.

Коменський в своїй "Дидактиці" ділить школи ось так:

1. Родинна школа (матерська), в котрій виховується дитина до кінця 6 року; тут особливо тілесний організм треба розвивати, но не вільно занедбати і душу: показувати предмети, відповідати на питання дитини і пр.

2. Народна школа має бути обов'язковою школою всіх дітей 6-12-річних. Най ділиться на 6 класів, і мовою навчання повинна бути рідна мова. Предметами науки мають бути: релігія, рідна мова, арифметика, спів, географія і історія, а для дітей ремісників ще наука ремесла.

3. Латинська школа з 6 класами. Предметами науки мають бути: мови: народна, латинська, грецька і старогрецька, крім того, 7 свободних штук і то на нижчій курсі: (тривіум) граматики, діалектика і риторика; на вищій курсі: (quadrivium) арифметика, геометрія, астрономія і музика.

Університет має бути в кожній країні або державі.

Розуміється, що ці ідеї визвали в шкільній ділі велику революцію і еволюцію.

Слава Коменського рознеслася по цілім світі, так що в 1641 році рішенням англійського парламенту покликали його до Англії. Але тут з причини спорів короля з парламентом не міг довго остатися і вже в 1642 р. перейшов до Швеції, а звідси до Стокгольма, потому поселився в Елбінгу (в Прусах), де написав книгу "Novissima linguarum methodus" (Найновіший метод мов).

В 1648 р. вибрали його єпископом в Лиссі, но церков чеськоморавських братств розпалася, і Коменський знов мусів утікати. Тоді (1649) на призив вдови Юрія Раковця, Зузани Лорантфі, переселився з родиною в Шарошпатак (Земплин), де став управителем тамошньої колегії.

Чотири й півроку остався тут і розвив багату діяльність як в організації школи, так і на полю писання учебників.

Тут написав свою найславнішу книгу "Orbissensua l i u m p r i-
c t u s", або "Видний світ в образках".

В 1654 р. 2. VI. розпрощався з мадярами, напоминаючи їх, щоби уважали, любили і шанували свою рідню мову.

Останні роки свого життя прожив в Амстердамі, де ще раз видав свої твори під назвою: "Opera didactica omnia".

Умер 15 листопада (новембра) 1670 року в 80 році життя.

Можемо сказати, що жоден педагог, не виймаючи Песталоцці, не мав таких значних заслуг в ділі виховання і шкільної науки для народної культури, як Коменський.

Він освободив початкову науку від оков вербалізма і направив взори педагогів на природну дорогу виховання і навчання, т. є. до народної культури.

Всі угнетені народи покликувалися на Коменського і говорили, що як він освободив німецькі, мадярські школи від латинщини, так і їх народні школи мають служити тільки народній культурі.

Силою війська можуть народи добитися до свободи, но правдиву свободу забезпечить їм тільки просвіта, і то народна просвіта, народна культура.

Тому особливо менші народи повинні бути вдячні тому мужеві, котрого ідеї отворили ворота народної просвіти і указали на способи ширення народної культури.

ВОЛОШИН АВГУСТИН

ПЕДАГОГІКА І ДИДАКТИКА ДЛЯ УЧИТЕЛЬСЬКИХ СЕМІНАРІЙ (Уривок подається мовою оригіналу)

Видання 1935 року

I.

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

§ 1. Поняття й мета виховання

Виховання складається з планомірних дій. Вихователь учить, хвалить, завдає праці, нагороджує, карає й т.ін. і все те, робить в інтересі головної мети, за готовим планом. В іншому випадку його чинності не можна назвати планомірною.

Мета виховання тісно зв'язана з поглядом нашим на загальне завдання людини. Яке люди мають життя, побут, господарський та культурний розвиток, таке вони вимагають і виховання від своїх молодших поколінь. Коли в людей про все поняття примітивне, тоді і мета виховання не вийде за вузький круг щоденних завдань.

1. Поняття про виховання перед християнством

У примітивних народів поняття про світ не перевищувало природних сил. Вони визнавали за бога та молилися огню, воді, сонцю, місяцю, зіркам, худобі (гадині, левові і ін.), а також чисто природним силам та явищам. Вони не знають піднятися з вузького кола природних предметів та явищ, і релігійні свої нахили направляли в сторону предметів, які на їх почуття робили найсильніше вражіння.

Коли якась релігія людини відноситься лиш до природних сил, тоді і виховання в неї буде обумовлено цими силами. Так, напр., виховання у Китайців прагне і днес до матеріальних цілей: земний добробут, ознакомлення з зовнішніми звичаями й старинними інституціями є в них задачею школи.

Кастова система в індійців обмежує ціль виховання ознайомленням прав та повинностей каст.

Однобічне виховання було й у Персів, які зовсім не виховували жінок.

Вже вище сягала релігійна культура у старинних Греків і в гелінізованих Римлян. Ці народи обожали вже ідеї, людські чесноти прив'язували до ідеалів і таким чином поставали в них боги та богині краси, справедливості, відваги, родинного життя, бадьорості, й ці релігійні поняття вже були абстракцією, указували, що душа прагне піднятися над природу, до духовного бога.

І справді, в цих народів вже зустрічаємо ідеальні думки виховання, які відносилися не лише до виховання тілесних сил, але й духовних спосібностей.

Грецький філософ Платон полишив нам найдавнішу дефініцію мети виховання. Він не писав педагогіки, але в своїх знаменитих творах "Про державу" та про "Закони" широко трактує й виховання та подає цілу систему його в книзі про "Закони" він так описує мету виховання: "Виховання і направлення молоді за таким способом життя, який визначають закони та найстарші і найкращі мужі держави одобряють і який у молоді викликає нахили, котрі вона в дорослому віці може одобряти, тому що визнає, що раніше, як ще єї розум розвивався, вже звикла до того, щоб те любила, а те ненавиділа, що любити і ненавидіти має".

Ця дефініція й досі добра. Хоч вона і дуже загальна, але в ній є науковий елемент, та містить в собі моральний принцип. То значить Платон через виховання хоче перенести моральну культуру сучасного йому віку на дальше покоління. В цій дефініції найдемо два важніші чинники, себто старшу і молодшу верству й матеріал діяльносте чинників, то є моральність того віку.

Одначе тепер не можна вважати достаточним виховання тільки в моральному крузі.

Для ближчого визначення мети виховання треба нам подивитися на дальший розвиток ідеї виховання.

Межи народами старого віку досконаліше поняття про Бога було в Ізраїльтян, бо вони шляхом відкриття божого піднеслися до умоління єдиного, найдосконалішого духовного ества, сотворителя і содержителя цілого світа, котрого почитали як

безконечного, святого, справедливого і в усіх добродійствах найдосконалішого царя. Через те Ізраїльтяни піднеслися до абстрактного розуміння Бога, який панує не лишень над природою, але й надземними ідеалами.

Провідною думкою їх виховання були слова святого письма: "Початок премудрости — страх Господень". Цей страх направляв ціле їхнє життя родинне, громадське й державне. В родині отець був паном і духовником всіх членів родини, але й мати мала важливе завдання, особливо щодо виховання дівчат. Але Ізраїльтяни за єдиного бога релігії своєї вважали народного вождя, бо числили себе вибраним народом бога. Спосіб управи краю був у них теократичний, хоч Ізраїльтяне не могли піднятися до теорії людського виховання, однак понесли далі розвиток ідеї виховання до моральних цілей й додавали елемент народної культури.

2. Християнське виховання

Ідею надприродного, милосердного Бога, котрий як однаких дітей своїх обнімає всі народи, принесло християнство, яке звільнило людей і народи від всіх рабств та несправедливостей. Та не лишень загальну ідею подало нам християнство. Воно в особі богочоловіка конкретизувало нам ідеал доскональної людини, до якого мусить прагнути кожний духовник.

Христос не лиш підніс гідність людини, вирвавши її з різних рабств державних та суспільних, не лиш примусив визнати право дитини й жінки, але особливо удосконалив працю виховання тим, що за головну заповідь співжиття поставив любов, яка і до ворога має бути застосована. Цією любов'ю веде нас до загальної мети, яка повинна бути ціллю християнського виховання, яка висловлена в святому письмі так: "Будьте совершенні, яко же і Отець ваш небесний совершен єсть".

Цим надав вихованню нові, загальнолюдські ідеальні цілі. Була то програма, яка перемінила образ світу, зреформувала дух родин, громад і державних законів.

Педагогіка і днесь хоче того ж, себто удосконалити одиницю (індивідуальна педагогіка) й удосконалити через одиниці весь загал (соціальна педагогіка).

Але для вихователя не досить знати загальні цілі виховання, треба розпізнати і конкретне завдання.

Вже в перших віках християнства зустрічаємося з церковними письменниками, котрі намагалися конкретно описати ближчі завдання виховання.

Святий Іоан Златоуст (347—408) учив, що виховання повинно розвивати почуття моральності й добросердечності.

Святий Василій Великий вже подав дистинкцію між формальною й матеріальною освітою (він говорив про те, як використати для формальної освіти поганську літературу й культуру).

Святий Ієронім між конкретними цілями виховання, згадує виховання трудолюбія та смиренності. Най навчитися дівчина, пише в листі до Лети, обертати веретено й погорджувати шовковим одягом. Най носить такий одяг, який боронить її від холоду, а не такий, який навіть не прикриває тіла... Замість діаманту най полюбить святе письмо. Душа повинна бути храмом Бога.

Св. Августин учить, що конечна мета виховання повинна бути: Чисте серце, добра совість й нелицемірна віра.

Схоластика середніх віків звертає більшу увагу на формальну ціль виховання, на розвиток інтелектуальних сил душі, а з конкретних цілей школи особливо вважала на науку латинської мови. Цей напрям дуже багато енергії відбирав від інших завдань виховання. Однак історія педагогіки доказує, що церква Христова своїми церквами, монастирями, школами, своїм духом в родиннім домі і в лицарських замках, своїми вищими науковими інституціями зробила дуже багато для облагородження моральності людства і понесла плоди культури в усі кути світу.

Реформація і контрреформація вчинили з школи інституцію, яка повинна служити віроісповідним інтересам і тому в XVI віці шкільне виховання пройняте церковним напрямом, але все ж було воно більш навчанням, як вихованням.

Працю школи до виховання в повному розумінні цього слова в перший раз направили школи єзуїтів.

У XVII віці після острої релігійної боротьби напрямок шкільного навчання залежав від одкрыть та розвитку філософії, які пішли по шляху реалізму. Так витворився реалізм. Одним з найславніших представників цього напрямку був Франціск Бекон,

англійський учений, котрий вимагав, щоб замість науки мов і філософії школа займалася природничими науками.

Реалісти виступили проти мучення учеників сухими граматичними й риторичними правилами. Реалізм підніс думку фізичного виховання, вагу котрого широко висвітлив Джон Локк, англійський лікар. Він вимагав, щоб діти училися ручної праці.

В кінці XVIII століття почали вказувати на потребу розвитку почуття і волі. З цього постав т. зв. п і є т и з м, ближчого й дальшого, а матеріальною цілею має служні ціла територія культури, передача придбаних до на часів здобутків культури.

§ 3. Ідеали виховання

Кожний ідеал уявляє з себе не лише одну властивість, але цілу групу їх. Коли, наприклад, говоримо про ідеальну людину, під цим треба розуміти всі найліпші риси характеру людини.

Давні Греки ідеалом вважали людину — мудру, жиди — справедливу, а римляне — трудолюбиву.

Християнство подало нам не лиш цілі і теорію досконалости людини, але і конкретну особу ідеала тієї досконалости в особі Бого-Чоловіка — Ісуса Христа.

Він є втіленням всіх ідей удосконаленого "Доброзичливого життя. Він не лиш мудрий, не лиш справедливий, але й милосердний, добрий, трудолюбивий, смиренний і пр. Загалом він уявляє собою всі властивосте досконального життя».

Християнське виховання задивляється на Ісуса Христа як на образ, подібність котрого має виробитись в душі виховання. По словам Зіллера, німецького педагога: "в особі Христа перед нами стоїть дійсний образ моральної досконалосте, образ божественности через котрий дитина стається подібною до Него, стається сином Божим, наближуючись до вічного, релігійно-морального ідеалу".

Філософічна педагогіка глядить такого ідеалу, котрий можна уявити внаслідок процесу розвитку особи. Надлюдина німецького філософа Фр. Ніцше (1844—1890) не є конкретною особою і не є ідеалом загально моральним, бо є на послугах німецького імперіалізму.

Найясніше відповідає на питання виховання соціальна педагогіка і т. зв. особиста педагогіка.

Кожний чоловік живе в товаристві, є сином єдиного народу, вірником спільної релігії, горожанином спільної держави і членом спільного родинного дому; і тому, що ці соціальні одиниці, як індивідуми історичного розвитку, схоронюють скарби минувшини, заслуги славних своїх осіб, тому цим особам й зараховують засади моральности, релігії, патріотичности, справедливости і пр.

Як в родиннім домі згадують прославившогося колись предка, так кожний нарід побожно і з пошаною згадує своїх героїв, своїх заслужених патріотів. Заслуги їх з любовію описує в піснях та народних оповіданнях; історія кожного народу ідеалізує, поважними барвами змальовує своїх мучеників, пророків, святих, героїв, законодателів, письменників та винахідників, котрим дякує за розвиток свого народного генія та за свою народну культуру та свободу.

Народна педагогіка також цих заслужених людей вважає ідеалами виховання, і завданням школи є навернути молодь до зрозуміння та полюблення їх.

І так новіша педагогіка вибирає для вихователя не лиш єдиного, загальнолюдського ідеала, яким є Ісус Христос, але більше ідеалів, котрі вказують ближчі етапи морального розвитку горожанина. Батько й мати являються і також мають служити як ближчі ідеали родинного виховання, так само, як і славний колись член тої родини. Учитель у школі, духовник в церкві, а староста у громаді та кожний вищий урядник у своєму крузі, мають в собі до деякої міри сконкретизовані властивосте ідеального чоловіка і проводиря йому підлеглих людей.

Всі вони радо зсипаються на видатних, заслужених своїх предків, дух котрих живе в пам'яте і похвальних учеників і помагає їм в їх виховуючій праці. Шкільна наука, свята церковні, шкільні, громадські й державні відповідають своїм виховавчим завданням лише тоді, коли, уявляючи собі заслуги вибраних ідеалів, можуть прикладами викликати захоплення в молоді й таким способом шляхетні ідеї тих ідеалів популяризувати й ширити.

§ 4. Свобода і границі виховання

Ще з давніх часів укорінився звичай дивитися на дітей, як на безправний предмет виховання, як на власність вихователя, котрому вони повинні підлягати безумовно у всіх своїх бажаннях та нахилах.

Ще й тепер знаходяться де-не-де такі вихователі, котрі думають, що мають повне право супроти дітей, що із дітей як рабів своїх можуть виробити собі подібних, без огляду на природні властивості їх.

Проти такого розуміння свободи виховання вже з давніх часів виступили педагоги. Француз — Михайло Монтень (1533—1592) — в своїй книзі "Розвідки" писав, що насильство при вихованню являється головним посередником притуплення даровитого характеру. Коли погрозою або карою і викликає учитель слухняність у дитини, це ще не буде добродійним впливом на душу дитини. Для того Монтень вимагав, щоби праця вихователя була пристосована до дитини як особи та до її нахилів і здібностей.

Гостро осудив давню педагогіку Жан Жак Руссо. Він ненавидів культуру, яка спричинилася до почуття людини як особи і взагалі природи, на його ж думку, найліпшим вихователем є природа.

Погляди Руссо придбали собі багато прихильників, між ними також був і граф Лев Толстой.

Коли т. зв. натуралісти вимагали для людини безмежної вільності, то тим самим вони відібрали від вихователя свободу й ініціативу. Між тим філософічна педагогіка, шукає правду на середині; не визнає абсолютної свободи вихователя, але не одобрює песимістичного погляду натуралістів.

Свобода виховання є обмежена природніми способностями дитини і умовами та обставинами життя. То є: дитина не є такою матерією, як віск, з котрого можна виліпити яку хочемо форму, але також не є істотою, котра на світ божий принесла з собою вже готову індивідуальність.

Дитина принесла з собою лише перші початкові нахили, а вихователь повинен систематично помагати саморозвиткові вихованця.

Теперішня педагогіка не одобряє поглядів Шопенгауера — німецького філософа, котрий учить, що виховання не має рішальної сили, і все лиш від того залежить, з якими нахилами появляється на світ дитина; хто родиться з добрими нахилами, той остається добрим, а хто зі злими, то з того ніколи не буде добра людина.

На/погляд теперішніх педагогів не мав правди й французький філософ — Гельвецій, котрий проповідував всемогучість виховання, то є учив про те, що людина робиться такою, якою її виховання зробить, як і англійський Локк (1632—1704) запевняв, що зі 100 людей по вихованню 99 робиться добрими або злими.

Проти цих поглядів наука виховання каже, що виховання не є всемогуче, однак має свої межі. Історія свідчить, що залежно від способів виховання у поодиноких народів розвинулися своєрідні спосібности, напр., у Спартан — войовничий дух, у Атенян — смак естетичний, у Персів — замилювання до праці; або пізніше у Англічан — об'єктивний погляд на життя, у Французів — шовінізм, у Німців — погорда над менш культурними народами, у Росіян — інтернаціоналізм і ін.

Границями виховання являються:

1. Вроджені властивосте дитини.
2. Вплив природи і товариства.
3. Сила і слабкість виховання і недостатки науки виховання.

§ 5. Вихователь

Про фактори виховання взагалі. Французький письменник Руссо в книзі "Еміл, або про виховання" говорить про три фактори виховання:

1. природа,
2. люди,
3. вихователь.

Під природою розуміються тут передовсім вроджені або придбані спосібности дитини, що вказують на напрям її життя, як, напр., тіло кріпке або слабе, більша або менша чутливість на нинішні впливи і ін., потім розуміються атмосферні умови країни, страва і взагалі зовнішній світ, що оточує дитину.

Сильніше, як світ, впливають на дитину люди, то є товариство, в якому обертається дитина. Від цього оточення учиться дитина думати й говорити.

До цього оточення можна зарахувати: родинний дім, сусідів, знайомих, громаду, часописи, книги, театр, різні кружки товариські, державний устрій, духовне життя і ін.

Дійсними ж факторами виховання можна називати лише ті, котрі свідомо й умисно впливають на виховання дитини.

Таких факторів є чотири: родинний дім, школа, держава й церква.

1. Родинний дім. Родинний дім має природне право й повинен вести і спрямовувати виховання дитини. Члени родинного дому — родичі, сестри, брати — з природного почування любови, помагають розвиткови тілесних і душевних сил дитини. Почування солідарности членів родинного дому і залежність дитини від родичів дуже корисно впливають на душевний розвиток дитини.

Крім того, члени родинного дому найліпше спостерігають нахили дитини, тому родичі морально ліпше можуть виховати її, як школа, бо вона краще знає індивідуальні спосібности дитини, як школа, котра є місцем загального виховання.

До того всі члени родини повинні мати почуття свого обов'язку щодо виховання дитини.

Родичі повинні турбуватися не лише про тілесні вигоди дитини, а навпаки, ціле родинне життя мусить бути зорганізоване так, щоб дитина рівночасно з розвитком тілесним, розвивалася морально й інтелектуально.

Особливо для розвитку морального характеру найліпше може придатися родинний дім. Виховання морального характеру зачинається з при звичаєнням. З прикладів і приказів родичів дитина при звичаюється до морально добрих вчинків, з котрих витвориться у неї загальний нахил до всього доброго.

2. Ш к о л а. Школа, замість родинного дому, скінчить ту часть виховання, за котру родичі не можуть братись. Родичі не мають часу і знання до того, щоби дитину вивчити, а тому віддають її до школи.

Суть і приватні учителі, але шкільна наука має перевагу над приватною ту, що в школі кінчиться спільна праця і витвориться дух спільного життя, основа горожанської солідарности.

Школа й родичі згідно повинні провадити виховання дитини; Тому учитель мусить дати зрозуміти родичам, що вони в інтересі дитини повинні помагати школі. Часто при зустрічі з ними повинен переконати родичів про те, що він любить їх дитину і щиро старається про її прступ. Нехай послухає зауважень родичів, а в свою чергу мусить подати їм корисні поради щодо виховання дитини".

Є дуже корисні наради родичів з учителями (в Німеччині, Франції, Швеції), на котрих учитель обговорить з родичами, як мають обходитись з дитиною. Ці наради потребують від учителя багато терпіння, здорового педагогічного почуття і знання. До того учитель має приготувитись добре.

Понеже школа виховує дітей гуртом, родинний дім — одну або дві, то учитель, особливо при переході дитини з родинного дому в школу, старанно має намагатись, щоби той перехід для дитини стався легким. Бо ж для малої дитини є то велика переміна — статися учеником. В школі все нове для неї. Дома всі єї люблять і журяться за нею, в школі ж все інакше стоїть. Дома майже все вільно, в школі ж невільно зробити все те, що їй захочеться. Дома бавиться, в школі зачинає серйозно трудитися.

Цей перехід потребує від учителя глибокої батьківської любови до тих маленьких дітей, знання і терпеливості. Він повинен намагатися на те, щоби з родинного життя до шкільного він поступово засвідчував дитину при помочі різних забав, грачок і казок.

3. Ц е р к в а. Спочатку церква посередньо через родину, потім безпосередньо через свої обряди, приписи і ціле духовне життя впливає на розум і серце дитини. Віра подає нам основи нашого світогляду і дає напрям нашому моральному поведженню.

Церква, як головний фактор загального виховання людей, перебуває в тісному зв'язку з родинним домом і школою.

Щоби виховання дитини було одноцільне, учитель і родичі повинні Вважати на те, щоби як у вихованню, так і в науці поступали згідно з приписами віри, бо коли молодь зауважить,

що між тими факторами нема взаємної згоди, тоді тратить довір'я або до родичів, або до школи, або до церкви, і в такому сумнім випадку найбільшу шкоду потерпить душевний розвиток дитини.

Родинний дім, школа й церква повинні собі взаємно помагати; а се можна осягнути тоді, коли родичі, учителі й священники часто радяться й порозуміються про виховання родинне, шкільне і позашкільне.

В тій цілі помагають церковні й шкільні свята, коли школа бере участь у святах церковних, а церква в святах шкільних.

4. Держава. Від культурности горожан залежить добрий устрій держави, а тому держава повинна взятися за ширення народної освіти. Для того законами підпорядковує працю школи й відносини недержавних шкіл до держави. Держава має право уважати на те, щоби виховання не служило протидержавним цілям.

5. Вихователь. Ціль виховання вимагає від вихователя знання і звання.

Сама любов до дітей не є вистарчаюча. Не раз всі зусилля родичів, не дивлячись на їх гарячу любов до дітей, являються безуспішними. Причиною цього лиха найчастіше буває неграмотність.

Як і рільник перед оранням вивчає ґрунт і вибере найліпше насіння, так і вихователь повинен розпізнавати дитину, повинен знати, що і як має прищиплювати в душу дитини.

Герберт Спенсер, англійський філософ, казав, що кожний педагог має бути філософом. Це значить, що кожний педагог повинен знати психологію дитини, розпізнавати степені розвитку дитини, розбиратися в типах й розумітися в способах визнавання й розвитку нахилів дитини. Кожний вихователь повинен стало вчитися, виховати самого себе й вислід науки примінити до полегшення своєї праці.

Як добрий провідник має бути певним в собі, так і педагог повинен певно орієнтуватися в заплутаних дорогах розвивання душевних і тілесних спосібностей дитини.

Звання вихователя вимагає від него артистичних здібностей, а головне — інтуїції.

До всього того потрібна щира любов до дітей і захоплення до вихователської праці.

Так підготовлений вихователь не буде учити лише словом, але, виховуючи, буде впливати своїм добрим приміром.

6. Вихованець. Доби виховання

Виховання зачинається вже з першої хвилини життя дитини й триває до того віку, доки вихованець не дозріє. Старша особа вже не підлягає впливам своїх вихователів.

Тілесний розвиток дитини, звичайно, ділиться на 4 доби:

1. доба: вік немовляти до кінця першого року;
2. —"--"— недолітка до семого року;
3. —"—"— дитячий від 8—15-го року;
4. —"—"— юнацький від 15—24-го року.

I. Вік немовляти. На першій році життя дуже вимінюється матерія тіла; 15—20 грамами збільшується денно тягар тіла немовляти. Немовля все голодне, через дві години по їдженню знову просить їсти. 44 рази дихає в одну мінуту (дорослий чоловік 18 раз). Пульс у немовляти 120—130 разів б'є на мінуту (у дорослих 60—70 разів). Рухи у немовляти інстинктивні і рефлекторні.

Почування у немовляти головно тілесні голод і біль. Найскорше розвиваються почуття дотику й смаку, потім слідує зір, а найпізніше появляється слух. Із розумових здібностей найскорше виявляється увага. Двотижнева дитина дивиться на горящу свічку, але ця увага є лише рефлексійна. Пам'ять у неї не є також самовільна й не складається із свідомих асоціацій. Про моральність не може бути й мови, бо все інстинктивне.

Головне завдання виховання в першому році життя лежить в догляді за дитиною. Немовля мусить підживлюватися природно й точно; найліпший корм для дитини-не-мовляти — це молоко матері. Штучна пожива все має якісь недостачі. Коли покажуться зуби, тоді можемо дати дитині й іншу їжу. Чисте повітря також є дуже потрібне для немовляти, тому якнайбільше дитина має перебувати на чистому повітрі. Тому що шкіра немовляти дуже живо вимінюється і кров її проти заразливих хвороб не може оборонятися, тому треба уважати й на чистоту; дитину необхідно купати щодня. Одяг мусить бути такий, що держить дитину в постійній теплоті, але рух її не спинює. Душевна вихова полягає

в тому, що ми задовольняємо тим душевним потребам, котрі дитина поступово проявляє.

Даймо дитині предмети ті, котрі просить, коли вони не є шкідливі, нехай бавиться з ними. Говорім, співаймо їй, щоби розвивався слух дитини. Показуймо обличчя ясне, не сердите, щоби цим не прищиплювати неприємні почування дитині.

Призвичаюймо дитину до того, щоби уміла чекати, і гнів її не роздражнюймо. Карати треба лише в останній потребі, щоби лише тоді зачали приучувати дитину до послуху.

2. Період нейтрально дитячий. (Вік недолітка). Період нейтрального дитячого віку ділиться на дві доби, а саме: від 1 до 3 панує вегетативне життя. Величина й тягар тіла прискорено збільшується, і м'язи скоро розвиваються.

Від 3 року зачинається інтенсивніший розвиток мозку та нервової системи й тоді витворюється свідомість у дитини. Духовне життя характеризує сильна суб'єктивність. Дитина в цім році дуже жива й самокорисна, одначе це не є моральною рисою, але природнім симптомом постання свідомосте. Особистість дитини сильно проявляється, бо не є обмежена об'єктивністю і спробами. Тому почування дитини дуже змінливі, і коли би ми ці почування пригнічували, то дуже некорисно впливало би на розвиток дитини. Фантазія в тому віці дуже жива, часто має уяви ілюзії. Бесіда складається спочатку лише із звукових виразів, лиш пізніше виступає Нагорода й кара має бути така, щоби могла підкріпляти волю і витворити совість дитини, для того потрібно, щоби дитина розуміла, що ми їй бажаємо добра.

4. Період дорослості. (Юнацький вік). Юнацький вік це є приготовча доба повної самостійности, коли одиниця із своєї власної сили може виповняти своє звання. Юнак по мірі розвитку способностей разом добивається самостійности. Рухи його стануть певнішими. В моральних вчинках показуються індивідуальні риси, і так витвориться його характер. В духовнім життю шляхом абстракції придбає ідеї, за котрими певно стоїть; ідеї свої прив'язує до осіб (ідеалів) і ці ідеали наслідує. Із моральнидафис важнішою є смілість, відважність, і якщо вихователями не спиняється, то може перейти в розбещеність.

Завдання виховання в тім віці є: розвивати здорову самостійність так, щоби вона була спрямована до релігійно-морального напрямку.

Для того в цім віці, замість дисципліни вихователя, виступає самодисципліна ученика, а вихователь повинен лиш направляти юнака до моральних засад і цілей.

Способи цього направляючого виховання: 1. релігійно-моральна наука, 2. праця, 3. догляд.

Наука повинна дати ученикови всі ті пізнання та привілеї, котрі мають показувати йому шлях в моральному життю. В цьому наука повинна ученика переконувати.

Працею маємо підготовити ученика до самостійного виконання, до свого знання. До того придається як розумова, так і тілесна праця; обидві вони мають служити цілям виховання, щоби ученик полюбив працю, щоби навчився поборювати перешкоди, щоби праця шляхетно могла впливати на його душу.

Ціль догляду — помагати юнакові у витворенню характеру, для того треба давати йому поради, нагадувати, звертати увагу на те, щоби сам себе він міг пізнати, спостерігаючи самого себе. Вихователь повинен звертати увагу на причину вчинків юнака й довести його до того, щоби в душі його вкоренився страх Господній і довір'я до Бога, бо ця внутрішня моральна санкція може лиш обороняти юнака від моральної небезпеки і привести його до поступового удосконалення духовного життя.

§ 7. Посередники виховання і поділ педагогіки

Предметом виховання є людина, котра складається з двох частин: тіла й душі. Отже, предмет виховання вимагає як тілесного, так і духовного виховання. Тілесний і духовний розвиток людини відбувається поступово й рівнобіжно між собою. В перших роках розвиток тіла йде скоріше, пізніше цей розвиток стається повільнішим і при тім все скоріше стане розвиватися дух людини.

Фізичне виховання повинно довести до того, щоби людина була здорова, щоби тіло її і всі органи тіла правильно виконували свої завдання. Ця ціль досягається доглядом. До догляду, як першому посередникови виховання, належить: відживлювання

тіла, утримування чистоти, охорона дитини від шкідливих впливів і пр.

Духовне виховання вимагає розвитку духовних спосібностей, особливо волі і розуму. Воля розвивається призвичаєнням до праці, чеснота, правдолюбства, добросердечности і інших добродійників. Третій посередник виховання, котрим нахили душі розвивається призвичаюванням або дисципліною.

Коли дитина почне цікавитися причинами подій, тоді треба все відповідно пояснити їй. Це робиться наукою, котрою розвивається розум дитини.

І так головними посередниками виховання суть: догляд, призвичаєння наука. Плеканням розвиваємо тіло дитини, призвичаєнням — волю, то є почування й характер, а наукою — розум.

Поділ педагогіки. Учебник педагогіки можна розділити так:

1. В першій частині подається т. зв. загальна педагогіка, котра толкує про цілі й ідеали, чинники (вихователі й вихованці) і форми виховання.

2. В другій частині подається теорія фізичного виховання.

3. В третій толкується духовне виховання, що в свою чергу ділиться на:

- а) правління,
- б) керування,
- в) виховання волі,
- г) школу й характер.

4. Четверта частина містить в собі д и д а к т и к у, то є науку про навчання; ця ділиться на:

- а) загальну дидактику і
- б) методику, в котрій подані способи навчання поодиноких предметів науки.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Августин Волошин. Твори. – Ужгород: МПП «Гражда», 1995.
2. Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин: нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. – Ужгород, 2006.
3. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. – Львів, 1995.
4. Белень М. Карпатська Україна у портретах. – Ужгород, 1998.
5. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. – Ужгород, 1993; Частина 2. – Ужгород, 1996.
6. Болдижар М. Краю мій рідний: Науково-популярні нариси з історії Закарпаття. – Ужгород, 1998.
7. Болдижар М., Мосні П. Державно-правовий статус Закарпаття (Підкарпатської Русі) в складі Чехословаччини. – Ужгород, 2002.
8. Болдижар М., Панов А. Державність Закарпаття в політико-правовій діяльності Т. Масарика. – Ужгород, 2005. – 104 с.
9. Болдижар М.М., Лемак В.В. Проголошення автономії. Формування і діяльність уряду А.Бродія // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918 – 1945). – Ужгород, 1995. – С.274 – 283.
10. Болдижар М.М., Лемак В.В. Уряд А.Волошина і його державно-правова діяльність // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918 – 1945). – Ужгород, 1995. – С.283 – 294.
11. Болдижар М.М., Лемак В.В. Політичні партії та об'єднання Підкарпатської Русі // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918 – 1945). – Ужгород, 1995. – С.302 – 309.
12. Вегеш М. Карпатська Україна (1938 – 1939): (Соціально-економічний розвиток). – Ужгород, 1993.
13. Вегеш М. Карпатська Січ: сторінки історії (1938 – 1939 рр.). – Ужгород, 1996.

14. Вегеш М. Про альтернативу включення Закарпаття до складу Чехословаччини // Українські Карпати: Матеріали міжн. наук. конф. “Українські Карпати: етнос, історія, культура”. – Ужгород, 1993. – С.113 – 121.
15. Вегеш М. Карпатська Україна у загальноєвропейському історичному контексті: У 2-х т. – Ужгород, 1997.
16. Вегеш М.М., Гиря В.І., Король І.Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918 – 1939). – Ужгород, 1998.
17. Вегеш М., Горват Л. Карпатська Україна 1938 – 1939 років в портретах. – Ужгород, 2000.
18. Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. Августин Волошин: Життя і помисли президента Карпатської України. – Ужгород: Карпати, 2005.
19. Вегеш М., Туряниця В. Августин Волошин (1874–1945). Бібліографічний покажчик. – Ужгород, 1994.
20. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / Під ред. М.М.Вегеша. – Ужгород, 2002.
21. Гранчак І.М. Хустський форум і його рішення // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918 – 1945). – Ужгород, 1995. – С.65 – 68.
22. Гранчак І.М. Гуцульська республіка 1919 року // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918 – 1945). – Ужгород, 1995. – С.68 – 74.
23. Гранчак І.М. Уроки існування Карпатської України // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918 – 1945). – Ужгород, 1995. – С.337 – 348.
24. Гренджа-Донський В. Твори. – Т.VIII: Щастя і горе Карпатської України / Щоденник. – Вашингтон, 1989.
25. Клочурак С. До волі: спогади. – Нью-Йорк, 1978.
26. Красне Поле. – Ч. 1. Про Карпатську Україну. – Ужгород: Патент, 1999.
27. Лемак В.В. Сойм Карпатської України. Події березня 1939 р. // Нариси історії Закарпаття. – Т.2 (1918 – 1945). – Ужгород, 1995. – С. 310 – 318.
28. Література до 60-річчя Карпатської України: вибрана бібліографія (із фондів Наукової бібліотеки

- Ужгородського державного університету). – Ужгород, 2000.
29. Магочій П.Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848 – 1948). – Ужгород, 1994.
  30. Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина. – Ужгород: Закарпаття, 2002.
  31. Мудра Ю.І. Наш край – наша історія. – Ужгород, 1994.
  32. Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатсье 1918 – 1945. – Москва, 2006.– 560 с.
  33. Росоха С. Сойм Карпатської України. – Львів, 1991.
  34. Стерчо П. Карпато-українська держава. – Львів, 1994.
  35. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919 – 1939 роках. – Ужгород, 2001.
  36. Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20 – 30-і роки ХХ ст.). – Ужгород, 2002.
  37. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939). – Ужгород, 2006. – 380 с.
  38. Туряниця В.В. Міфи, факти і оцінки (Августин Волошин в історіографії). – Ужгород, 1996.
  39. Федака С. Августин Волошин: Коротка біографія. – Ужгород, 2005.
  40. Федака С. Хроніка Карпатської України. – Ужгород: Гранда, 2004.
  41. Химинець Ю. Закарпаття – земля Української держави: Нотатки з історії Закарпаття. – Ужгород, 1991.
  42. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття. – Нью-Йорк, 1984.
  43. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород, 1996.
  44. Худанич В. Міжвоєнний період в історії Закарпаття // Українські Карпати: Матеріали міжн. наук. конф. “Українські Карпати: етнос, історія, культура”. – Ужгород, 1993.– С.538 – 545.
  45. Шандор В. Спомини. – Т.І – 2. Карпатська Україна. 1938–1945. – Ужгород, 1996, 2000.
  46. Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України: Спомини. – Торонто, 1977.

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Микола Вегеш, Маріан Токар, Михайло Басараб

**КАРПАТСЬКА УКРАЇНА
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ**

Коректура: Наталія Бабич

Верстка та дизайн: Станіслав Жуков

У книзі та на компакт-диску використані малюнки Михайла Беленя

*На обкладинці фото Сергія Гудака
«Пам'ятник Августину Волошину в Ужгороді»*

Формат 60x84/16.

Умовн. друк. арк. .

Зам. № 33. .

Наклад 150 прим.

Вегеш М., Токар М., Басараб М.

В–26 Карпатська Україна в контексті українського державотворення. –
Ужгород: Видавництво «Карпати», 2008. – 256 с.

ISBN 978-966-332-051-9

У навчально-методичному посібнику системно висвітлюються взаємопов'язані проблеми розвитку Карпатської України в контексті українського державотворення для широкого впровадження основних її компонентів у навчальному і виховному процесі педагогами й вихователями різноманітних навчально-виховних закладів. Матеріал дозволяє в доступній формі ввести тему Карпатської України до навчальних та виховних планів.

Посібник, який виходить у світ з нагоди 70-ї річниці проголошення незалежності Карпатської України, стане в нагоді й кожному, хто цікавиться славетними й трагічними сторінками історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців.

УДК 94 (477.87) (075.8)
ББК Т 3 (4 Укр – 4 Зак) я 73